

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Ужитчак Анастасія Юріївна

УДК 340.15(477)«1940/60»:343.85-053.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ
ЗЛОЧИННІСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ
(40-і – 60-ті рр. ХХ ст.)**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А. Ю. Ужитчак

Науковий керівник:

Вітман Костянтин Миколайович,
доктор політичних наук, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Ужитчак А. Ю. Кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. ХХ ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертаційна робота є комплексним дослідженням кримінально-правової політики, яка проводилася на теренах України після Другої світової війни щодо неповнолітніх правопорушників, компаративним аналізом матеріальних і процесуальних норм національного та міжнародного характеру щодо притягнення неповнолітніх правопорушників до відповідальності.

Наголошено на важливості розгляду протиправної поведінки неповнолітніх у 40-60-х роках ХХ століття та реагуванні на неї держави та суспільства, що зумовлено набутим сучасним воєнним досвідом осмислення багатьох суспільних явищ, чого бракує попереднім дослідженням. Зокрема, не дивлячись на наявність великої кількості фундаментальних робіт, присвячених кримінально-правовій політиці держави, попередженню злочинності неповнолітніх, відсутні комплексні монографічні дослідження з цих проблем щодо періоду 40-60 років ХХ століття. Через таку прогалину немає повного уявлення про досвід застосування державою кримінально-правової політики після закінчення Другої світової війни, який можна було б застосувати, або навпаки не повторювати через обґрунтовані причини. Все наведене вище зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та підтверджує її обґрунтованість та актуальність.

Доведено необхідність усвідомлення, з урахуванням попередніх вітчизняних та зарубіжних практик того, які напрями і способи реалізації кримінально-правової політики можуть бути інтерпретовані до сучасних реалій, а які містять значні ризики. Важливим є не лише виявлення

протиправних дій, притягнення до відповідальності за їх скоєння, але й їх попередження та профілактика. З боку держави актуальним є завдання за будь-яких умов, у тому числі в умовах воєнного стану, забезпечити максимально комфортні умови для навчання, виховання, забезпечення безпеки дітей.

Розкрито особливості кримінально-правової політики як невід'ємної складової державної політики та діяльності державних органів і організацій, спрямованих на захист прав, свобод людини і громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних протиправних діянь (дій чи бездіяльності), шляхом застосування покарань та інших методів. Основним завданням державної кримінально-правової політики є забезпечення правильного тлумачення положень кримінального законодавства, які застосовуються для притягнення злочинців до відповідальності за вчинення злочинів, та підвищення ефективності кримінальної відповідальності за протиправні діяння. Основними напрямками кримінально-правової політики є криміналізація, декриміналізація, караність та пом'якшення покарання; криміналізація – це діяльність законодавця щодо визначення в кримінальному законодавстві покарання за конкретне правопорушення, а пом'якшення покарання – це зменшення покарання за вчинення правопорушення.

Обґрунтовано, що кримінально-правова політика стосовно боротьби та попередження злочинності неповнолітніх, починаючи з першої половини ХХ століття, зазнала значних змін, що знайшло відображення у трансформації її філософських, нормативних та інституційних основ. Встановлено, що протягом усього періоду зародження та розвитку кримінальної політики у сфері попередження злочинності неповнолітніх простежувалося домінування у різні часи певних ідей, які відображали погляди на дитинство, як соціокультурне явище, а його визначення, певною мірою, залежало від ціннісних засад суспільства, у межах якого воно сформовано. Доведено, що еволюція поглядів на дитинство та того, як суспільство відносилося до дітей, вплинуло на еволюцію нормативних засад визначення віку кримінальної

відповідальності у напряду його збільшення, призначення покарання неповнолітнім, що ставало, зазвичай, менш репресивним, створення спеціальних державних та громадських інституцій, які опікувалися неповнолітніми, як спеціальними суб'єктами кримінального права.

Розроблено багаторівневу періодизацію розвитку кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх, що формувалася на теренах України та інших держав у XX столітті, у якій факторами виокремлення етапів були як глобальні соціальні катаклізми, насамперед світові війни, трансформації національних політико-правових режимів та зміни ідеологічних засад державного будівництва, наприклад, громадянські війни, збройні конфлікти у межах держави. Повоєнний час був складним періодом для громадян, а зростання злочинності неповнолітніх в Українській РСР було наслідком голоду, спричиненого кліматичними катаклізмами, наслідками війни та репресивною продовольчою політикою радянського уряду. Після війни в Україні з'явилося багато безпритульних та бездоглядних дітей. З 1940 по 1960 роки злочинність неповнолітніх була нестабільною і зростала під впливом профілактичних заходів правоохоронних органів та державної кримінально-правової політики, а потім поступово знижувалася. Правовою проблемою зростання злочинності неповнолітніх є зв'язок між кримінологічним статусом дитини та віковими особливостями розвитку її психіки чи фізіології. Тому для запобігання виникненню протиправної поведінки необхідно враховувати цей аспект дитячої психології, а отже вплив зовнішніх негативних факторів на дитину є значним.

Надано розгорнуту характеристику еволюції кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах у XX столітті з урахуванням глобальних політико-правових змін, зумовлених Другою світовою війною, появою нових суб'єктів міжнародного права, що різнилися соціально-політичним ладом. Виокремлено загальне та відмінне у причинах поширення цього негативного явища у різних країнах, у формуванні нормативних та інституційних засад протидії злочинності неповнолітніх.

Доведено, що сучасний міжнародно-правовий механізм протидії та профілактики злочинності неповнолітніх є результатом генези міжнародних дискусій з прав людини, зокрема, з наголосом на забезпеченні благополуччя дітей під час воєн та конфліктів. Еволюція міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх та її профілактики тісно пов'язано з історичними подіями та соціальними рухами, що демонструє постійну потребу у розвитку нормативних та інституційних засад захисту прав дітей. Ці процеси слід розглядати у межах проблематики розвитку прав дітей як суттєвого елементу прав людини загалом. Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався значним змінами у ставленні до дітей, що призвело до збільшення соціальних інвестицій у їхній добробут. Руйнівні наслідки Першої та Другої світових війн виявили вразливість неповнолітніх і наголосили на необхідності більш структурованого підходу до благополуччя та захисту дітей. Після закінчення світових війн питання захисту прав дітей актуалізувалися не лише на доктринальному рівні, але й на ставали частиною міжнародної політики, і це свідчить про те, що вони були не локальною проблемою, а частиною глобальних процесів. Найважливішою подією стало ухвалення у 1959 році в рамках ООН Декларації про права дитини 1959 року, що стало важливим етапом у переформулювання транснаціональних норм щодо формування правового статусу дитини.

Обґрунтовано, що безпритульність неповнолітніх є окремою формою безпритульності загалом. Безпритульність неповнолітніх є, переважно, результатом соціальної несправедливості та нерівності, а не результатом індивідуальних обставин чи особистих недоліків. Збройні конфлікти локального та глобального характеру виступають каталізатором щодо збільшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей, що відбулося і після Другої світової війни. У післявоєнний період зростання злочинності неповнолітніх в УРСР було зумовлено, переважно, голодом, спричиненим природними та політичними факторами, та наслідками воєнних дій. Злочинність неповнолітніх у період 1940–1960 років була нестабільною, її

збільшення у перші повоєнні роки та поступове зменшення обумовлено трансформацією державної кримінально-правової політики щодо цієї категорії суб'єктів права. Доведено, що запобігання та подолання безпритульності неповнолітніх потребує відходу від систем та політик, неефективність яких доведено історичним досвідом, і вимагає розробки стратегій та політик, спрямованих на створення найсприятливіших умов для захисту прав неповнолітніх.

Розширено періодизацію процесів дитячої безпритульності, як одного чинників поширення злочинності неповнолітніх, що спостерігалися і спостерігаються в Україні. Запропоновано виокремити п'яту хвилю безпритульності серед неповнолітніх в Україні, і часом її відліку є російська військова агресія проти України, що почалася у 2014 році, а з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну. Як демонструє історія, війни завжди виступають каталізатором значного збільшення кількості безпритульних дітей. Поява першої хвилі зумовлена Першою світовою війною, революцією, громадянською війною тощо; друга – колективізацію та голодомором у 1931–1933 роках; третя – Другою світовою війною, четверта – соціально-економічними потрясіннями перехідного періоду початку 90-х років XX століття.

Охарактеризовано превентивні заходи щодо неповнолітніх у період з 40- 60-х років XX століття, поширених на теренах України. Наголошено, що кримінальне законодавство одразу після Другої світової війни містило суворі санкції щодо призначення покарання не лише дорослим, а й після досягнення дитиною 12 років, а профілактичних чи виховних заходів було дуже мало. Розглянуто динаміку нормативних приписів щодо встановленні мінімальної межі притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності у період 20–60 років XX століття у зарубіжних країнах та в УРСР. Зокрема, згідно з КК 1927 року, до дітей віком від 14 до 16 років застосовувалися заходи виправлення, якщо комісія в справах неповнолітніх визнавала неможливим застосування заходів медичного та виховного характеру; з 1935 року санкції щодо неповнолітніх стали більш суворими, зокрема після досягнення ними

12 річного віку за скоєння крадіжок, насильства тощо. У 1940 року було запроваджено стосовно неповнолітніх максимальну міру покарання – смертну кару, яка була скасована 28 травня 1947 року, що стало важливою подією у повоєнній кримінально-правовій політиці. У повоєнний період кримінальне законодавство України перейшло від жорсткого методу покарання у вигляді позбавлення волі до ліберального методу підвищення віку кримінальної відповідальності, а також посилено превентивну діяльність щодо неповнолітніх. Відповідно до положень КК УРСР 1960 року, суд міг призначити покарання особі, яка не досягла 18 років, за вчинення кримінального правопорушення або за вчинення кримінального правопорушення до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а функцією покарання було визначено не тільки кара, а й перевиховання засуджених, суворе додержання законів, повагу до правил життя суспільства, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, та іншими особами.

Виявлено основні причини, що спонукали та спонукають неповнолітніх до скоєння протиправних дій, зокрема: вплив кризових явищ; важке матеріальне становище сімей; зростання кількості підлітків, які ніде не навчаються та не працюють, що обумовлено як поведінкою неповнолітнього (наприклад, небажання займатись чимось корисним), так і від державою (наприклад, брак робочих місць тощо). У сучасний період на психіку неповнолітніх суттєво впливають воєнні дії, тому брак соціально-психологічних заходів з боку держави є однією із причин підвищення злочинності підлітків та поширення бездоглядності та безпритульності дітей. Виявлено основні причини зростання злочинності у післявоєнний період та умови, через які криміногенна ситуація погіршувалася чи поліпшувалася. Встановлено, що злочинність неповнолітніх у 1940–1960 роках мала нестабільний характер, то зростала через тяжку соціальну, політичну, економічну кризу в післявоєнній Україні, то поступово зменшувалася під впливом попереджувальної діяльності правоохоронних органів та кримінально-правової політики держави. Якщо розглядати період одразу

після Другої світової війни, то головними причинами зростання протиправних дій неповнолітніх було скрутне матеріальне становище сімей, втрата постійного місця проживання та загибель членів сім'ї. У період 50-60-х років XX століття основною причиною злочинності неповнолітніх була безконтрольність з боку батьків, вчителів і держави.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх; історія кримінальної відповідальності неповнолітніх; кримінально-правовий вплив на неповнолітніх; інститут покарання неповнолітніх; дитяча безпритульність; радянське кримінальне законодавство; кримінально-правова політика; кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх; ювенальна юстиція; міжнародні стандарти захисту прав дитини; європейські засади захисту прав дитини; попередження злочинності неповнолітніх; захист прав дитини у збройному конфлікті; жертви збройних конфліктів; ресоціалізація.

SUMMARY

Uzhytchak A. Y. Criminal Law Policy in the Sphere of Combating Juvenile Delinquency in Post-War Ukraine (1940s–1960s). – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 – Law, specialty 081 – Law. – National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2025.

The dissertation is a comprehensive study of the criminal law policy that was carried out in Ukraine after World War II regarding juvenile offenders, a comparative analysis of substantive and procedural norms of a national and international nature regarding the prosecution of juvenile offenders.

The importance of considering the illegal behavior of minors in the 40s-60s of the 20th century and the response of the state and society to it is emphasized, which is due to the acquired modern military experience of understanding many social phenomena, which is lacking in previous studies. In particular, despite the presence of a large number of fundamental works devoted to the criminal and legal

policy of the state, the prevention of juvenile delinquency, there are no comprehensive monographic studies on these problems for the period of the 40s-60s of the 20th century. Due to this gap, there is no complete picture of the experience of the state's application of criminal and legal policy after the end of World War II, which could be applied, or vice versa, not repeated for justified reasons. All of the above determined the choice of the topic of the dissertation research and confirms its validity and relevance.

The need for awareness, taking into account previous domestic and foreign practices, of which directions and methods of implementing criminal law policy can be interpreted to modern realities, and which contain significant risks, is proven. It is important not only to identify illegal actions, to hold them accountable for their commission, but also to prevent and prevent such actions. On the part of the state, the task is relevant under any conditions, including under martial law, after an armed conflict, to provide the most comfortable conditions for education, upbringing, and ensuring the safety of children.

The features of criminal law policy as an integral part of any state policy and the activities of state bodies and organizations aimed at protecting the rights and freedoms of a person and a citizen, society and the state from socially dangerous illegal acts (actions or inaction) are revealed, through the application of punishments and other methods. The main task of state criminal law policy is to ensure the correct interpretation of the provisions of criminal law, which are used to bring criminals to justice for committing crimes and increase the effectiveness of criminal liability for illegal acts. The main areas of criminal law policy are criminalization, decriminalization, punishability and mitigation of punishment; criminalization is the activity of the legislator to determine the punishment for a specific offense in criminal law, and mitigation of punishment is a reduction in punishment for committing an offense.

It is substantiated that the criminal law policy regarding the fight against and prevention of juvenile delinquency, starting from the first half of the twentieth century, has undergone significant changes, which was reflected in the transformation of its philosophical, normative and institutional foundations. It is

established that throughout the entire period of the emergence and development of criminal policy in the field of juvenile delinquency prevention, the dominance at different times of certain ideas was traced, which reflected views on childhood as a socio-cultural phenomenon, and its definition, to a certain extent, depended on the value principles of the society within which it was formed. It is proved that the evolution of views on childhood and how society treated children influenced the evolution of the normative principles of determining the age of criminal responsibility in the direction of its increase, the imposition of punishment on minors, which usually became less repressive, the creation of special state and public institutions that took care of minors as special subjects of criminal law.

A multi-level periodization of the development of criminal and legal policy in the field of combating juvenile delinquency, which was formed in Ukraine and other states in the 20th century, was developed, in which the factors for distinguishing stages were global social cataclysms, primarily world wars, transformations of national political and legal regimes and changes in the ideological foundations of state building, for example, civil wars, armed conflicts within the state. The post-war period was a difficult period for citizens, and the growth of juvenile delinquency in the Ukrainian SSR was a consequence of famine caused by climatic cataclysms, the consequences of the war and the repressive food policy of the Soviet government. After the war, many homeless and neglected children appeared in Ukraine. From 1940 to 1960, juvenile delinquency was unstable and grew under the influence of preventive measures of law enforcement agencies and state criminal and legal policy, and then gradually decreased. The legal problem of the increase in juvenile crime is the connection between the criminological status of the child and the age-related features of the development of his psyche or physiology. Therefore, to prevent the occurrence of illegal behavior, it is necessary to take into account this aspect of child psychology, and therefore, the influence of external negative factors on the child is significant.

A detailed description of the evolution of criminal and legal policy in the field of combating juvenile delinquency in foreign countries in the 20th century is provided, taking into account global political and legal changes caused by World

War II and the emergence of new subjects of international law, which differed in socio-political systems. The general and distinctive reasons for the spread of this negative phenomenon in different countries, in the formation of regulatory and institutional principles for combating juvenile delinquency, are highlighted.

It is proven that the modern international legal mechanism for combating and preventing juvenile delinquency is the result of the genesis of international human rights discussions, in particular, with an emphasis on ensuring the well-being of children during wars and conflicts. The evolution of international legal principles of criminal law policy in the field of combating juvenile delinquency and its prevention is closely related to historical events and social movements, which demonstrates the constant need for the development of normative and institutional principles for the protection of children's rights. These processes should be considered within the framework of the development of children's rights as an essential element of human rights in general. The late 19th and early 20th centuries were marked by significant changes in attitudes towards children, which led to increased social investment in their well-being. The devastating consequences of the First and Second World Wars revealed the vulnerability of minors and emphasized the need for a more structured approach to the well-being and protection of children. After the end of the world wars, the issues of protecting children's rights became relevant not only at the doctrinal level, but also became part of international politics, and this indicates that they were not a local problem, but part of global processes. The most important event was the adoption in 1959 within the framework of the UN of the Declaration on the Rights of the Child of 1959, which became an important stage in the reformulation of transnational norms regarding the formation of the legal status of the child.

It is substantiated that juvenile homelessness is a separate form of homelessness in general, which differs from its adult form. Juvenile homelessness is mainly the result of social injustice and inequality, and not the result of individual circumstances or personal shortcomings. Armed conflicts of local and global nature act as a catalyst for an increase in the number of homeless and neglected children, which also occurred after World War II. In the post-war period,

the growth of juvenile crime in the Ukrainian SSR was mainly due to famine caused by natural and political factors, and the consequences of military operations. Juvenile crime in the period 1940–1960 was unstable, its increase in the first post-war years and gradual decrease was due to the transformation of the state criminal and legal policy towards this category of legal subjects. It has been proven that preventing and overcoming homelessness of minors requires moving away from systems and policies that have been proven ineffective by historical experience, and requires the development of strategies and policies aimed at creating the most favorable conditions for protecting the rights of minors.

The periodization of homelessness processes as one of the factors of the spread of juvenile crime, which was and is observed in Ukraine, has been expanded. It is proposed to single out the fifth wave of homelessness among minors in Ukraine (the emergence of the first is due to the First World War, revolution, civil war, etc.; the second – collectivization and famine in 1931–1933; the third – World War II, the fourth – socio-economic upheavals of the transitional period of the early 1990s), and its starting point is the Russian military aggression against Ukraine, which began in 2014, and from February 24, 2022 has grown into a large-scale war. As history shows, wars always act as a catalyst for a significant increase in the number of homeless children.

Preventive measures against minors in the period from the 40s to the 60s of the 20th century, widespread in Ukraine, are described. It is emphasized that criminal legislation immediately after World War II contained strict sanctions for imposing punishment not only on adults, but also after a child reached the age of 12, and there were very few preventive or educational measures. The dynamics of regulatory provisions on establishing the minimum threshold for bringing minors to criminal liability in the period from the 20s to the 60s of the 20th century in foreign countries and in the Ukrainian SSR are considered. In particular, according to the Criminal Code of 1927, corrective measures were applied to children aged 14 to 16 if the commission for minors recognized the impossibility of applying medical and educational measures; since 1935, sanctions against minors have become more severe, in particular after they reach the age of 12 for committing

thefts, violence, etc. In 1940, the maximum penalty for minors was introduced - the death penalty, which was abolished on May 28, 1947, which was a significant event in the post-war criminal law policy. In the post-war period, the criminal legislation of Ukraine moved from a harsh method of punishment in the form of imprisonment to a liberal method of raising the age of criminal responsibility, and preventive activities regarding minors were also strengthened. According to the provisions of the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960, the court could impose a penalty on a person who had not reached the age of 18 for committing a criminal offense or for committing a criminal offense before reaching the age of criminal responsibility, and the function of punishment was defined not only as punishment, but also as re-education of convicts, strict observance of laws, respect for the rules of society, as well as prevention of new crimes by both convicts and other persons.

The main reasons that prompted and encourage minors to commit illegal acts have been identified, in particular: the impact of crisis phenomena; the difficult financial situation of families; the increase in the number of adolescents who do not study or work anywhere, which is due to both the behavior of the minor (for example, unwillingness to do something useful) and the state (for example, lack of jobs, etc.). In the modern period, the psyche of minors is significantly affected by military actions, therefore, the lack of socio-psychological measures by the state is one of the reasons for the increase in juvenile crime and the spread of neglect and homelessness of children. The main reasons for the increase in crime in the post-war period and the conditions due to which the criminogenic situation worsened or improved have been identified. It has been established that juvenile delinquency in the 1940s – 1960s was unstable, either increasing due to the severe social, political, and economic crisis in postwar Ukraine or gradually decreasing under the influence of preventive activities of law enforcement agencies and the criminal and legal policy of the state. If we consider the period immediately after World War II, the main reasons for the increase in illegal actions by juveniles were the difficult financial situation of families, loss of permanent residence, and death of family

members. In the 1950s–1960s, the main reason for juvenile delinquency was lack of control by parents, teachers, and the state.

Key words: juvenile delinquency; history of criminal responsibility of juveniles; criminal law impact on juveniles; institution of punishment of juveniles; child homelessness; Soviet criminal legislation; criminal law policy; criminological characteristics of juvenile delinquency; juvenile justice; international standards for the protection of children's rights; European principles for the protection of children's rights; prevention of juvenile delinquency; protection of children's rights in armed conflict; victims of armed conflicts; resocialization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ужитчак А. Ю. Боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 років XX ст.). *European political and law discourse*. 2021. Vol. 8, iss. 3. С. 103–107. DOI <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.3.13>
2. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів у зарубіжних країнах, що вчиняються неповнолітніми. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. С. 46–51. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1286>
3. Ужитчак А. Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 232–236. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32>
4. Ужитчак А. Ю. Досвід попередження злочинів, що вчинялися неповнолітніми у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.). *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 296–301. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.45>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Ковальова (Ужитчак) А. Ю. Санкції за злочини скоєні серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2020. С. 20–22.

6. Ужитчак А. Ю. Злочинність серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26–27 лют. 2021 р.) / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2021. С. 46–49.

7. Ужитчак А. Ю. Особливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності в післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2021. Т. 1. С. 159–161. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e>

8. Ужитчак А. Ю. Розвиток кримінального законодавства в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2022. Т. 1. С. 176–178. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e>

9. Ужитчак А. Ю. Кримінально-правова політика держави в умовах збройного конфлікту. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 10 лют. 2023 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2023. С. 98–100. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23652>

10. Ужитчак А. Ю. Причини та умови виникнення злочинності серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2023. Т. 1. С. 140–143. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26043>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ ТА СВІТІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	15
1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження	15
1.2. Еволюція кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах	30
1.3. Формування міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнний період (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	54
Висновки до першого розділу	65
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	68
2.1. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави	68
2.2. Особливості кримінологічної характеристики злочинів неповнолітніх	82
2.3. Розвиток кримінального законодавства у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Україні після Другої світової війни	97
Висновки до другого розділу	110
РОЗДІЛ 3. САНКЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ, У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	112
3.1. Причини та умови злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	112

3.2. Особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	129
3.3. Види покарань, що застосовувалися до неповнолітніх в Україні у повоєнний період (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	140
3.4. Проблеми попередження та протидії злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)	148
Висновки до третього розділу	157
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
ДОДАТКИ	193

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВР УРСР	Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки
ВЦВК	Всеросійський Центральний Виконавчий комітет
ЄС	Європейський Союз
КК	Кримінальний кодекс
НДР	Німецька Демократична Республіка
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКМВС	Народний комісаріат міністерства внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РНК	Рада Народних Комісарів
СК	Сімейний кодекс
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦВК	Центральна виборча комісія
ЦК	Цивільний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Злочинність у будь-яких її проявах є однією з найсерйозніших перешкод на шляху розвитку усіх держав. Через прагнення сучасних країн до максимальної безпеки та правомірної поведінки у державі та зниження до мінімуму криміногенної ситуації, уповноважені органи обирають ту або іншу кримінально-правову політику, яка б впливала на усі сфери життя громадян. Глобальні соціальні катаклізми, війни завжди виступали каталізаторами поширення злочинності загалом, та злочинності неповнолітніх зокрема. Тому питання формування у повоєнний час ефективної кримінально-правової політики щодо неповнолітніх для України набуває особливого значення.

Проблема наукового пізнання кримінально-правової політики має глибоке історичне коріння. Дослідження поняття та змісту кримінально-правової політики налічує не одне століття. Зокрема, боротьба зі злочинністю неповнолітніх у радянський період була тісно пов'язана з реалізацією марксистсько-класових засад радянського права, відповідно до яких злочинність як не притаманне соціалізму явище, з розвитком цього типу суспільного ладу у найближчому майбутньому мала зникнути. Відповідно до зазначеної кримінально-правової ідеології формувалось законодавство, що регламентувало правовідносини у сфері призначення та виконання покарання, застосування примусових і виховних заходів впливу на неповнолітніх правопорушників та запобігання рецидивам підліткової злочинності. Вирішення цих проблем здійснювалось як шляхом посилення, так і пом'якшення каральної практики. Неодноразово змінювались законодавчо визначені вікові межі, з настанням яких було можливе притягнення до кримінальної відповідальності, багато разів переглядалися компетенції правоохоронних та інших державних органів, які вели боротьбу зі злочинністю неповнолітніх.

Кримінально-правова політика охоплює діяльність спеціально-уповноважених органів, мета діяльності яких стосується охорони прав і

свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності) шляхом застосування санкцій та інших запобіжних заходів. Особлива увага має приділятися державою при розробці та реалізації кримінально-правової політики стосовно боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Має бути врахований досвід минулих років, а саме специфічні, ускладнюючі умови життя дітей післявоєнного періоду, не забуваючи про фізіологічні та психологічні особливості неповнолітнього.

Важливість дослідження протиправної поведінки неповнолітніх у період 40–60-х років XX століття та реагування на неї держави та суспільства, зумовлена набутих Україною сучасним воєнним досвідом осмислення багатьох суспільних явищ, чого бракує попереднім дослідженням. Зокрема, не дивлячись на наявність великої кількості фундаментальних робіт, присвячених кримінально-правовій політиці держави, попередження злочинності неповнолітніх, її розгляд у період 40-і – 60-ті роки XX століття, відсутні комплексні монографічні дослідження кримінально-правової політики неповнолітніх у період після Другої світової війни. Через таку прогалину немає повного уявлення про досвід застосування державою кримінально-правової політики у повоєнних соціальних умовах, який можна було б застосувати, або навпаки не повторювати через обґрунтовані причини. Все наведене вище зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та підтверджує її обґрунтованість та актуальність.

Необхідно усвідомлювати, з урахуванням попередніх вітчизняних та зарубіжних практик, які напрями і способи реалізації кримінально-правової політики можуть бути імплементовані до сучасних реалій, а які містять значні ризики. Важливим є не лише виявлення протиправних дій, притягнення до відповідальності за їх скоєння, але й попередження та профілактика таких діянь. З боку держави актуальним є завдання за будь-яких умов, у тому числі в умовах воєнного стану, та в умовах повоєнних відбудови соціально-

правового життя, забезпечити максимально комфортні умови для навчання, виховання, безпеки дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження історії формування та розвитку кримінально-правової політики, її ідеологічних, аксіологічних та міжнародних засад стали публікації таких авторів, як О. І. Андрухів, О. М. Андрущак, О. М. Бандурка, О. А. Башинський, Х. Бехруз, О. М. Веселова, О. С. Володавська, В. А. Греченко, А. Л. Григорова, М. В. Грушко, О. Д. Ісайкіна, О. В. Козир, Н. М. Крестовська, О. С. Кузембаєв, І. Г. Куц, О. Є. Лисенко, К. В. Мануїлова, Є. С. Назимко, С. В. Несинова, Н. В. Ортинська, Ю. О. Соловей, І. Я. Терлюк, Р. Л. Чорний, Н. А. Юзікова, О. Н. Ярмиш та інші.

Науковими розвідками в сучасній Україні, присвяченими питанням кримінально-правової політики держави, її завданням, основним напрямам, займаються такі дослідники, як Д. О. Балабанова, В. І. Борисов, Т. О. Гончар, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. О. Козаченко, І. В. Козич, Ю. Ю. Коломієць, М. І. Колос, О. М. Литвак, К. Б. Марисюк, А. А. Митрофанов, В. О. Навроцький, В. Є. Новічков, Ю. А. Пономаренко, Н. А. Савінова, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інші.

Вагоме значення для надання розгорнутої картини формування ідеологічних, соціальних, політичних, психологічних основ кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зазначеній період стали публікації фахівців в галузі кримінології, політології та психології, серед яких І. О. Аршава, І. Ф. Аршава, О. В. Балух, А. Б. Блага, Г. А. Волошкевич, Л. В. Голиш, С. Ф. Денисова, О. М. Джу́жа, О. В. Дубович, Л. В. Дундич, Т. В. Єрошкіна, А. П. Закалюк, Ю. Ф. Іванов, Д. В. Казначеева, Т. Л. Кальченко, В. М. Куц, П. М. Маланчук, С. С. Мірошніченко, Ю. В. Нікітіна, Н. П. Павлик, Н. М. Пісоцька, О. О. Пустовий, О. С. Силка,

О. Л. Старко, Ю. В. Рень, О. Г. Репніна, В. Д. Самборський, А. В. Старушкевич, О. М. Шелест, О. Н. Ярмиш, С. В. Якімова та інші.

Нормативну базу дослідження становить законодавство України та зарубіжних країн, насамперед періоду 40–60-х років ХХ століття, міжнародні правові акти вказаного періоду з питань формування ювенальної юстиції, притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності тощо.

Емпіричним підґрунтям дослідження є слідча та судова практика по справам неповнолітніх, доповіді, звіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: історико-правовий вимір» як складової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842), плану науково-дослідної роботи кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» «Історико-правовий вимір процесу становлення прав та основоположних свобод людини в Україні» як складової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266). Тема дисертації затверджена Вченою радою (протокол № 1 від 11 жовтня 2019 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є виявлення закономірностей формування кримінально-правової політики щодо протидії злочинності неповнолітніх на теренах України після Другої світової війни, на основі компаративного дослідження нормативних засад притягнення неповнолітніх правопорушників до відповідальності на

національному та міжнародному рівнях щодо становлення ювенальної юстиції.

Відповідно до мети визначено наступні дослідницькі *завдання*:

проаналізувати стан наукової розробки проблеми кримінально-правової політики щодо протидії злочинності неповнолітніх та джерельну базу її дослідження;

висвітлити еволюцію кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах;

розкрити особливості формування міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнний період (40-і – 60-ті роки XX століття);

визначити поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики;

встановити особливості кримінологічної характеристики злочинів неповнолітніх;

розглянути кримінальне законодавство у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Україні після Другої світової війни;

виявити основні причини, що спонукали неповнолітніх до скоєння протиправних дій у період 40–60-х років XX століття на теренах України;

простежити зміни у санкціях, які застосовувалися до неповнолітніх, та вікові межі притягнення їх до кримінальної відповідальності у період 40–60-х років XX століття в УРСР;

визначити проблеми попередження та протидії злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні у 40-і – 60-ті роки XX століття.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що зумовили формування, розвиток та реалізацію кримінально-правової політики щодо неповнолітніх правопорушників у 40-і – 60-ті роки XX століття та теренах України.

Предметом дослідження є кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнній Україні у 40-і–60-ті роки XX століття.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є система загальнонаукових підходів і методів пізнання правових явищ, процесів, відносин. Застосування діалектичного підходу надало можливість зрозуміти взаємозв'язок кримінально-правової політики з соціальними, економічними та політичними факторами, що зумовлюють її розвиток і трансформацію (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1). Системний підхід зумовив розгляд кримінально-правової політики як складної, взаємопов'язаної системи, у якій окремі елементи взаємодіють між собою та з оточуючим середовищем (підрозділи 2.1, 3.1, 3.3.). Герменевтичний підхід використано під час аналізу нормативно-правових актів з метою з'ясування змісту конкретних норм права (підрозділи 1.3, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4). Аксіологічний підхід надав змогу розкрити ціннісні, ідеологічні засади, що впливали на вектор формування та розвитку кримінально-правової політики у різні періоди XX століття та у різних країнах (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3). Завдяки історично-правовому методу стало можливим простежити кримінально-правову політику у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнній в Україні, зарубіжних країнах та формування її міжнародно-правових засад (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). За допомогою компаративно-правового методу розглянуто законодавство зарубіжних країн щодо віку кримінальної відповідальності, санкцій, які застосовувалися до неповнолітніх правопорушників тощо (підрозділ 1.2), а також досліджено та порівняно нормативні та інституційні засади реалізації кримінально-правової політики на теренах України протягом XX століття (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4). Формально-логічний метод допоміг вивчити підходи до призначення покарань за скоєння злочинів неповнолітніми у 40–60-ті роки XX століття (підрозділи 2.3, 3.2, 3.3, 3.4). Формально-юридичний метод залучено для формування понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1) та вивчення доктринальних підходів щодо предмету дослідження (підрозділ 1.1). Метод конкретно-соціологічного дослідження використовувався задля вивчення матеріалів справ неповнолітніх, щоб визначити

найрозповсюдженіші види злочинів, що ними сколюються тощо, особу неповнолітнього правопорушника (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3, 3.4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що уперше проведено комплексне монографічне дослідження теоретичних та практичних аспектів кримінально-правової політики в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх повоєнної України 40-60-х років XX століття. Це дозволило сформулювати низку наукових положень, висновків та пропозицій, а саме:

уперше:

встановлено, що історично кримінально-правова політика з протидії злочинності неповнолітніх, еволюція її нормативних засад залежала від домінуючих у суспільстві поглядів на дитинство як соціальне явище та ставлення суспільства до дітей, що вплинуло на визначення віку кримінальної відповідальності у напрямку його збільшення, призначення покарання неповнолітніх, що ставали, зазвичай, менш репресивними, створення спеціальних державних та громадських інституцій, які опікувалися неповнолітніми як спеціальними суб'єктами кримінального права;

розроблено багаторівневу періодизацію розвитку кримінально-правової політики XX століття, що формувалася на теренах України та інших держав, факторами виокремлення яких були як глобальні соціальні катаклізми, насамперед світові війни, трансформації національних політико-правових режимів та зміни ідеологічних засад державного будівництва, наприклад, громадянські війни, збройні конфлікти у межах держави;

надано розгорнуту характеристику еволюції кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах протягом XX століття з урахуванням глобальних політико-правових змін, зумовлених Другою світовою війною, появою нових суб'єктів міжнародного права, що різнилися соціально-політичним ладом; виокремлено загальне та відмінне між виявленням факторів поширення цього негативного явища, у формуванні нормативних та інституційних засад протидії злочинності неповнолітніх;

розширено періодизацію процесів дитячої безпритульності в Україні як одного з чинників злочинності неповнолітніх, зокрема, запропоновано виокремити п'яту хвилю безпритульності неповнолітніх в Україні, і часом її відліку є російська воєнна агресія проти України, що почалася у 2014 році, а з 24 лютого 2022 року переросла у масштабну війну (поява першої хвилі зумовлена Першою світовою війною, революцією, громадянською війною тощо; друга – колективізацією та голодомором у 1931–1933 роках; третя – Другою світовою війною, четверта – соціально-економічними потрясіннями перехідного періоду початку 90-х років XX століття);

удосконалено:

теоретичні положення щодо кримінально-правової політики, що контролює та впливає на усі сфери життя громадян, на визначення кола діянь, що є протиправними, та методів покарання;

дефініції понять «кримінально-правова політика» та «попередження злочинності неповнолітніх», зокрема: кримінально-правова політика – це діяльність державних органів та організацій, спрямована на захист прав людини, прав і свобод громадян, суспільства і держави від суспільно небезпечних протиправних діянь (активних чи пасивних) кримінально-правовими та іншими засобами; попередження злочинності – це діяльність спрямована на заподіяння превентивного, попереджувального впливу на осіб, схильних до скоєння протиправних діянь, а також усунення обставин, які спонукають до скоєння злочинів;

систему запобігання правопорушенням неповнолітніх через взаємодію державних органів із молоддю, розглянуто досвід минулого стосовно цих питань;

набули подальшого розвитку:

методологічні засади дослідження кримінально-правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх;

висновки щодо криміногенного характеру збройного конфлікту, який негативно впливає на людську психіку й психіку неповнолітніх осіб зокрема, що, своєю чергою, зумовлює посилення криміногенної ситуації серед

наведених суб'єктів, їхню схильність до впливу оточення, посилення ризиків потрапляння у криміногенне середовище, значного збільшення кількості бездоглядних і безпритульних дітей;

положення, щодо необхідності ґрунтовного дослідження вікових та психологічних особливостей неповнолітніх для запровадження програм, профілактику правопорушень неповнолітніх.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – як основа подальшого дослідження нормативних, інституційних, ціннісних засад правового врегулювання питань, пов'язаних з виявленням чинників, що зумовлюють злочинність неповнолітніх, а також для удосконалення теоретичних та методологічних основ попередження цього негативного явища;

нормотворчій та правозастосовній діяльності – при формуванні державної кримінально-правової політики у сфері протидії та профілактики злочинності неповнолітніх;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін та написанні посібників з історії держави і права, історії кримінального права, кримінології тощо.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження розглядалися на засіданнях кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» та оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 26–27 лютого 2021 р.); «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя

Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); «Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів» (м. Одеса, 10 лютого 2023 р.); «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено у 9 публікаціях, у тому числі 3 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному фаховому виданні, 6 тезах доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 195 сторінок, із яких 164 сторінки – основний текст. Список використаних джерел складається із 240 найменувань та розміщений на 28 сторінках, додаток розміщено на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ ТА СВІТІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

1.1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження

Належне реагування на таке соціальне явище як злочинність неповнолітніх, є однією з проблем правового розвитку сучасної демократичної держави. Будь-яка сучасна держава формує кримінально-правову політику ефективного попередження, протидії та боротьби зі злочинністю загалом, та злочинністю неповнолітніх зокрема. У розбудові та реалізації кримінально-правової політики необхідно мінімізувати вплив криміногенних факторів. Одним із найнебезпечніших факторів, що впливають на зростання злочинності неповнолітніх, є збройні конфлікти, наслідками яких є не тільки кризові явища в економіці, але й зростання захворюваності, сирітства, безпритульності дітей. Загалом, як зазначає Н. С. Юзікова, «розгляд історії розвитку правового становища неповнолітніх та реакції суспільства і держави на злочинну поведінку неповнолітніх є підґрунтям для висновку про інтегративну, інформативну, комунікативну, виховну, культурно-просвітницьку, духовну, соціалізуючу роль інститутів суспільства у процесі формування у неповнолітніх мотивації до певного виду поведінки» [181, с. 21].

Вважаємо, що з метою розгорнутого та об'єктивного аналізу кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Україні у 40–60-х роках XX століття, необхідним є розгляд наукових праць, що стосуються не лише її суто правової складової, але й питань, пов'язаних з економічними, політичними, соціальними, психологічними чинниками, які впливали на населення загалом, та неповнолітніх зокрема, на вікових закономірностях розвитку особистості.

Питаннями кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх займалося багато сучасних вітчизняних дослідників, але переважна кількість їх публікацій присвячена періоду незалежності України (1991 рік – до сьогодні), а проблеми кримінально-правової політики у цій сфері після Другої світової війни майже не вивчалися.

Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Д. Ю. Солов'я «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)», в якому систематизовано та проаналізовано кримінальне законодавство, архівні матеріали, доктринальні положення, що стосуються заявленої у назві цієї роботи проблематики. Автор дійшов висновку, що на законодавство про кримінальну відповідальність в УСРР (далі – Українська Соціалістична Радянська Республіка) та УРСР (далі – Українська Радянська Соціалістична Республіка) у 1919–1959 роках впливав стан суспільних відносин у цей період, які, своєю чергою, зумовлювалися особливостями різних політичних ліній, що визначали вектор розвитку радянської держави: воєнний комунізм, НЕП, її завершальний період, примус, що призвів до голоду, колективізація, індустріалізація, ідеологічна боротьба з «класовим ворогом», масові репресії, війна та повоєнний період. Наголошується, що кримінальне право в цей період було складним соціально-правовим явищем, яке формувалося під впливом цілого ряду факторів, зокрема марксистсько-ленінської ідеології, релігійних реформ, а також соціальних і правових явищ [151, с. 192].

А. А. Митрофанов у дисертаційному дослідженні «Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація» з-поміж інших інновацій у розгляді цього питання, «вперше у вітчизняній кримінально-правовій науці запропонував розрізняти поняття «кримінально-правової політики» у широкому (як здійснення заходів щодо протидії злочинності засобами кримінальної репресії) та вузькому (як здійснення такої протидії засобами матеріального кримінального права) значеннях, та на

відміну від раніше сформульованих пропозицій обґрунтував новий підхід до розуміння принципів кримінально–правової політики» [107, с. 9].

П. Л. Фріс у монографії «Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми» розглянув її в радянський період. Він наголошував, що припинення наприкінці 40-х років XX століття винесення судами смертних вироків, було, першою чергою, пропагандистською акцією, оскільки у сталінських таборах вона фактично продовжувала існувати. Однак і ця пропагандистська акція не була довготривалою, й у січні 1950 року застосування смертної кари було відновлено [173, с. 196].

Українські науковці у структурі кримінально-правової політики виокремлюють ювенальну кримінальну політику й такі її елементи, як «ювенальна кримінальна юстиція (центральною ланкою є суди для неповнолітніх), ювенальний кримінальний процес, ювенальне кримінальне право, кримінологічна ювенологія, ювенальне кримінально-виконавче право» [44, с. 164], правова база яких «об'єднана загальним матеріальним правом – кримінальним ювенальним правом» [179, с. 36].

Особливості кримінально-правової політики, ролі держави у формуванні кримінального права та законодавства розглядав Є. Л. Стрельцов у публікації «Кримінальне право України: думки прагматика», головною тезою якої є те, що «держава «створює» кримінальне право, виступає у якості його «автора», а потім, після певного «оперення», вже кримінальне право набуває можливостей і зворотно впливати на функціонування держави» [155, с. 59]. Також дослідник наголошує на важливості «індивідуальної та колективної наукової дослідної роботи, яка повинна бути спрямована на розробку, подальше удосконалення кримінального права, приведення його у максимальне можливе співвідношення з тими складними соціальними процесами, які зараз відбуваються» [155, с. 62].

Злочинність неповнолітніх була предметом аналізу у значній кількості наукових публікацій, зокрема: у дисертації Н. М. Пісоцької «Рецидивна

злочинність молоді та її попередження» [127], у дисертації та монографії Н. С. Юзікової «Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй» [181; 182] та ін., багатьох статтях, таких авторів, як О. І. Андрухів «Історико-правовий досвід застосування карально-профілактичних заходів для подолання злочинності серед неповнолітніх» [2], П. М. Маланчук, О. М. Шелест «Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця та вчинених ним злочинів» [104], Л. В. Дундич «Проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи запобігання їй» [50], О. В. Бахур «Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою» [8], І. Ф. Аршава, Т. В. Єрошкіна, О. Г. Репнія, І. О. Аршава «Деякі психологічні аспекти злочинності неповнолітніх» [42], О. В. Дубович «Про деякі морально-психологічні властивості та риси особи злочинця без визначеного місця проживання» [48], О. Л. Старко «Кримінологічні ознаки особи неповнолітнього злочинця» [153] та інші.

Д. В. Казначеева слушно зазначає, що законодавець при розробці кримінально-правової політики у сфері протидії та боротьби зі злочинністю неповнолітніх, формулюванні нормативних приписів, що врегульовують питання їх кримінальної відповідальності, повинен виходити з психологічних особливостей суб'єктів цієї вікової категорії, а саме: нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань і навичок, соціальної поведінки. Ці особливості не суперечать загальній системі відповідальності та покарання, а навпаки, деталізують зміст та обмеження загальної системи для неповнолітніх, виходячи з їхніх реальних особистісних характеристик. Законодавець визнає, що неповнолітні є особливими правопорушниками, які потребують не лише примусового впливу, але й захисту зі сторони суспільства та держави. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність неповнолітніх, і зокрема їх покарання, регулюється низкою спеціальних норм. Особливість кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх визначається їхнім незначним життєвим досвідом, що зумовлює недостатню зрілість та психофізіологічні особливості. З огляду на

це, неповнолітні потребують особливого підходу не лише при притягненні до кримінальної відповідальності, а й у процесі виконання покарання, зокрема позбавлення волі [64, с. 177–178].

Важливою джерельною базою дослідження кримінально-правової політики України після Другої світової війни є публікації, присвячені питанням безпритульності та сирітства дітей у різні періоди історії Української держави. Поява мільйонів безпритульних є одним із наслідків глобальних воєнних потрясінь у XX столітті у всіх країнах, на чому наголошують вітчизняні та зарубіжні дослідники. За даними, наведеними Тоні Джадтером у книзі «Після війни: Історія Європи від 1945 року», «лише в Берліні під кінець 1945 року налічувалося 53 тис. загублених дітей; Квіринальські сади в Римі на короткий час стали сумнозвісним місцем, де збиралися тисячі скалічених, спотворених та нікому не потрібних італійських дітлахів; у звільненій Чехословаччині сиротами залишилося 49 тис. дітей; у Нідерландах – 60 тис.; у Польщі, за деякими підрахунками, було близько 200 тис. сиріт; у Югославії – імовірно, 300 тис.» [43, с. 41].

Безпритульність є тим станом, який значно підвищується ризик залучення неповнолітніх до маргінального способу життя та злочинної діяльності. Ця проблема має міждисциплінарний характер і розглядається не лише крізь призму наук кримінального-правового циклу – кримінального права, кримінології, криміналістики та ін., але й такими науками, як історія, педагогіка, соціологія, психологія, політологія тощо. У публікаціях, що стали у нагоді у цьому дослідженні, розглядаються: 1) термінологічні питання, зокрема, підходи до визначення таких понять, як «дитяча безпритульність», «дитяча бездоглядність», «діти вулиць», «сирітство», «соціальне сирітство» тощо; 2) причини появи цього негативного соціального явища та його впливу на: кримінологічну науку, зокрема виокремлення у її структурі підгалузі кримінологічної ювенології та впровадження терміну «ювенальна злочинність»; зміст кримінально-правової політики щодо неповнолітніх, яку пропонують називати «ювенальна кримінальна політика» та розвиток

ювенальної юстиції; 3) нормативно-правові протидії безпритульності; шляхи соціальної адаптації неповнолітніх; створення та діяльність спеціальних дитячих установ тощо [147; 133; 124; 46; 23; 92; 145; 44].

Ознайомлення з публікацією О. К. Міхєєвої «Сирітство, безпритульність та злочинність неповнолітніх у 1920-ті роки в контексті соціально-демографічних процесів», надало можливість констатувати, що їх причини, умови та обставини після Першої світової війни були майже ідентичними до причин та факторів, що мали місце після Другої світової війни. Сформульовано перелік соціальних потрясінь початку XX століття, зокрема війна, революційні події, інтервенції, громадянські війни, що мали значний вплив на соціально-демографічну ситуацію в новоствореній радянській державі. Діти були серед жертв цих подій. Політичні потрясіння та демографічні втрати призвели до появи сиріт та напівсиріт, а економічні проблеми означали, що навіть там, де сім'ї існували, вони часто були не в змозі виконувати свої обов'язки по відношенню до дітей через безробіття, бідність та голод, що змушувало дітей самостійно шукати шляхи виживання. Тогочасні експерти відзначали, що існували значні відмінності у рівні злочинності неповнолітніх у містах та селах. У той час, як голод і бідність були основними мотивами злочинів у містах, у сільській місцевості злочинна поведінка неповнолітніх була набагато різноманітнішою, зумовлювалося «важливими національними історичними подіями». Певні відмінності спостерігалися і в мотивах злочинів, пов'язаних з насильством та нанесенням тілесних ушкоджень. У містах багато злочинів скоювалися в стані ситуативного гніву та під впливом алкоголю, натомість у сільській місцевості картина була зовсім іншою. Мотивами таких злочинів часто були глибока сімейна ворожнеча, давні образи та майнові суперечки. Найбільш проблемною групою О. К. Міхєєва вважає безпритульних дітей. Потреба вижити часто об'єднувало їх у банди, де вони формували власну кримінальну субкультуру, створювали власний світ цінностей і норм, правил і санкцій за правопорушення, власну мову. Вони часто будували «гнізда» в

напівзруйнованих, занедбаних будівлях і часто перебували під впливом старших у кримінальному світі, які розглядали тоді і розглядають нині дітей як корисний інструмент для злочинної діяльності. Раннє статеве життя, алкоголь, кокаїн (останній виправдовувався тим, що допомагає зняти напругу і страх перед скоєнням злочину), карткові ігри (шулерство), дрібне шахрайство і крадіжки – таким був світ розкутих дітей. Водночас, майже половина неповнолітніх правопорушників рано почала «доросле» життя, оскільки змушена була жити на власні кошти. Таке життя часто супроводжувалося голодом і злиднями, що штовхало їх на злочин [112]. Деформоване соціальне середовище, руйнуючи фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їх життєву активність, творчу продуктивність, створює психоемоційний дискомфорт. За таких умов людина як основний суб'єкт соціальної життєдіяльності перестає бути повноцінним учасником прогресу і оздоровлення суспільства [134].

Питання злочинності неповнолітніх досліджував також Л. Г. Лисиця у монографії «Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр.», у якій, між іншим, розглядає медико-санітарні наслідки війни, що широко обговорювалися на 1-й (22–24 квітня 1946 року) та 2-й (17–19 грудня 1947 року) всесоюзних конференціях, а також надає періодизацію розвитку дитячих установ в УРСР. Так, дослідник звертає увагу на значний ідеологічний тиск з боку комуністичної партії у перші п'ять повоєнних років та розбудову нею «мудрої політики» щодо охорони дитинства, що відобразилося у публікаціях, присвячених розвитку радянської школи у зазначений період, наприклад, у книзі колишнього заступника міністра освіти УРСР О. М. Філіпова, який охарактеризував окремі питання розвитку дитячих будинків у перші п'ять років повоєнного періоду на рівні державних органів влади саме під таким кутом зору. Більш плідним у вивченні визначеного нами кола питань виявився наступний історіографічний етап, обумовлений хрущовською «відлигою», яка дещо послабила ідеологічний пресинг та спричинила появу феномена «шістдесятництва» і певних

несміливих реверансів у бік «олюднення» історії Другої світової війни та повоєнного часу. Втім, цей короткий етап певного гносеологічного прориву у царині історії був згодом обірваний у наступний період брежнєвським неосталінізмом з його реанімацією старих догм і стереотипів [102, с. 13–14].

А. Г. Зінченко виокремлює форми соціально-правового захисту неповнолітніх у радянській Україні, що сформувалися після Першої світової війни, зокрема «передачу дітей на патронат (індивідуальний і колективний), надання індивідуальної матеріальної допомоги, направлення безпритульних підлітків до фабрично-заводських училищ, працевлаштування, організацію безкоштовних гарячих сніданків та ін.» [58, с. 8]. Такі ж форми подолання дитячої безпритульності з незначними змінами запроваджувалися і після Другої світової війни. Наприклад, як зазначає Н. П. Павлик, починаючи з 1943 року, в Україні став відроджуватися інститут передачі дітей-сиріт на піклування в сім'ї, і лише у 1943–1944 роки ними було охоплено майже 75 тис. дітей [124, с. 44]. На жаль, ця ефективна форма виховання безпритульних дітей, сиріт, поширена по усьому світові, у 60-х роках ХХ століття в СРСР була скасована і найкращою формою було проголошено школи-інтернати, а для роботи з підлітками, що скоїли правопорушення, і не обов'язково кримінальні правопорушення, створювалися трудові колонії, головною метою яких було їх перевиховання [147, с. 44]. Зазначається, що «проблема дитячої безпритульності вирішувалася шляхом влаштування дітей під нагляд держави, однак загальна кількість знедолених залишалась значною, просто вони перейшли з рангу безпритульних до рангу «дітей держави» [46, с. 41].

Загалом в Україні наразі, як слушно зазначає О. М. Джужа, простежується тенденція інтенсивного розвитку та концептуалізації знань про ювенально-правові відносини, що відображається у міждисциплінарності їх досліджень та виокремлені у структурі правових знань та юридичної науки таких підгалузей, як кримінологічна ювенологія, ювенальний кримінальний процес, ювенальне кримінальне право, ювенальне кримінально-виконавче

право, а також появи низки нових термінів та понять, наприклад, ««ювенальна злочинність», «ювенальна кримінальна політика» тощо [44].

Окремої уваги заслуговують публікації, присвячені питанням становлення та розвитку ювенального права, ювенального судочинства, кримінологічної ювенології тощо. Слід зазначити, що першим комплексним дослідженням цього питання стала докторська дисертація Н. М. Крестовської «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (2008), у якій авторка з позицій історико-правової науки та теорії права обґрунтувала виокремлення у системі права України таку галузь, як ювенальне право, визначила її «сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; специфіку правового впливу, а саме – співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації» [82, с. 28; 83].

Вагомим внеском у розвиток загальнотеоретичних засад ювенального права є дисертація Г. Л. Грігорової «Концепція ювенальної відповідальності в українському праві» (2017), яку визначено як «комплексний інститут юридичної відповідальності, що містить норми національного ювенального права, міжнародні стандарти поведіння із неповнолітніми правопорушниками та загальні принципи інституту юридичної відповідальності, та виражається у настанні позитивних правових наслідків для неповнолітнього у разі його активної поведінки із дотримання правових приписів, що має своїм результатом застосування заходів схвалення чи заохочення, а у разі порушення таких приписів – у застосуванні з боку інститутів ювенальної юстиції примусових заходів, характер яких зумовлюється індивідуальними характеристиками неповнолітнього та/або вчиненого ним діяння, і мають своєю метою виховний та превентивний вплив» [28, с. 160].

Заслуговують на увагу дослідження, присвячені розгляду становлення

правосуддя для неповнолітніх на теренах України та вивчення минулих підходів до захисту їх прав, що дає змогу, як зазначає Г. А. Волошкевич, «проаналізувати, як формувалися спеціалізовані судові інституції для неповнолітніх, які ідеї та принципи лежали в їх основі, а також які фактори впливали на їх функціонування» [22, с. 7]. Дослідник дійшов висновку, що на початку XX століття на українських землях, які перебували у складі Російської імперії, «склалися сприятливі умови для впровадження у судову систему ювенальних судів, а ініціатором цих процесів були громадські організації, що опікувалися проблемами соціального захисту неповнолітніх, і завдяки їх зусиллям були розроблені програмні документи, що визначали порядок організації та розгляду справ у судах для неповнолітніх, забезпечили підтримку першим судам з боку органів місцевого самоврядування, а фінансові, організаційні та юридичні перепони стояли на заваді швидкому розповсюдженню цих установ» [22, с. 12].

Безпритульність – це проблема, яка поширена і у теперішній час, з якою стикаються сотні тисяч людей у різних країнах, навіть тих, хто за рейтингами соціального-економічного розвитку посідають мають найвищі показники. Європейська федерація національних організацій, що працює з безпритульними (FEANTSA), у 2005 році розробила європейську типологію безпритульності, бездомності та житлової ізоляції (ETHOS) з метою покращення розуміння та вимірювання бездомності в Європі, розробляючи, тим самим, «спільну мову» для міжнародного обговорення цих проблем. Важливо відзначити, що ETHOS не є методом вимірювання бездомності, який використовується у всіх державах Європейського Союзу, оскільки проблема подолання дитячої безпритульності оцінюється і вирішується у кожній країні по-різному. Віковий діапазон безпритульності охоплює людей віком від 13 років, з метою найповнішого відображення реальності, з якою стикаються служби роботи з безпритульними у Європі.

Визначення безпритульності поділяють на дві групи: деякі з них намагаються охопити концепцію соціального значення або причини

бездомності, таким чином пов'язуючи визначення з теоріями бездомності, інші пропонують критерії місця, які будуть використовуватися при позначенні людей як бездомних. Більшість сучасних дослідників розглядають підліткову безпритульність як більш вузьке поняття (відсутність місця проживання або піклування, відсутність батьків або розлучення з батьківською сім'єю чи особою, яка їх замінює) та дитячу бездоглядність як більш широке поняття (відсутність виховного впливу батьків або школи на дитину, більша частина її виховання на вулиці, негативний та антисоціальний вплив батьків на своїх дітей, що призводить до їхнього перебування на вулиці).

У посібнику з методології міждисциплінарного кейс-менеджменту у роботі з безпритульними та бездоглядними дітьми бездоглядна дитина визначається як «дитина, обов'язки щодо виховання, навчання та догляду за якою не виконуються чи неналежним чином виконуються батьками, іншими законними представниками або органами влади». Вона визначається як «дитина, поведінка якої є неконтрольованою внаслідок невиконання або неналежного виконання батьками або іншими законними представниками чи органами влади обов'язків щодо її виховання, навчання та/або піклування». Однак слід зазначити, що чинне законодавство не містить визначення поняття «бездоглядна дитина» [175].

Уперше юридичне визначення дитячої безпритульності в Україні було надано Законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року: «Безпритульна дитина – це дитина, яка залишилася без піклування батьків, пішла з дому або дитячого будинку, де вона виросла, і не має визначеного місця проживання» [132].

Сучасні дослідники наголошують, що необхідно переосмислити те, як наразі сприймається та визначається безпритульність загалом, та безпритульність неповнолітніх зокрема. Розробка поняття цього явища є важливим, оскільки чим ширше визначення безпритульності, тим ширше спектр послуг та підтримки, які зазвичай надаються державою та

суспільством. Якщо безпритульними просто визнати осіб, що живуть у бідності, то і спектр послуг, які будуть їм надаватися, буде значно меншим і охоплювати невелику групу населення. Ключовим компонентом визначення бездомності неповнолітніх, наданим Європейською федерацією національних організацій, є визнання того, що вона в Європі існує. Наприклад, нині частково зростання бездомності серед молоді в Європі можна пояснити її прихованим виміром, що призвело до того, що бездомна молодь стала групою, яка недостатньо обслуговується як політиками, так і постачальниками послуг. За відсутності визнання бездомності неповнолітніх та конкретних стратегій та політик, спрямованих на їх потреби, вона різко зросла [235].

Безпритульність неповнолітніх є окремою формою безпритульності, яка відрізняється від її дорослої форми. Безпритульність неповнолітніх наразі є, насамперед, результатом соціальної несправедливості та нерівності, а не результатом індивідуальних обставин чи особистих недоліків. Запобігання та подолання безпритульності серед неповнолітніх потребує відходу від систем та політик, які історично не справилися з цією вразливою категорією населення, були не ефективними, і вимагає розробки стратегій та політик, спрямованих на підтримку неповнолітніх.

І. В. Мунтян у дисертаційному дослідженні «Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві» (2017) наголошує, що безпритульність неповнолітніх є «відображенням політичного, економічного і культурного становища соціуму, це закономірний наслідок криз перехідного етапу у розвитку країни», та виокремлює чотири хвилі масової безпритульності дітей, що спостерігалися на території України: «перша хвиля охоплює період 1910–1921 роки і зумовлена такими подіями, як Перша світова війна, революція, громадянська війна, масове біженство, евакуація, голод, безробіття тощо; друга хвиля охоплює період 1931–1933 роки, причинами якої стали колективізація, голодомор, масові репресії; третя хвиля охоплює період 1939–1945 роки, зумовлена Другою світовою війною, яка

зробила сиротами та безпритульними мільйони дітей; четверта хвиля почалася у 90-х роках XX століття як наслідок соціально-економічних потрясінь перехідного періоду, і це явище існує і на цей період часу» [114, с. 45–46].

Пропонуємо виокремити п'яту хвилю безпритульності серед неповнолітніх, і часом її відліку є російська військова агресія проти України, що почалася у 2014 році й з 24 лютого 2022 року переросла у масштабну війну. Як демонструє історія, війни завжди виступають каталізатором значного збільшення кількості безпритульних дітей. Офіційна статистика та оцінки кількості безпритульних дітей різняться, і точні відомості наразі складно встановити.

Невід'ємною складовою дослідження кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнній Україні у 40–60-х роках XX століття є аналіз відповідної нормативно-правової бази, що супроводжувала цей процес, а також визначення основних понять, що в них містяться і стосуються вищезазначеного питання.

Зокрема, важливим є визначення вікових меж, встановлених у кодифікованих актах сучасної України, що дозволяє віднести особу до статусу неповнолітньої. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України 2002 року (далі – СК України) неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, до досягнення 18 років фізична особа має правовий статус дитини. Наявність у особи правового статусу дитини означає, що така особа має відповідні права та обов'язки [149]. Неповнолітня особа має неповну цивільну дієздатність, про що зазначено у ст. 32 ЦК України, а також певний особливий статус у сімейних правовідносинах [178]. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у ч. 1 ст. 22 визначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років [87]. Слід зазначити, що у КК України, відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового

розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [129] від 22.11.2018 року, що набув чинності 01.07.2020 року, кримінальні правопорушення поділено на кримінальні проступки і злочини. Також змінилася термінологія цього законодавчого акту, якщо до зазначених вище змін КК України оперував поняттям «злочин», то після змін використовується загальне поняття «кримінальне правопорушення», а в залежності від його тяжкості, використовуються поняття «злочин» або «кримінальний проступок». У цій дисертаційній роботі здебільшого буде використовуватися поняття «злочин», оскільки саме воно мало місце у законодавчих актах 40–60-х років ХХ століття.

Сім'я має вирішальний вплив на формування правосвідомості і правової культури неповнолітніх. Сімейні негаразди, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву родинних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок. Наслідками зниження престижу сім'ї, нестабільності сімейних стосунків, відсутності необхідної культури сімейного життя, пияцтва батьків є зростання кількості розлучень, а також дітей, які потрапляють до спеціальних дитячих закладів, жебракують, бродяжать [79].

Необхідно зазначити, що фактори, які впливали на її збільшення у перші роки після закінчення Другої світової війни та у 50-х роках ХХ століття, різнилися. Якщо наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки поширення цього негативного явища зумовлювали складні економічні умови та безпритульність великої кількості дітей, то в 1950-х роках основними її причинами стали не матеріальні проблеми, а відсутність контролю з боку батьків, педагогічного колективу, органів державної влади та комсомольських організацій за дозвіллям неповнолітніх, а також прагнення дітей до самовираження.

Таким чином, основною категорією неповнолітніх правопорушників були бездоглядні діти. Крім того, зміни в показниках підліткової злочинності можна пояснити реакцією відповідних органів влади. Боротьба з дитячою

безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями активізується на певний час одразу після оголошення нових постанов та указів вищих органів державної влади та правоохоронних органів, через деякий час їх активність знижується, а злочинність відповідно зростає [2, с. 32].

Докладний перелік нормативно-правових актів, що діяли у період 1927–1960 років на території України загалом, та тих, що стосувалися питань протидії та подолання злочинності неповнолітніми, міститься у ґрунтовних монографічних дослідженнях М. І. Колоса «Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття)» (2011) [75] та «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» (2019) [76, с. 423–235]. Так, 7 квітня 1935 року радянський уряд прийняв постанову № 3/598 «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх», що мала на меті якнайшвидшу ліквідацію злочинності неповнолітніх і встановлювала, що «неповнолітні у віці до 12 років, які вчинили крадіжки, насильство, тілесні ушкодження, каліцтва, вбивство або замах на вбивство, підлягають будь-яким заходам кримінального стягнення і віддаються до суду» [130], і до них може бути застосована найсуворіша санкція – розстріл.

У той період у країні була велика кількість безпритульних неповнолітніх і дорослі користувались тим, що неповнолітні несуть пом'якшену відповідальність, щоб втягнути їх у злочинну діяльність. Тому однією з цілей постанови було залякати дорослих організаторів злочинної діяльності аби вони не залучали до неї неповнолітніх. Тому вищеназвана постанова встановлювала кримінальну відповідальність «будь-яких дорослих осіб, визнаних винними у втягуванні або залученні неповнолітніх до злочинної діяльності, спекуляції, проституції або жебрацтва, і передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше п'яти років» [16].

Таким чином, підсумовуючи, можна констатувати, що післявоєнний період був складним для громадян, а зростання злочинності неповнолітніх в УРСР було пов'язане, переважно, з голодом, спричиненим стихійними лихами та наслідками воєнних дій. Після Другої світової війни в Україні

з'явилася велика кількість безпритульних та бездоглядних дітей, злочинність неповнолітніх у період 1940–1960 років була нестабільною і під впливом профілактичної діяльності правоохоронних органів та державної кримінально-правової політики то зростала, то поступово знижувалася. Важливою подією у повоєнній кримінально-правовій політиці стало скасування 28 травня 1947 року смертної кари: «Неповнолітні з 12-річного віку, визнані винними у крадіжці, насильстві, тілесних ушкодженнях, вбивстві або замаху на вбивство, підлягають кримінальному суду і всім заходам кримінального покарання». У повоєнний період кримінальне законодавство України перейшло від жорсткого методу покарання у вигляді позбавлення волі до ліберального методу підвищення віку кримінальної відповідальності, а також було посилено превентивну діяльність щодо неповнолітніх [162, с. 104].

Отже, вивчення кримінально-правової політики має давню історію. Питання її сутності та змісту досліджуються вже протягом століть. У період 40-60- років XX століття на українських землях її ідеологічною основою була марксистська теорія. Вона була основою формування законодавства, що регулювало призначення та виконання покарань, застосування примусових і виховних заходів, а також запобігання рецидивній злочинності неповнолітніх, а також на її принципах будувалася радянська доктрина кримінального права.

1.2. Еволюція кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах

Нині ми є свідками вкрай небезпечного стану кримінально-правових відносин, суб'єктами яких виступають неповнолітні. Загалом злочинність неповнолітніх є явищем динамічним, її показники до зменшуються, то збільшуються. Статистичний аналіз переконливо свідчить про наявність стійкої тенденції зростання злочинів, скоєних особами, які не досягли

повнолітті. За даними Генеральної прокуратури, у період 2022–2024 років кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми, становила: у 2022 році – 1291 випадків [51], у 2023 році – 1638 випадків [52], у 2024 році – 1604 випадків [53], тобто в умовах війни спостерігається збільшення рівня злочинності неповнолітніх приблизно на 21,2%.

Наукове переосмислення напрямів кримінально-правової політики, що проводиться державою щодо неповнолітніх, стає необхідною передумовою гуманізації кримінально-правових відносин та оздоровлення суспільних відносин загалом.

Країни, які брали участь у Другій світовій війні, зіткнулися з різким та швидким зростанням злочинності неповнолітніх. Наприклад, у Франції кількість молодих правопорушників зросла з 12 тис. 1939 року до 34 тис. у 1943 році, у Великій Британії тільки в перший рік Другої світової війни їх кількість зросла на 50% [190, с. 301]. Тому, на думку К. В. Мануїлової, «ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) була важливою складовою кримінально-правової політики багатьох держав, які стикнулися зі зростанням злочинності серед підлітків» [106, с. 152].

Неповнолітні пережили війну інакше, ніж дорослі, через низку чинників. Зокрема, у дітей молодшого віку відсутня здатність розглядати події, що травмують, у ширшому, осмисленому контексті, що часто вдається підліткам. До основних причин збільшення кількості неповнолітніх правопорушників належать смерть батьків, руйнування, розрив соціальних зв'язків, економічна криза. Дослідники злочинності неповнолітніх під час і після Другої світової війни однією з причин її зростання називають загибель значної частини чоловічого населення або потрапляння їх у полон, що зруйнувало традиційні зв'язки в сім'ї, економічні та виховні зв'язки. Так, у 1940 році приблизно 1,6 млн. французьких солдатів були взяті в полон і

відправлені до таборів для військовополонених у Німеччині, з яких близько 60% були одружені та 40% мали дітей [210].

Слід враховувати, що кримінально-правова політика щодо неповнолітніх передбачає заходи не тільки кримінально-правового характеру і реалізується не тільки через них, але й заходи, що не мають кримінально-правового і навіть примусового характеру, і спрямовані на запобігання вчинення неповнолітніми будь-якого віку будь-яких правопорушень уперше, запобігання повторному вчиненню. Це заходи соціальної та іншої допомоги неповнолітнім до та після скоєння правопорушення, під час відбування покарання та після його відбуття. Невипадково Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), свідчать, що цілі правосуддя щодо неповнолітніх полягають, насамперед, у забезпеченні добробуту неповнолітнього, а також того, щоб будь-які заходи на останнього були завжди можна порівняти як з особливостями його особистості, так і з обставинами правопорушення (ст. 5.1) [109].

Останнім часом активно обговорюються питання, пов'язані з ювенальною юстицією в Україні. Соціальна потреба у її формуванні зумовлена необхідністю нормалізувати умови життя та виховання дітей та підлітків шляхом захисту їх прав і свобод, надання правового впливу на осіб, які зобов'язані здійснювати їх виховання, навчання, підготовку до праці, охорону здоров'я [233]. При цьому часто створення ювенальної юстиції пов'язують лише з запровадженням спеціальних судів у справах неповнолітніх. Ювенальна юстиція немислима без програм ресоціалізації неповнолітнього правопорушника, до реалізації яких долучаються державні установи, громадські організації, сім'я, навчальні заклади тощо. Вирішальне значення у соціалізації підлітків належить впливу середовища проживання і особливо мікросередовища – сім'ї та найближчого оточення.

Система ювенальної юстиції спрямована на ресоціалізацію дітей, щоб вони стали зрілими та законослухняними дорослими. Судді у справах

неповнолітніх зазвичай надають перевагу освітнім та реабілітаційним програмам, а не ув'язненню чи іншим покаранням. Однак у більш серйозних випадках або коли всі інші варіанти вичерпані, дітей також можуть відправити до центрів тримання під вартою для неповнолітніх або до в'язниць для дорослих [221].

Реальною альтернативою ювенальному каральному правосуддю стає доктрина відновного правосуддя, матеріально-правова основа якої міститься у нормах кримінального права, що регламентують підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні особами, які не досягли 18 річного віку, кримінальних правопорушень невеликої та середньої тяжкості.

Необхідно розуміти, що коли мова йде про дітей і злочинність, вони можуть бути як злочинцями, так і жертвами. Як жертви, вони частіше піддаються нападам з боку дорослих та інших молодих людей. Коли неповнолітній скоює злочин, це може мати драматичний вплив на його життя. Навіть незначні правопорушення можуть формувати моделі поведінки, які зберігаються в дорослому віці. Важливу роль у запобіганні втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність відіграють батьки та опікуни [214]. Зважаючи на вікову ознаку неповнолітнього правопорушника у будь-якій системі пробації ключову роль відіграють соціальні працівники (педагоги, психологи та ін.), а не правники чи працівники установ відбування покарань [33, с. 93].

Тематика досвіду боротьби зі злочинністю неповнолітніх хвилює багатьох науковців з різних держав. Розгляд зарубіжного досвіду упровадження запобіжних заходів попередження злочинності цієї категорії суб'єктів права, запровадження програм взаємодії громадян із владними структурами, створення вихованих центрів для малолітніх злочинців є вкрай важливим завданням. Досвід інших країн може допомогти у вирішенні поставлених задач. Наразі злочинність неповнолітніх віднесено до найбільш актуальних проблем. Існують певні вікові закономірності розвитку

особистості, з цим пов'язують ймовірність скоєння неповнолітніми кримінальних правопорушень через їх нестійку та несформовану психіку. Потреба у профілактиці злочинності неповнолітніх зумовлена тим, що актуальність цього питання не втрачає своєї гостроти, оскільки показники рівня злочинності цієї категорії суб'єктів права мають тенденцію до збільшення.

Дослідники зазначають, що витоки вікової диференціації неповнолітніх і пов'язаного з цим питання їх притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання слід шукати у римському кримінальному праві, яке виокремлювало їх три класи: 1) діти, тобто. особи, які не досягли 7 років, яких вважали «нездатними на злий намір», їх вік не дозволяв їм «міркувати про добро і зло», і вони звільнялися від усіх покарань; 2) діти препубертатного віку, хлопчики до 14 років та дівчатка до 12 років, що пов'язано, ймовірно, з віком статевого дозрівання. Зазначалося, що «закон не бажає, щоб він [неповнолітній] був абсолютно звільнений від покарання, і щоб це покарання було меншим, у порівнянні з тими, хто вчинив злочин у більш зрілому віці; 3) неповнолітні віком від 14 до 25 років, і це означало, що «ті, хто досяг статевої зрілості, мають бути покараними менш суворо, ніж ті, хто перебуває у віці, коли розум досяг повної зрілості, тобто у віці повноліття», тобто. 25 років за римським правом. Ґрунтуючись на римській традиції, західноєвропейська кримінальна доктрина XVIII століття сформувала два погляди на вік настання кримінальної відповідальності неповнолітніх: «психологічний вік», що розглядається як стан інтелектуального та морального розвитку молодшої людини, рішення про настання якого залежить від розсуду судді; повноліття, що базується на об'єктивних даних, закріплених у свідоцтвах про хрещення [228].

Більшість експертів поділяють думку, що з часом значно змінилося саме поняття «дитинство». Так, до епохи Просвітництва значний вплив на це питання мала церква, яка вважала, що діти наділені первородним гріхом і що необхідно встановлювати обмеження з метою стримування у них будь-яких

ганебних бажань. За винятком незначної кількості дітей представників привілейованого класу дворян, переважна більшість дітей вступала у доросле життя приблизно у віці семи років. Новий погляд на це питання виник в епоху Просвітництва та пов'язаний з ідеями Джона Локка та Жана Жака Руссо, які спростовували ідею про те, що діти за своєю суттю є злими, та наголошували на визначальній ролі, починаючи з раннього дитинства, освіти. Романтизм XIX століття розвинув ці ідеї та акцентував увагу на тому, що діти від природи добрі, а дитинство – це час невинності та безтурботності [210]. Мішель Фуко з цього приводу писав, що зміни в каральній системі від Середньовіччя до сучасності свідчать про появу гуманістичних тенденцій, і наголошував, що суди та покарання відображають та обслуговують політичні та економічні структури та, у більш загальному плані, будь-яку форму ставлення до влади [211].

На уявлення щодо невинності дітей та їх некараності значно вплинули публікації Зигмунда Фрейда. Було виділено таку нову категорію, як «підлітковий вік», що є перехідним періодом між дитинством та дорослим життям. Нові дисципліни, такі як психологія, соціологія та нейропсихіатрія, почали вивчати проблематику дитинства, під новим кутом, що сприяло кращому розумінню деформації поведінки неповнолітніх. Цей рух отримав підтвердження у 30-х роках XX століття, коли злочинність неповнолітніх почала розглядатися не як прояв аморальності, гріха чи збоченості, а як медична та психіатрична проблема. З цього моменту суди вже не могли ділити неповнолітніх на підставі різниці між категорією невинних дітей, які заслуговують на поблажливість, і категорією дітей, які заслуговують на покарання.

У якості прикладу зарубіжного досвіду боротьби із злочинністю неповнолітніх, розглянемо, насамперед, *досвід Франції*. Чинне французьке законодавство про ювенальну юстицію має довгу історію. КК Франції від 6 жовтня 1791 року встановив вік кримінальної неповнолітніх у 16 років (розділ V, ст.ст. 1–4.), призначення покарання залежало від наявності

умислу, зокрема: якщо присяжні вважатимуть, що винний скоїв злочин без нього, з необережності, він повинен бути виправданий. Проте кримінальний суд може, в залежності від обставин, розпорядитися, щоб винного було повернуто батькам або переведено до виправного будинку для виховання та тримання під вартою протягом такої кількості років, яку визначить вирок, який не може перевищувати часу, коли йому виповниться 20 років (ст. 2). За наявності умислу неповнолітній визнавався винним і притягувався до кримінальної відповідальності. Однак у зв'язку з його віком такі покарання пом'якшувалися: якщо його діяння передбачало покарання у вигляді смертної кари, його засуджували до 20 років ув'язнення у виправному будинку. Якщо його покарання передбачувалося заковування в кайдани, ув'язнення, каторгу або затримання, він повинен бути засуджений до ув'язнення у виправному будинку на термін, рівний тому, який він міг бути призначений за скоєний ним злочин [201].

Слід враховувати той факт, що Цивільний та Кримінальний кодекси Франції по різному визначали неповнолітніх та дорослих. Починаючи з 1810 року, молоді люди віком до шістнадцяти років отримали можливість знизити свою відповідальність і, отже, скоротити покарання, що відповідає беккаріанській точці зору щодо пропорційності злочинів і покарань. КК Французької імперії 1810 року не вніс суттєвих нововведень до ювенальної юстиції; по суті, він повторив положення КК Франції 1791 року і, зокрема, щодо віку кримінальної відповідальності неповнолітніх, що залежало від наявності вини та її форми. Зокрема, згідно зі ст. 66, «якщо обвинуваченому менше шістнадцяти років, і буде встановлено, що він діяв з необережності, він має бути виправданий; але він буде, залежно від обставин, повернутий своїм батькам або доставлений до виправного будинку, де виховуватиметься і утримуватиметься протягом такої кількості років, яку визначить суд, що не може перевищувати часу, коли йому виповниться двадцять років. Відповідно до приписів ст. 67, «якщо буде встановлено, що неповнолітній діяв із умислом, то покарання призначаються так: якщо

передбачено покарання у вигляді смертної кари, довічні примусові роботи або заслання, він буде засуджений до позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років з відбуванням покарання у виправному будинку; якщо передбачено покарання у вигляді примусових робіт на певний строк або позбавлення волі, він буде засуджений до ув'язнення у виправному будинку на строк, що дорівнює не менше однієї третини і не більше половини того терміну, до якого він міг бути засуджений за одне з цих покарань» [203].

У 1906 році поріг кримінальної відповідальності неповнолітніх був підвищений з шістнадцяти до вісімнадцяти років, згідно із Законом про внесення змін до ст. ст. 66 і 67 КК 1810 року від 12 квітня 1906 року, тоді, як вік цивільного повноліття становив двадцять один рік. Коли у 1912 році були створені суди у справах неповнолітніх, було вирішено, що діти молодше тринадцяти років не можуть постати перед судом. Однак в окремих випадках неповнолітні притягувалися до кримінальної відповідальності до досягнення ними 16 років.

Так, відповідно до Закону №1812 від 24 квітня 1941 року та Закону № 180 від 24 квітня 1944 року про заснування спеціального суду над винними у нічній агресії встановлювалося, що «якщо за цей злочин судять неповнолітнього, який досяг 16-річного віку, його дії не можна розглядати як такі, що вчинені з необережності, і його становище з точки зору застосування покарання буде становищем неповнолітнього, що досяг вісімнадцяти». При цьому у Законі № 180 від 24 квітня 1944 року вказувалося, що до неповнолітнього старше 16 років, засудженого за нічну агресію, можуть застосовуватися лише репресивні заходи», і, отже, виключається можливість поміщення їх у виховну установу, що підтверджує вкрай репресивний характер закону від 24 квітня 1944 року.

У 1945 році кримінально-правова політика Франції стосовно неповнолітніх злочинців зазнала радикальних змін. Зокрема, законодавчий акт від 2 лютого 1945 року встановив основні сучасні принципи ювенальної юстиції, згідно з якими захист та освіта неповнолітніх стали її пріоритетами,

було запроваджено особливу кримінальну юрисдикцію для неповнолітніх та визначено роль спеціалізованого судді у справах неповнолітніх. Відповідно до приписів законодавчого акту від 1 вересня 1945 року, було створено управління наглядового виховання, незалежно від тюремної адміністрації. Закон 1951 року № 51-687 від 24 травня 1951 року заснував суд присяжних у справах неповнолітніх для молодих злочинців віком від 16 років та передбачив додавання до вироку покарання у вигляді нагляду за свободою [200; 239]. Закон № 74-631 від 5 липня 1974 року змінив вік цивільного повноліття з 21 на 18 років.

Нині мінімальний вік кримінальної відповідальності, згідно ст. 122-8 КК Франції, складає 13 років, а повна осудність настає після досягнення 18 років. До неповнолітніх правопорушників віком до тринадцяти років можуть застосовуватися лише заходи захисту, допомоги, нагляду та виховання [202], а для неповнолітніх старше 13 років є можливим застосування виховних заходів, виховних санкцій, обмеження волі, тримання під вартою [237], що демонструє посилення кримінального переслідування неповнолітніх злочинців.

Велика Британія. У Великій Британії тривалий час до кримінальної відповідальності могли бути притягнуті діти, яким виповнилося сім років. З розвитком гуманістичних засад у кримінальному праві поширювалися підходи до розуміння того, що хоча діти можуть розуміти різницю між правильним і неправильним з семи років і можуть мати певне розуміння кримінальних наслідків своєї поведінки, вони ще не мають емоційної зрілості, щоб контролювати свою імпульсивність та оцінювати наслідки своїх дій. Діти та молодь менш зрілі, ніж дорослі, з точки зору факторів оцінки відповідальності, тому відчують труднощі у зважуванні та порівнянні наслідків під час прийняття рішень та обмірковуванні значення довгострокових наслідків, які будуть реалізовані через багато років. На початку XX століття ці ідеї реалізувалися шляхом прийняття Закону про дітей 1908 року, який створив спеціалізовану систему правосуддя для дітей,

засновану на припущенні, що основні компетенції молодих людей та дорослих відрізняються фундаментальними способами, які впливають на судження, а також уперше визнав, що діти несуть меншу відповідальність, ніж дорослі, за свої дії.

У Великій Британії, як і в багатьох країнах, Перша та Друга світова війни зумовили зростання злочинності неповнолітніх. У ці періоди бідність населення були одними з найвагоміших причин поширення злочинності серед різних верств населення. Так, показники злочинності продовжували зростати протягом усієї Першої світової війни, а зниження настало тільки з настанням миру. У період між світовими війнами визначальною рисою кримінально-правової політики Великої Британії стосовно неповнолітніх став перехід від застосування покарання неповнолітніх правопорушників лише як заходу залякування, до запровадження виправного догляду за ними. Як зазначають дослідники ювенальної політики, це не означало, що покарання було скасовано або буде коли-небудь скасовано, а йдеться про впровадження гнучкого, конструктивного підходу в діяльності суддів при призначенні покарання цим суб'єктам кримінально-правових відносин [190, с. 300].

У міжвоєнний період судді все частіше направляли дітей і молодих людей на психологічні тести. Це було продовженням впливу Руху вивчення дітей, і, зокрема, поширення лікарень, що опікувалися дітьми. Першу дитячу клініку було створено у Східному Лондоні в 1927 році Емануелем Міллером та Беллом Лейном у Спіталфілдсі за фінансової підтримки Єврейської організації охорони здоров'я. Клініка мала тісні робочі зв'язки із Судом у справах неповнолітніх Лондона. Одним із важливих постатей того часу був Сиріл Берт, який був призначений психологом Лондонської ради округу і став піонером у галузі педагогічної та соціальної психології. У 1925 році він опублікував книгу «Молодий злочинець», у якій викладено досвід його роботи з молодими правопорушниками. Він стверджував, що правопорушення є наслідком недбалості та різних форм поганого

виховання, і наголошував, що ставлення суддів до таких дітей вимагає ретельного розслідування та індивідуального підходу. Берт також наполягав на широкому використанні дитячих лікарень усіма судами у справах неповнолітніх як засобу запобігання рецидиву в майбутньому. Однак тілесні покарання продовжували вважатися ефективним засобом виховання характеру молодшої людини і широко використовувалися в школах, у військах і сім'ях.

У повоєнний період, як після Першої, так і після Другої світової війни, визначальним нормативно-правовим актом у Великій Британії, що упорядковував, між іншим, правові відносини щодо функціонування спеціалізованих судів з розгляду справ неповнолітніх, питання встановлення вікових меж притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, призначення покарань тощо, був Закон про дітей та молодь 1933 року, який об'єднав усі існуючі закони про захист дітей в Англії та Уельсі в один документ. Йому передували Закон про дітей 1908 року, та Закон про дітей та молоді 1920 року. У подальшому його замінив Закон про дітей 1948 року, потім Закон про дітей та молодь 1963 року, Закон про дітей та молодь 1969 року, наразі чинним є Закон про дітей та молодь 2008 року [198]. Зокрема, Закон про дітей та молодь» 1933 року підвищив: вік кримінальної відповідальності з семи до восьми років «жодна дитина віком до восьми років не може бути винна у будь-якому правопорушенні»; мінімальний вік призначення неповнолітнім покарання у вигляді смертної кари до вісімнадцяти років «смертний вирок не може бути винесений стосовно особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, натомість суд повинен засудити її до взяття під варту на строк, встановлений Його Величністю» [199]. Останнім неповнолітнім, засудженим у Сполученому Королівстві у 1932 році до страти, був 16-літній Гарольд Вілкінс, притягнутий за вбивство на сексуальному ґрунті, але вирок не був виконаний [195].

Під час Другої світової війни посилювалися тілесні покарання хлопчиків віком до 14 років, що пояснюється необхідністю боротьби зі зростанням

злочинності неповнолітніх під час війни. Таким чином, ставлення до того, як слід поводитися з дітьми та молоддю, різнилося в залежності від суду, у якому розглядалися такі справи, регіону, навіть серед членів однієї колегії магістратів.

Підсумовуючи досвід боротьби із злочинністю неповнолітніх у Великій Британії зазначимо, що англійська система ювенальної юстиції у першій половині XX століття зазнала значних концептуальних змін. Хоча було багато тих, хто дотримувався старих уявлень про переваги тілесних покарань, думка про те, що дітей і молодих людей, які порушили закон, слід виправляти та реабілітувати, після прийняття Закону про дітей 1933 року стала визначальною точкою зору. Закон розширив забезпечення тих дітей, які опікуються державою. Цей підхід ґрунтувався на поглядах соціальних працівників у нетрях британських та американських міст, дослідників нових соціальних і медичної наук, а також на погляді, що соціальні проблеми найкраще вирішувати «науково» та «методично». Злочинність розглядалася як частина соціальної матриці, яка є наслідком структурної нерівності та неправильного стилю виховання. Вирішення проблеми правопорушень розглядалося як таке, що пов'язано з реформуванням структур, які спричинили цю несправедливість. Для більш радикальних суддів і радників Міністерства внутрішніх справ відповідь полягала не у всеосяжній реформі суспільства, а у реформуванні способів поводження з дітьми та молоддю в судах. Таким чином, суди у справах неповнолітніх першої половини XX століття були стурбовані соціальною справедливістю так само, як і кримінальною [194].

Традиційно англійська система ювенальної юстиції базувалася на презумпції «*doli incarax*», яка означала, що діти несуть кримінальну відповідальність лише в тому випадку, якщо, окрім вчинення *actus reus* та *mens rea* кримінального злочину, обвинувачення також може довести поза всяким розумним сумнівом, що, вчиняючи діяння, дитина знала, що те, що вона робить, є серйозно неправильним, а не просто бешкетницею чи

неслухняною. Таким чином, згідно з англійським законодавством, дитина віком до 10 років вважалася «*doli incensax*», дитина віком від 10 до 14 років презумпціювалася «*doli incensax*», оскільки в цьому віці діти вважалися нездатними розрізняти правильне від неправильного, а тому не мали злочинного наміру, необхідного для судового переслідування. Щоб засудити дитину, обвинувачення повинно було б спростувати цю презумпцію. Презумпція «*doli incensax*» гарантувала, що закон трактував людей як повністю відповідальних з 14 років, а також відображала занепокоєння тим, що «застосування кримінальних покарань щодо дитини, яка не усвідомлює протиправності своїх дій, не має морального виправдання» [187].

За сучасним англійським правом неповнолітні поділяються на три групи: малолітні діти у віці до 10 років; діти у віці від 10 до 14 років; підлітки у віці від 14 до 17 років (при призначенні покарання до них прирівнюються молоді люди у віці від 17 до 21 року)» [85, с. 52]. Наразі в Англії та Уельсі найнижчий вік кримінальної відповідальності в Європі, який, відповідно до Закону про дітей та молодь 1963 року, становить 10 років. До цього він, відповідно до Закону про дітей та молодь 1933 року, становив 8 років. За загальним правилом, діти у такому віці вважаються здатними вчиняти такі ж правопорушення, як і дорослі, і несуть за них відповідальність, як і дорослі. Санкції, що накладаються на дітей віком від 10 років, які вчиняють правопорушення, можуть різнитися від санкцій, що накладаються на дорослих [227].

Німеччина. Як справедливо наголошує К. В. Мануїлова, після Другої світової війни зміст державної політики, основні її засади щодо неповнолітніх правопорушників значною мірою залежали від типу політичного режиму країни, зокрема «авторитарні та демократичні системи мали різне бачення процесу виправлення та соціальної адаптації молоді, що відобразилося у виборі методів і засобів ресоціалізації. В одних країнах акцент робився на примусовому перевихованні та колективному впливі, тоді як в інших – на соціальній підтримці та превентивних заходах» [106, с. 155].

У цьому контексті значний інтерес становить досвід розбудови кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнний період у Німеччині. Після Другої світової війни територію цієї країни, відповідно до рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій, було поділено на 4 зони окупаційні зони, які контролювали, відповідно, СРСР – східні землі, США, Франція та Велика Британія – західні землі. На території радянської зони було утворено Німецьку Демократичну Республіку (надалі – НДР), на території західної зони – Федеративну Республіку Німеччина (надалі – ФРН), державотворчі та правотворчі процеси у яких базувалися на різних ідеологіях. Якщо ФРН орієнтувалася на західні засади конституційної соціальної держави, то НДР будувала соціалістичний лад за зразком СРСР із однопартійною системою.

Історія системи соціального контролю над неповнолітніми у Німеччині сягає початку ХХ століття. Після створення спеціального суду у справах неповнолітніх на початку 1908 року, спеціальне законодавство було успішно реалізовано лише після Першої світової війни, обравши подвійний підхід добробуту та правосуддя до цієї категорії суб'єктів права. У Веймарській республіці Густав Радбрух, правознавець, соціал-демократ і міністр юстиції, відстоював принцип, згідно з яким дітей та підлітків не можна карати як дорослих. Закон про ювенальну юстицію 1923 року наголошував на вихованні та врахуванні віку правопорушників, а не на покаранні. Наслідком цього закону стало підвищення віку кримінальної відповідальності до 14 років, створення спеціальних судів у справах неповнолітніх, створення центрів утримання неповнолітніх та введення можливості умовно-дострокового звільнення. Закон про захист молоді Рейху (RJWG) 1924 року наголошував на відповідальності держави за освіту. Філософія освіти того часу була орієнтована на буржуазну мораль і була спрямована, зокрема, на виховання дітей із пролетарських сімей.

Варто зазначити, що порушення цього правила спостерігалися у 1933–1945 роках, коли до влади у Німеччині прийшли нацисти. Так, Закон про

гітлерівську молодь 1935 року чітко окреслив націонал-соціалістичний менталітет молоді як освітню мету, як виховання відповідно до теорій «національної спільності» та «расової свідомості». З 1939 року до неповнолітніх віком більше 16 років було дозволено застосовувати кримінальне законодавство для дорослих, у тому числі смертної кари, а з 1940 року їх можна було розміщувати в поліцейських таборах захисту неповнолітніх, подібних до концентраційних таборів. З набуттям чинності у 1943 році Закону про імперський суд у справах неповнолітніх (RJGG), багато заходів, що раніше регулювалися указами, набули статусу закону, який знизив вік кримінальної відповідальності до 12 років, скасував умовно-дострокове звільнення неповнолітніх та за умов, коли потребували суспільні настрої, стало можливим застосовувати до них загальне кримінальне законодавство, тобто як для дорослих правопорушників.

Німецька Демократична Республіка у перші роки існування у питаннях боротьби та попередження злочинності неповнолітніх обрала шлях, відповідно до якого підходи до подолання злочинності дорослих та неповнолітніх були зрівняні. Причина цього вбачалася в тому, що більше не повинно бути окремих шляхів для дорослих і молоді, щоб розвивати єдину соціалістичну свідомість. У радянській окупаційній зоні та НДР тимчасово діяв Закон про рейхссуд у справах неповнолітніх від 6 листопада 1943 року, доки не був замінений Законом про суд у справах неповнолітніх, який набув чинності у 1952 році та діяв до 1968 року.

Після війни, у 1952 році, в НДР було прийнято новий Кримінальний кодекс, який щодо неповнолітніх віддавав пріоритет виховним заходам перед покаранням. Нагляд та контроль, виховання та перевиховання були покликані забезпечити відповідність молоді високим очікуванням, покладеним на неї. Для тих молодих людей, що не відповідали цим стандартам і не відповідали соціально визначеним нормам, які виділялися соціально девіантною поведінкою чи злочинністю, держава застосовувала цілий комплекс «виховних заходів та примусових заходів. Заходи з

перевиховання та дисциплінарного переслідування девіантів координувалися та здійснювалися, головним чином, службами соціального захисту молоді, але в цьому брали участь інші державні установи. Однак неповнолітні правопорушники могли бути покарані за законами для дорослих за такі злочини, як вбивство, зґвалтування та деякі політичні злочини.

Дискусія щодо причини соціально небезпечної та злочинної поведінки молоді в НДР мала яскраво виражений ідеологічний характер і проходила на тлі конфлікту між Сходом та Заходом. Більше того, межі між дитячою злочинністю, неадаптованою або девіантною поведінкою та труднощами у навчанні дітей, були розмиті та залежали від відповідних політичних обставин. Термін «злочинність серед неповнолітніх» також не було чітко визначено, у спеціальній літературі він охоплював молодих людей віком до 25 років, хоча кримінальне право НДР не визнавало статусу підлітків, а кримінальне право для дорослих застосовувалося до правопорушників у віці 18 років і без винятків.

Для пояснення причин злочинності та її розвитку в НДР використовувалися основні теоретичні положення марксизму-ленінізму, відповідно до яких злочин розумівся як «конфлікт інтересів» між особистістю та суспільством, заснований на «експлуатації людини людиною» чи «капіталістичних соціальних умовах». Оскільки, згідно з марксистсько-ленінським вченням, зміни у розвитку суспільства можуть впливати і на соціальну поведінку його членів, то знищення та ліквідація злочинності можуть бути досягнуті лише шляхом ліквідації експлуатації людини людиною, ліквідації приватної власності на засоби виробництва та встановлення диктатури пролетаріату. Після того, як у НДР було «соціалізовано» засоби виробництва та проголошено «перемогу соціалістичних виробничих відносин», Державна рада НДР також вважала, що «у соціалістичному суспільстві ... нікому не потрібно ставати злочинцем» [232].

На початку 1950-х років в НДР установи інтернатного типу було поділено на звичайні та спеціальні, що зберігалося до об'єднання Німеччини у 1990 році. Звичайні установи призначалися для дітей та підлітків, які залишилися без батьків, тоді як спеціальні будинки призначалися для перевиховання тих з них, хто мав труднощі з навчанням та поведінкою. Спеціальні установи класифікувалися на «спеціальні дитячі будинки» та «молодіжні трудові табори [240].

До початку 1960-х років у НДР не існувало «соціалістичної кримінології». Приблизно до 1960 року злочинність у НДР вважалася «простим виразом класової боротьби». Тільки після завершення у 1960 році колективізації економіки та закриття у 1961 році кордону у НДР з'явилися дослідження з кримінології, але з ідеологічним контекстом. Як зазначають дослідники, у 60-х роках ХХ століття увага до проблеми скоєння кримінальних правопорушень молодими громадянами НДР, які вирости виключно в соціалістичних умовах, значно зросло [222].

Якщо звернутися до офіційної статистики 60-х років ХХ століття, то у ній міститься інформація, що в НДР цей період не розрізняли правопорушників залежно від статі чи віку, а у звітах Генерального прокурора щодо розвитку злочинності містилися лише небагато й неясних відмінностей між різними віковими групами. У НДР, як у інших соціалістичних країнах, згідно з офіційною статистикою, показники злочинності неповнолітніх були незрівнянно нижчими, ніж у капіталістичних державах і становила не більше 2% від загальної кількості скоєних злочинів. Разом з тим наводилися дані, відповідно до яких неповнолітні віком 14–18 років описувалися як група населення з найвищим рівнем злочинності. Хоча вони становили лише 20% від числа осіб, які підлягали кримінальній відповідальності, вони були причетні до 50% усіх злочинів. Найпоширенішими злочинами неповнолітніх були злочини проти соціалістичної та особистої власності, неправомірне використання транспортних засобів, умисне заподіяння тілесних ушкоджень та хуліганство.

При цьому зазначалося, що хоча вони становили лише 30% від загальної чисельності населення, 75% осіб, які вчинили злочини проти соціалістичної власності, були підлітками та молодими людьми [208, с. 6–7].

Що стосується кримінально-правової політики щодо неповнолітніх правопорушників у ФРН, то слід зазначити, що після Другої світової війни законодавчий орган знову підвищив вік кримінальної відповідальності з 12 до 14 років та скасував усі положення, що були частиною нацистської ідеології. У 1953 році в ФРН було прийнято новий закон про неповнолітніх, в якому проводилася різниця між неповнолітніми та підлітками для осіб віком від 18 до 21 року. Нині у ФРН мінімальний вік кримінальної відповідальності становить 14 років.

Щодо ФРН, то уряд цієї країни у повоєнні роки, особливо після 1953 року, з прийняттям Закону про неповнолітніх, поширився прогресивний підхід до цієї категорії правопорушників. Зокрема, реформи цього періоду дозволити молодих людей віком до 21 року, коли вони вчиняли кримінальне правопорушення, судити як неповнолітніх. Таке ставлення до неповнолітніх правопорушників у системі кримінального правосуддя призвело до зменшення кількості молодих правопорушників, які відбували покарання у в'язницях для дорослих, до зниження показника їх рецидивності, до зменшення строків покарання. У 50-60 роках у ФРН менше 1% отримували вироки від 5 до 10 років; менше 5% отримують покарання від 3 до 5 років. Також дослідники наголошують на тому, що протидія та профілактика злочинності неповнолітніх у цій країні надавала пріоритет відволіканню та мінімізованому втручання, посередництву та відновним практикам, а також санкціям освітньої спільноти. Громадські роботи та прямі виплати були спрямовані на відшкодування жертвам збитків шляхом праці або навіть прямої компенсації. Позбавлення волі застосовувалося як крайній захід [224].

Профілактика насильства в Німеччині у 60-х роках спрямовувалася на підтримку дітей і батьків до появи насильства шляхом сприяння та зміцнення захисних факторів. На відміну від загального кримінального права,

кримінальне право, що стосувалося неповнолітніх правопорушників, базувалося не на ідеї покарання та компенсації за скоєний злочин, а на освіті, спрямованій на запобігання правопорушенням у майбутньому: профілактика має перевагу над репресіями [212]. Отже, порівняно із законодавством та каральними санкціями стосовно повнолітніх НДР, санкції та підхід до неповнолітніх у ФРН у 40-60 роках століття був менш суворим та більш гуманним.

Швейцарія. Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 року (ст. 82) передбачав, що «до дитини, яка не досягла семирічного віку, справжній закон не застосовується», і спеціальною постановою у 2002 році вік правової відповідальності був збільшений до 10 років. Кримінальний кодекс цієї держави поділяє неповнолітніх правопорушників на дві групи: діти з 7 до 15 років (розділ 4 глава 1) та з 15 до 18. У Швейцарії до осіб від 15 до 18 років застосовуються виховні заходи, як оголошення догани, зобов'язання виконати певну роботу, шкільний арешт від 1 до 6 неповних робочих днів та направлення підлітка до виховного будинку.

Нідерланди. У Нідерландах з 1954 року збільшувалася кількість неповнолітніх правопорушників і у 1960 року рівень злочинності почав зменшуватися. Збільшення кількості звітів поліції про неповнолітніх під час п'ятдесятих років свідчить про зростання злочинності у Нідерландах, почалося з 1954 року. Реорганізація та розширення системи охорони дитинства служби в Нідерландах на початку п'ятидесятих було тенденцією до зменшення кількості порушників направлено досудових органів [191]. У Нідерландах боротьба з проблемними молодіжними угрупованнями є одним із пріоритетів політики уряду починаючи з 1940 року. Його підхід адаптований до конкретної групи та окремих членів. Найкраще працює поєднання заходів догляду, покарання, освіти та працевлаштування. Уряд хоче зробити більше, ніж просто встановити обмеження, накладаючи покарання на молодь, яка вчинила злочин. Також важливо пропонувати молодим людям перспективу роботи чи навчання. Це вбереже їх від

злочинного життя. З молодими людьми, які вчиняють правопорушення, розбираються максимально швидко. Це відповідає почуттям справедливості людей. Злочини, вчинені неповнолітніми, регулюються кримінальним законодавством щодо неповнолітніх. Профілактика рецидиву злочинів неповнолітніми Уряд вживає наступних заходів для попередження повторного вчинення злочинів неповнолітніми: Індивідуальний підхід Кожна молода людина є різною і заслуговує на підтримку, яка спеціально підходить для неї. Наприклад, агресивну людину можна замовити на курс, щоб навчитися справлятися з агресією та контролювати її [229]. Обов'язково на суді де розглядається справа неповнолітнього повинні бути присутні його батьки, це робиться для того щоб суддя міг скласти уявлення про навколишнє середовище підсудного, а саме у яких умовах він проживає та поряд з якими людьми. Досудове провадження також проходить обов'язково за участю батьків або опікунів.

Угорщина. В Угорщині 12 листопада 1947 року тема дітей-жертв стала засобом просування низки політичних програм, коли відбулася парламентська сесія, на якій обговорювався законопроект про створення у Будапешті нового суду у справах неповнолітніх. Багато хто з доповідачів підтримав раціональну та гуманістичну ідею про те, що суд у справах неповнолітніх повинен використовувати психологічну експертизу, щоб допомогти молодим правопорушникам адаптуватися до суспільства. Але багато хто також використовував дуже гостру риторику, щоб засудити довоєнний режим за те, що він зробив з дітьми. Діти повсюдно дуже сприйнятливі але оскільки старий режим не зміг дати їм належної гуманістичної освіти, їх легко спрямувати в неправильному напрямку. Жахливі події єврейського маршу смерті 1944 року були тому підтвердженням. «Ті з вас, хто був свідком цього, – стверджував він, – ніколи не забудуть образ невинних людей, які йшли назустріч наклепу та смерті» у супроводі 14–15-річних хуліганів, які били та розстрілювали кожного, хто похитнувся або намагався втекти. Депутати від соціал-демократів прагнули

підтримати нові пропозиції про те, щоб фахівці з психології працювали поруч із суддею в суді у справах неповнолітніх, щоб переконатися, що правосуддя ґрунтуватиметься на запобіганні, рішучому розумінні та раціональному керівництві, а не на покаранні та нічому іншому [223].

Сполучені Штати Америки. Щодо Сполучених Штатів Америки (далі – США), то до 1960-х років суди у справах неповнолітніх мали юрисдикцію майже над усіма справами, пов'язаними з особами віком до 18 років, і передача у кримінальну систему для дорослих здійснювалася лише через відмову від повноважень суду у справах неповнолітніх. Суди у справах неповнолітніх мали на меті зробити свій «цивільний процес» несхожим на «кримінальний процес» для дорослих. Однак цивільне провадження не дозволяло молодим людям, які зіткнулися з потенційною втратою свободи, отримати належну судову процедуру прав розгляду та належний судовий захист, викладених у V та XIV поправках. Право на суд присяжних і захист від самообмови були гарантовані громадянам у ст. 5 Білля про права (ратифікований у 1791 році). Ця стаття, V поправка до Конституції США, стверджує, що «жодна особа не може бути притягнута до відповідальності за тяжкий злочин або інший ганебний вчинок, інакше як за поданням або висновком великого журі присяжних ..., і [особа] не може бути примушена свідчити проти себе за обвинувачення в будь-якому кримінальному злочині» [78]. Поправка XIV поправка містить положення, що усі громадяни США отримували рівний захист за законом. У поправці зазначено: «Жоден штат не повинен ухвалювати або застосовувати будь-які закони, які обмежують привілеї чи імунітет громадян США; жодний штат не має права позбавляти будь-яку особу життя, свободи чи власності без належної судової процедури; а також заперечувати будь-якій особі в межах її юрисдикції рівний захист законів» [78]. Поправка XIV була ратифікована у 1868 році. Рішення Верховного суду США від 1967 року підтвердило необхідність вимагати від судів у справах неповнолітніх поважати належні законні права неповнолітніх під час розгляду справи. Постанова була результатом оцінки

рішення штату Аризона ув'язнити Джеральда Френсіса Голта. Голт (15 років) був поміщений під варту за непристойні дзвінки сусідові під час умовного терміну. Суд у справах неповнолітніх штату Аризона вирішив помістити його в Державну промислову школу, поки він не стане повнолітнім (21 рік) або не буде «звільнений відповідно до закону». Рішення Верховного суду, винесене суддею Абе Фортасом, підкреслювало, що молодь має право на справедливе ставлення згідно із законом, і вказувало на такі права неповнолітніх [216].

Китай. У 1950-х роках у Китаї було безпечно, досі очевидці пам'ятають той час, коли «двері вночі не закривали на засув і ніхто не клав у кишені нічого знайденого на дорозі». У 80-х роках ХХ століття в Китаї спостерігався значний ріст кримінальної діяльності, що зумовила зростання злочинності неповнолітніх. Як обговорювалося пізніше, китайська політика стримування дуже надмірно відреагувала на цю гадану загрозу суспільному порядку, намагаючись продемонструвати захист урядом моральних і культурних цінностей у час драматичних економічних і соціальних змін. Зростання злочинності. В останні роки скарги на корупцію та соціальну різноманітність стали поширеними, і люди згадують про чесність і почуття єдності, які, як повідомляється, переважали в ті перші роки Народної Республіки - період, коли суспільство демонструвало, як стверджував один кримінолог, стандарт поведінки, яку рідко можна побачити в історії. П'ятдесяті роки дорослі китайці вважають «золотим віком». Рівень злочинності значно знизився до 1957 року, але після цього стрімко зріс внаслідок політичних кампаній проти правих. У 1956 р. загальний рівень злочинності становив лише 23 випадки на 100 тис. населення. У 1957 році воно зросло до 58, головним чином через політичні арешти, а в 1958 році до 120; «контрреволюційні злочини того року становили 45,8% усіх випадків [188]. Відповідно до законів Китаю, профілактика злочинності неповнолітніх повинна ґрунтуватися на вихованні та захисті неповнолітніх, дотримуватись принципу «спочатку попередження та попереднього

втручання», а також ієрархічне запобігання, втручання та виправлення неналежної поведінки неповнолітніх і серйозних провин неповнолітніх. своєчасно. Профілактика злочинності неповнолітніх здійснюється організацією народних органів влади всіх рівнів всебічно. Державні органи, громадські організації, підприємства, громадські установи, комітети жителів, сільські комітети, школи та сім'ї, серед іншого, відповідно беруть на себе свої обов'язки та співпрацюють один з одним, працюють разом для ефективного запобігання злочинності неповнолітніх, ліквідації своєчасно впливають на різноманітні негативні чинники, що породжують протиправну та злочинну діяльність неповнолітніх, створюють сприятливе соціальне середовище для фізичного та психічного здоров'я та розвитку неповнолітніх. Народні уряди всіх рівнів зобов'язані розробляти плани роботи з профілактики правопорушень серед неповнолітніх; щільно співпрацювати із відділами громадської безпеки, освіти, цивільних справ, культури та туризму, регулювання ринку, у справах кіберпростору, охорони здоров'я, преси та публікацій, кіно, радіо та телебачення, судової адміністрації та ін. відповідні відділи; народні уряди на рівні провінцій мають включити розвиток спеціальної освіти та спеціальних шкіл до своїх планів економічного та соціального розвитку. Органи місцевого самоврядування на рівні округу або вище створюють керівні комітети спеціальної освіти та розумно будують спеціальні школи відповідно до своїх потреб. Комуністичні молодіжні союзи, федерації жінок, профспілки, федерації інвалідів, робочі комітети з піклування про наступне покоління, молодіжні федерації, студентські федерації, молоді піонери та відповідні громадські організації повинні допомагати народним урядам на всіх рівнях і їхні відповідні департаменти, народні прокуратури та народні суди для ефективного запобігання злочинності неповнолітніх, а також розвивати соціальні сили та надавати підтримку та послуги для запобігання злочинності неповнолітніх [234]. Міністерство громадської безпеки та Міністерство юстиції спільно видали «Заходи щодо опечатування судимостей неповнолітніх», що містить детальні

стандарти та оперативні процедури для запечатування кримінальних досьє неповнолітніх [215]. На законодавчому рівні зберігається у таємниці інформація про неповнолітнього, про характер і обставини протиправних діянь та справи в цілому. Кримінальну справу неповнолітнього можливо перевіряти тільки за таких умов та обставин: якщо сам підсудний вносить запит про видачу довідки на робоче місце, наприклад, за умовою збереження конфіденційності інформації органом куди необхідна довідка, не має права організація, роботодавець тощо розголошувати закриті кримінальні протоколи. В іншому випадку така особа буде притягнута до кримінальної відповідальності у разі спричинення тяжких наслідків.

Японія. Японія одна із найбезпечніших країн, та одна із країн з найменшим рівнем злочинності, але у цій державі є важлива особливість порівняно з іншими країнами, явище, яке існує лише в Японії. Дослідження криміногенної ситуації у Японії показало, що більшість злочинів споюється саме неповнолітніми. Якщо Японія хоче знизити рівень злочинності, вона повинна почати з молоді. З початку 1950-х після війни до 2010 року рівень злочинності серед неповнолітніх у Японії був вищим, ніж серед дорослих протягом 56 років. З початкового періоду 1950 року рівень злочинності серед неповнолітніх був ненабагато вищим, ніж серед дорослих. Однак до середини – кінця 1950-х років рівень злочинності серед дорослих почав знижуватися, а інший продовжував зростати. Відтоді прірва між ними значно зросла. Приблизно в 1980 році рівень злочинності серед неповнолітніх був найвищим за всю історію – близько 19%, а рівень злочинності серед дорослих – близько 3,7%. Рівень злочинності серед неповнолітніх приблизно в п'ять разів вищий, ніж серед дорослих [220]. Кримінальний кодекс Японії передбачає, що діяння особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не карається (ст. 41). Крім того, відповідно до японського законодавства про неповнолітніх, якщо неповнолітньому ще не виповнилося двадцять років, сімейний суд в принципі не повинен передавати справу прокурору для винесення кримінального рішення, за винятком деяких випадків (ст. 20).

Таким чином, згідно з чинним законодавством, навіть до тих, хто має кримінальну дієздатність, в принципі повинні застосовуватися запобіжні (виховні) заходи, а кримінальне покарання – лише у виняткових випадках [218]. На думку багатьох вчених, які розглядали феномен Японії, а саме про те що це єдина країна у якій злочинність серед неповнолітніх значно вища за злочинність серед повнолітніх громадян, вони вважають, причиною такого явища у засадах законодавства країни, дослідники констатують факт того, що діянь що скоюють неповнолітні криміналізовано значною мірою, в свою чергу багато дій або бездіяльність що скоюють повнолітні декриміналізовано.

Отже, питання відповідальності неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення, є актуальним і важливим у всіх країнах. Кримінальне законодавство багатьох зарубіжних країн не виключає можливості застосування до неповнолітніх заходів виховного характеру позасудового провадження у разі неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли певного віку, на підставі теорії неосудності. Більшість країн намагаються мінімізувати правове втручання за допомогою таких засобів, як постановка неповнолітніх правопорушників на облік у поліції або залучення їх до програм перевиховання в громаді.

1.3. Формування міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у повоєнний період (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

Сучасний міжнародно-правовий механізм боротьби та профілактики злочинності неповнолітніх є результатом міжнародних дискусій з прав людини, зокрема, з наголосом на благополуччя дітей під час війн та конфліктів. Це процеси розглядається у рамках проблематики розвитку прав дітей як основного аспекту прав людини загалом. Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався значним зрушенням стосовно того, як суспільство

ставиться до дітей, що призвело до збільшення соціальних інвестицій, що мали забезпечувати їх добробут. Руйнівні наслідки Першої та Другої світових воєн виявили вразливість неповнолітніх і війни наголосили на необхідності більш структурованого підходу до благополуччя та захисту дітей. Після кожної світової війни обговорення, як задовольнити потреби дітей у правовому захисті, ставали частиною більш ширших міжнародних переговорів. Це вказує на те, що права дітей були не просто локальною проблемою, а й частиною глобальних процесів.

З кінця XIX століття почали проводитись міжнародні форуми, присвячені «дітям-злочинцям», що сприяло розробці концепції «дитячої злочинності». Міжнародна кримінологічна асоціація ще у 1892 році рекомендувала врегульовувати правовий стан безпритульних, бездоглядних та неповнолітніх правопорушників в одному законі в галузі ювенального кримінального права, одночасно підвищуючи вік кримінальної відповідальності до 16 років. Із закінченням Першої світової війни занепокоєння з приводу її впливу на осиротілих або збіднілих дітей та молодь сприяло співпраці між Лігою Націй, Міжнародною кримінальною та пенітенціарною комісією та Міжнародним союзом «Рятуйте дітей» у рамках їх участі у низці конференцій, спрямованих на визначення проблем злочинності. Як наголошують дослідники, першою спробою врегулювання правового статусу дитини є Женевська Декларація прав дитини, прийнята Лігою Націй у 1924 року, у якій сформулювало цілі та принципи захисту прав дитини, але яка, на жаль, не була загальновизнаним державами документом [32, с. 81].

Після Другої світової війни увага світової спільноти на проблему зростання злочинності неповнолітніх значно зросла. У процес розробки політики боротьби з цим явищем та його профілактики було залучено безліч національних і міжнародних державних та приватних інституцій. Злочинність неповнолітніх викликала сильну тривогу у роки після закінчення Другої світової війни по обидва боки дедалі більш розділеної Європи та

багатьох інших частинах світу. У післявоєнних умовах дитяча злочинність та її профілактика стали соціальною проблемою, що викликає широке занепокоєння, здатне сприяти міжнародному співробітництву, одночасно консолідуючи політичні та професійні ієрархії в неспокійному світовому порядку. При цьому відзначається, що на той час в офіційних, так і в неофіційних підходах до цього питання домінував сильний моралізм та юридичний формалізм [207, с. 7].

Розробка та прийняття Конвенція ООН про права дитини є продуктом міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, але її історія зумовлена складними та суперечливими подіями XX століття. Загалом еволюція прав дітей та ювенальної юстиції тісно переплетена з історичними подіями та соціальними рухами.

Історичні дослідження показують, в багатьох країнах – у Європі та за її межами, молодь стала джерелом зростаючої тривоги. Більшою мірою основним джерелом занепокоєння вважалися підлітки чоловічої статі, їх звинувачували у скоєнні різних видів протиправних дій, найпоширенішими були крадіжка та агресія, а й провокаційній поведінці. Поширення цих явищ пов'язували з порушенням сімейних відносин, викликаних війною, фізичними та психологічними наслідками бідності, поганими умовами життя у міських районах, неадекватною державною турботою та неефективною освітньою політикою у цій сфері [207, с. 10].

Термін «злочинність неповнолітніх» не мав однозначного тлумачення. Зокрема, з кінця XIX століття юристи наголошували на необхідності розрізняти «злочинність» та «делінквентність» щодо некерованої поведінки неповнолітніх. У подальший період концепції підліткового віку, конституювання кримінології та психології як академічних дисциплін та становлення соціальної роботи як професії діяльності, посилили розвиток цієї ідеї, яка знайшла своє втілення у створенні механізмів ювенальної юстиції. І як наслідок, у післявоєнний період термін «злочинність неповнолітніх» став переважати в цій галузі, і в більшості країн профілактика стала переважати

над репресіями, проте не скрізь і не однаково. Політика з розробки механізмів профілактики та боротьби зі злочинністю неповнолітніх у цей період значно відрізнялася в кожній країні, хоча загальною тенденцією був перехід від каральних до психологічних підходів.

Після Другої світової війни було створено низку наднаціональних організацій, наприклад, ООН, Всесвітню організацію охорони здоров'я, Раду Європи та інші, які в розпал зростаючих міжнародних розбіжностей, викликаних «холодною» війною, деколонізацією, прагнули розширити сферу міжнародної співпраці у сфері захисту прав дітей загалом, та з питань профілактики злочинності неповнолітніх зокрема [217].

У 1948 році Генеральний секретар ООН скликав Комітет експертів для вивчення та розробки міжнародної програми щодо запобігання злочинності та пов'язаних з цим необхідних дій. Комітет наголосив, що злочинність неповнолітніх є питанням особливої важливості і має бути пріоритетним. Визнавши, що це питання стосується медичних та психіатричних проблем, його вивчення було доручено Всесвітній організації охорони здоров'я – нещодавно створеній спеціалізованій установі ООН, зокрема доктору Люсьєну Бове, чия доповідь «Психіатричні аспекти злочинності серед неповнолітніх» невдовзі стала класичним джерелом [193] була опублікована в 1951 році і ґрунтувався на розгляді досвіду кількох європейських країн та США. Л. Бове, зокрема, рішуче заперечував проти терміну «злочинність неповнолітніх» та пропонував термін «соціальна дезадаптація», який не обов'язково дорівнював злочинності. Також він відводив визначальну роль психіатрії у координації зусиль різних фахівців у справах неповнолітніх та у наданні їм допомоги у спільній роботі на основі взаєморозуміння.

Невдовзі після дослідження Л. Бове ООН створила Комітет експертів із запобігання злочинності, включивши до нього як експертів-консультантів раніше автономний міжурядовий Міжнародний кримінальний та пенітенціарний комітет, заснований наприкінці XIX століття. У наступні роки Економічна та Соціальна Рада ООН, проводячи міжнародні конгреси

щодо запобігання злочинності та поводженню з правопорушниками кожні п'ять років, тісно співпрацювала з іншими міжнародними органами у спільних діях щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх, організовуючи конференції, публікуючи дослідження. Перший конгрес із запобігання злочинності та кримінальному правосуддю відбувся в Женеві в 1955 році, Другий – у Лондоні у 1960 році, Третій – у Стокгольмі у 1965 році, Четвертий – у Токіо у 1970 році. Дискусії, які вони спричинили, свідчили про наявність у різних країнах відмінних державних політиків щодо її стримування. Необхідність планування та здійснення ефективної профілактики порушила складне питання про те, як виявляти не стільки неповнолітніх правопорушників, скільки тих неповнолітніх, які наражаються на ризик стати ними, іншими словами, як запобігти правопорушенням у цьому специфічному середовищі. Отже, розрізнення різних категорій молоді, поведінка яких викликали занепокоєність суспільства, ставало дедалі розмитим. Так, у доповіді Ради Європи за 1960 рік наголошувалося на поширенні в багатьох країнах тенденції асимілювати «правопорушників», «неприспосованих неповнолітніх» або зосереджуватися на «передпорушниках» [209]. Той факт, що кордони між цими категоріями розмивалися, викликав велике занепокоєння як у експертів, так і у влади, оскільки це означало, що всі неповнолітні вважалися потенційними правопорушниками.

Усі форми міжнародного дискурсу щодо злочинності неповнолітніх у 50-60-х роках ХХ століття були зосереджені, переважно, на обговоренні наступних проблем: відсутність консенсусу між державами-членами міжнародних організацій щодо того, що є «злочинністю неповнолітніх» та її причин; недостатній обсяг даних, які документують точний розмір проблеми; закритість інформації про ефективність/неефективність профілактичних заходів.

У 1959 році ООН рекомендувала провести нове дослідження злочинності неповнолітніх, що було доручено судовому психіатру

Т. З. Гіббенсу, старшому викладачеві Інституту психіатрії Лондонського університету та консультанту Всесвітньої організації охорони здоров'я. На основі власного медичного досвіду, наукових публікацій та інформації, отриманої під час візитів до багатьох країн, він написав доповідь, з якою виступив на Другому конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поводженню з правопорушниками, що відбувся у Лондоні у червні 1960 року [213]. Зокрема Т. З. Гіббенс у своїй доповіді відзначив труднощі у визначенні злочинності неповнолітніх, зростаюче неприйняття громадськістю поведінки молоді, яке донедавна не вважалося правопорушенням, а також нові тривожні погляди, прийняті дедалі більше молодих людей. Він, як і Люсьєн Бове, заявив про «міцну наукову базу» психіатрії та психології в порівнянні з іншими експертними знаннями, а також наголосив на зростаючій співпраці експертів у вивченні злочинності серед неповнолітніх. Він стверджував, що минулі конфлікти між психіатрами, кримінологами, соціологами та іншими експертами були замінені на мирне співіснування та співпрацю. На його думку, соціальна психологія є новою сполучною тканиною в різних підходах до підліткової злочинності, пропонуючи більш збалансований розгляд соціальних, біологічних і психологічних аспектів досліджуваного явища. Реальна злочинність, – наполягав він, – «виникає, згідно з клінічним досвідом, сьогодні багато в чому так само, як і вчора, через серйозні поневіряння та серйозні розлади сімейного життя». Хоча Гіббенс підкреслював постійну відсутність науково обґрунтованого способу оцінки профілактичних програм, він наполягав на тому, що сім'я, її згуртованість, прихильність і нагляд, що забезпечуються батьками, є факторами першочергової важливості у профілактиці злочинності неповнолітніх і що втручання держави необхідне щоразу, коли цього не вистачає [207, с. 10].

Таким чином, вони відокремили суспільне занепокоєння того часу від того, що вони вважали «реальною» злочинністю неповнолітніх – «соціально неадаптовану поведінку», зумовлену «серйозним» соціальним

неблагополуччя та «серйозним» порушених сімейних відносин, нерівністю, бідністю та репресіями. Розглядаючи злочинність неповнолітніх як фізичний, психологічний та соціальний «розлад», вони були зацікавлені, насамперед, у науковому розумінні девіантної поведінки неповнолітньої та її профілактики. Матеріали конференцій, організованих у 1960-х роках Всесвітньою організацією охорони здоров'я, ЮНЕСКО та Радою Європи, зазвичай у співпраці, фіксували позиції кожної держави-члена з різних питань і водночас окреслювали відносини між міжнародними інстанціями, країнами.

З цього приводу у якості прикладу слід згадати про опитування, які оприлюднювалися у 1958-1961 роках, що проводилися ООН та Європейським комітетом з проблем злочинності, створеного для нагляду та координації діяльності у сфері запобігання злочинності. З метою збору інформації про масштаби поширення злочинності неповнолітніх та існуючих профілактичних програм, у цих опитуваннях було зібрано відповіді на загальну анкету з обмеженої кількості держав-членів (усі вони належали до західного блоку), дванадцяти та тринадцяти відповідно. Так, опитування 1957 року стосувалося питання кореляції між злочинністю неповнолітніх та рівнем народжуваності «менш розумних, менш пристосованих, менш адекватних, а також менш освічених членів населення».

Ці звіти демонстрували ситуацію неможливості перевірки поширених думок про «збільшення числа ненормальних або особливо важких підлітків», оскільки наданий матеріал був недостатнім і «вкрай неоднорідним за характером». Ось чому тільки дослідження 1958 року, опубліковане в 1960 році, ризикнуло провести порівняння; дослідження 1962 року, опубліковане роком пізніше, 1963 року, представило лише індивідуальні відповіді кожної держави-члена. Фактично, навіть дослідження 1958 року могло зафіксувати тільки тенденції. Дев'ять країн (Австрія, Франція, Федеративна Республіка Німеччина, Греція, Італія, Норвегія, Швеція, Туреччина та Велика Британія) зареєстрували зростання дитячої злочинності у 1950-х роках. Тільки в Бельгії

та Данії, мабуть, спостерігалось досить стійке її зниження. Жодних переконливих пояснень цим тенденціям дати не вдалося, а порівняння були дуже спірними, оскільки «одиниця виміру рівня злочинності» була різною в кожній країні.

Конвенція ООН про права дитини є основним обов'язковим міжнародним документом, що закріплює правовий статус неповнолітніх. Наразі в українському законодавстві існують чотири рівні стандартів щодо відповідальності неповнолітніх та заходів протидії злочинності серед неповнолітніх: 1) міжнародні стандарти ювенальної відповідальності відображені у Конвенції ООН про права дитини та рекомендаційних актах, прийнятих на її виконання (Мінімальні стандартні правила ООН відправи правосуддя стосовно неповнолітніх, Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх, Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі); 2) стандарти запобігання правопорушень неповнолітніх та поведження з неповнолітніми правопорушниками, розроблені в рамках діяльності Європейського парламенту та Ради Європи (Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів, Керівні принципи комітету Ради Європи щодо судочинства дружнього до дитини, Директива Європейського Парламенту та Ради Європи щодо забезпечення процесуальних гарантій для неповнолітніх, що є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному процесі тощо); 3) стандарти відповідальності неповнолітніх, які відображено в національному законодавстві, програмно-політичних актах (Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, Національна Стратегія у сфері прав людини; Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року); 4) стандарти відповідальності неповнолітніх, закріплені рішеннями Європейського суду з прав людини.

Профілактика злочинності серед неповнолітніх є невід'ємною складовою частиною профілактики правопорушень у суспільстві. Займаючись законною, суспільно корисною діяльністю, сприймаючи

гуманістичну орієнтацію на суспільство та життя, молоді люди можуть формувати не антисуспільні поведінкові установки. Успішна профілактика правопорушень серед неповнолітніх вимагає зусиль усього суспільства щодо забезпечення гармонійного розвитку підлітків, поваги та розвитку їх особистості з раннього дитинства [236]. Керівні принципи ООН зосередженні на перевиховання, а не лише покаранні молоді, безпосередньо спрямовані на вивчення середовища неповнолітніх людей, на дослідження їх особливостей та виявлення найефективніших засобів та методик попередження злочинності вказаних суб'єктів.

Попередження злочинності можна визначити як «стратегії та заходи, спрямовані на зменшення ризику злочинності та її потенційно шкідливого впливу на окремих осіб і суспільство, включаючи страх перед злочинністю, шляхом втручання в численні причини злочинності, шляхом втручання в численні причини злочинності». Попередження злочинності є найефективнішим способом зниження рівня злочинності, в тому числі серед неповнолітніх. Запобігання правопорушенням серед дітей приносить користь не лише дітям та їхнім сім'ям, Профілактика злочинності є частиною системи соціального захисту і включає в себе наступні програми, спрямовані на сім'ї та їхніх дітей або інші підгрупи. Підтримка програм вторинної/спеціальної профілактики в конфлікті з законом, програми, спрямовані на запобігання залученню вразливих, неблагополучних та бездоглядних сімей та їхніх дітей до протиправної та соціально неприйнятної поведінки. Попередження їхньої участі у протиправній та соціально неприйнятній поведінці. Заходи передбачають: створення груп підтримки для дітей, які постраждали від домашнього насильства та зловживання психоактивними речовинами; роботу з вагітними дівчатами та молодими матерями - дітьми, які живуть на вулиці або працюють на вулиці та/або в неформальних поселеннях; роботу з дітьми, які проживають у неблагополучних районах з високим рівнем економічних та соціальних проблем, працюють на вулиці та/або проживають у неформальних поселеннях чи неблагополучних районах; підтримку

вразливих сімей, які характеризуються такими факторами, як бідність, суворе батьківське виховання, непослідовне батьківське виховання, слабе батьківське виховання, непослідовне батьківське виховання та погані стосунки між батьками та дітьми, фізичне, сексуальне чи інше насильство або залучення батьків та/або старших братів і сестер до злочинів, зловживання батьками та/або братами чи сестрами наркотиками чи алкоголем або залежність від них [186].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийняті резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р., підтверджує актуальність такого підходу. На XI конгресі Міжнародної асоціації кримінального права, на якому розглядалися питання попередження злочинності та кримінального правосуддя, що відбувся у Бангкоку 18–25 квітня 2005 р., було сформульовано вихідні положення та загальні принципи взаємодії держави, злочинця та жертви. Зокрема у документах цього міжнародного форуму зазначалося, що «відшкодування збитків потерпілому внаслідок злочину є засобом відновлення юридичного та суспільної рівноваги в межах реалізації сучасної правової політики, що ефективно доповнює кримінальні санкції з урахуванням ресоціалізації засудженого. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, є найважливішим актом міжнародного кримінального права, що дав новий імпульс розвитку інституту звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та ідеї відновного правосуддя щодо даної категорії правопорушників [205].

Як зазначає М. В. Грушко, «застосування вищезазначених документів продемонстрували недостатню ефективність національних механізмів захисту, що призвело до розробки нового міжнародно-правового інструменту захисту прав дітей як найуразливішої категорії населення – Факультативного протоколу до Конвенції 1989 року щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року [31, с. 167].

Наразі, як зазначає Х. Бехруз, «серед дилемних аспектів у процесі застосування ювенальної юстиції в міжнародному праві слід віднести саме визначення суб'єкта до якого можливо застосувати закон про ювенальну юстицію, бо кожна держава визначає за багатьма факторами період зрілості людини, це може бути психологічний та фізичний стан особи з якого визначається момент досягнення нею віку повної кримінальної відповідальності» [11, с. 395].

Хоча не існує категоричного міжнародного стандарту щодо віку, в якому кримінальна відповідальність може бути обґрунтовано поставлена дитині, положення низки документів з прав людини є доречними. Наприклад, стаття 4(1) Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), свідчить: «у тих правових системах, які визнають концепцію віку кримінальної відповідальності для неповнолітніх, початок цього віку не повинен встановлюватися на надто низькому віковому рівні». Крім того, офіційний коментар до цього положення говорить: «загалом існує тісний зв'язок між поняттям відповідальності за правопорушення чи злочинну поведінку та іншими соціальними правами та обов'язками (такими як сімейний стан, цивільне повноліття тощо)». Таким чином, Пекінські правила відстоюють послідовність і цілісність у рамках і в усьому ширшому корпусі кримінального та цивільного права, що передбачає «соціальні права та обов'язки» в рамках цієї юрисдикції.

Таким чином, можна констатувати, що протягом XX століття соціальний та правовий статус дитини значно змінився. Однією з ілюстрацій цього процесу є розвиток міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у 20–60 роках XX століття. Еволюція міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх та її профілактики тісно переплетена з історичними подіями та соціальними рухами, що демонструє постійну потребу у розвитку нормативних та інституційних засад

захисту прав дітей. Виникнення, розповсюдження та просування міжнародних договорів щодо прав дітей структурували їх наступні режими та, навпаки, відповідні норми, що діяли на національному та регіональному рівнях, вплинули на розробку та інституціоналізацію міжнародних правових інструментів. Найважливішою подією стало ухвалення у 1959 році в рамках ООН Декларації про права дитини 1959 року, що стало важливим етапом у переформулюванні транснаціональних норм щодо формування правового статусу дитини.

Висновки до розділу 1

Дослідження джерельної бази дослідження злочинності неповнолітніх після Другої світової війни, а також наукових розробок по цій тематиці інших вчених, тобто стан наукової розробки обраної теми та досвід боротьби із такою злочинністю у інших країнах сприяло формуванню таких висновків:

1. Проаналізовано та висвітлено думки таких вчених як: Н. М. Пісоцька у своїй роботі «Рецидивна злочинність молоді та її попередження», Д. Ю. Соловей «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.)», Є. Л. Стрельцов «Кримінальне право України: думки прагматика», А. А. Митрофанов «Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація», на монографічному рівні П. Л. Фріс «Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми», Д. В. Казначеева «Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. Вісник Кримінологічної асоціації України», О. К. Міхеєва «Сирітство, безпритульність та злочинність неповнолітніх у 1920-ті рр. в контексті соціально-демографічних процесів. Історичні та політологічні дослідження», О. Л. Старко «Кримінологічні ознаки особи неповнолітнього злочинця» та інші.

2. У форматі нашого дослідження було виявлено, що основною джерельною базою є :

- постанова ЦВК та РНК СРСР від 7.04.1935 № 3/598 «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх»;
- постановою РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 1 червня 1935 р. «Про порядок затримання і подальшого направлення безпритульних і бездоглядних дітей»;
- РНК СРСР 23 січня 1945 р. постанова «Про утримання дітей, які залишились без батьків»;
- РНК УРСР та ЦК КП(б)У постанову № 917 «Про заходи в боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Українській РСР»;
- Указі Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 року «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх за дії, що можуть викликати аварію поїздів», та інші.

3. Проаналізовано кримінально-правову політику в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах, таких як:

- Велика Британія, яка після Другої світової держава була схильна до думки, що слід виправляти та реабілітувати дітей, створювати більше медичних закладів для упорядкування дитячого ментального здоров'я; Сполучені Штати Америки, особливий наголос держави сфокусований на гаслі, що молодь має право на справедливе ставлення згідно із законом, і вказувало на такі права неповнолітніх; Швейцарія, особливу увагу в цій країні приділяють навчанню неповнолітнього; Нідерланди особливу увагу надається індивідуальному підходу до кожного неповнолітнього злочинця, обов'язково на суді де розглядається справа неповнолітнього повинні бути присутні його батьки, щоб мати уявлення про навколишнє середовище дитини. Також держава зацікавлена у тому щоб неповнолітній після відбування покарання швидко адаптувався та знайшов роботу чи навчальний заклад; Китай жорстко контролює усі сфери життя неповнолітнього, проте п'ятдесяті роки вважаються найбезпечнішими; Японія, що це єдина країна у

якій злочинність неповнолітніх значно вищою за злочинність серед повнолітніх громадян; Німеччина, попередження злочинності неповнолітніх була спрямована на підтримку дітей і батьків до появи насильства шляхом сприяння та зміцнення захисних факторів. У 1953 році німецьке законодавство було змінено, щоб дозволити молодим людям віком до 21 року, коли вони вчинили правопорушення, судити як неповнолітніх»; Франція, уряд бачить однією із причин зростання злочинності серед неповнолітніх через економічні труднощі створені через великий наплив емігрантів.

4. Розглянуто еволюцію нормативних засад визначення віку кримінальної відповідальності у зарубіжних країнах, зокрема Франції, Великій Британії, США, Німеччини, Японії, Китаї тощо. Закони змінюватися з часом і у просторі, як і поняття дитинства, а також підходи до проблеми злочинності неповнолітніх, що відображали плив війни на населення та викликані ними різні форми поведінки.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

2.1. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави

Злочинність – явище, властиве будь-якому суспільству у будь-який історичний період. З цього приводу Е. Дюркгейм писав у «Правилах соціологічного методу»: «Злочинність має місце у суспільствах усіх типів. Немає такого, де б не існувала злочинність. Вона змінює форму, дії, які кваліфікуються як злочинні, але завжди були люди, які поводитися таким чином, що їх вчинки викликали кримінальні репресії» [206, с. 65–66]. Злочинність у будь-яких її проявах є однією з основних перешкод на шляху функціонування сучасної демократичної держави та сталого розвитку суспільства. Війна є чинником, що впливає на зростання рівня злочинності серед різних груп населення загалом, та неповнолітніх зокрема. Тому питання удосконалення кримінального законодавства та розвитку кримінально-правової політики (кримінальної політики) держави, як системоутворюючих елементів державної політики у сфері протидії злочинності загалом, та злочинності неповнолітніх зокрема (ювенальної кримінальної політики), становить значний резонанс у середовищі науковців, практиків, політиків, пересічених громадян тощо.

Кримінально-правова політика стосується усіх сфер життєдіяльності суспільства і населення загалом. Від кримінально-правової політики залежить життя і майбутнє мільйонів громадян. Тому вона повинна формуватися на науковій основі і не повинна бути спонтанною реакцією на конкретні події.

Науковими розвідками у цій сфері в сучасній Україні займаються такі дослідники, як Д. О. Балабанова, В. І. Борисов, О. М. Джу́жа, О. О. Дудоров,

О. О. Житний, І. В. Козич, Ю. Ю. Коломієць, М. І. Колос, К. Б. Марисюк, А. А. Митрофанов, В. О. Навроцький, Н. А. Савінова, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та інші. Слушною є думка Є. Л. Стрельцова, який наголошує на необхідності індивідуальних та колективних наукових досліджень, які мають бути спрямовані на розвиток і подальше удосконалення кримінального законодавства та його максимальну кореляцію зі складними соціальними процесами, що нині відбуваються. Автор вважає, що це є значущим для діяльності українських науково-педагогічних кадрів з метою удосконалення державної кримінально-правової політики. КК України встановлює правові засади, необхідні для здійснення заходів, спрямованих на забезпечення, підтримання та охорону правопорядку в державі. Водночас важливо враховувати, що існують завдання і цілі, які стоять перед кримінальним правом і перед державою, і що потенціал кримінального права використовується для досягнення цих завдань і цілей. Він також зазначає, що коли йдеться про загальні цілі держави та кримінального права, то вони, як правило, є спільними. Водночас на більш локальному рівні їхні завдання та цілі можуть різнитися. Разом з тим, для кримінального права характерними є суто юридичні заходи, тоді як для держави – організаційні. Ще однією важливою тезою є важливість розуміння того, що держава «створює» кримінальний закон, виступає його «автором», а потім, набувши певного «оперення», набуває здатності впливати на функціонування держави [155, с. 59]. Наприклад, як зазначають В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Д. О. Балобанова, Є. Ю. Полянський, М. М. Дмитрук, «питання захисту відносин у сфері декриміналізованих у майбутньому діянь має вирішуватися в плані формування механізмів публічно-соціальної справедливості та у сфері приватно-регульованого регулювання. відповідальності, правил апроксимації, тезаурусу кримінального права» [84, с. 206].

Аналізуючи місце та значення кримінальної політики у політичній та правовій системі, можна зустріти різні погляди на її місце та статус у структурі державного управління та суспільства, а також на її зміст та

природу. Розвиток концепції кримінально-правової політики історично пройшов два основних етапи. Перший етап передбачав створення органу правосуддя, відповідального за протидію кримінальним правопорушенням, що у країнах Західної Європи датується початком XIX століття. Другий етап пов'язаний із введенням в обіг терміну «кримінальна політика» для позначення керівних принципів цієї нової форми юрисдикції та предмета, який вона покликана застосовувати, – кримінального права.

Дослідники зазначають, що кримінально-правова політика має практичний та науковий контекст, перший керується *ratio essendi*, а другий – *ratio cognoscendi*. Історико-правові дослідження посилюють вагу її наукової складової [231], які сприймаються, оцінюються як сукупність теорій та концепцій щодо концептуальних, стратегічних та тактичних елементів попередження та боротьби зі злочинністю, як «наукові погляди, які є наслідком науково-правового усвідомлення, і являють собою відповідну матрицю для побудови доктрини права, її концепції і, у підсумку, майбутнього правового інституту, правової норми» [171, с. 29]. З цього приводу слід навести думку Ю. Ю. Коломієць, яка зазначає, що «наука кримінального права розробляє основні ідеї, способи та механізм їх реалізації, які, виходячи з потреб суспільства, повинні враховуватися в ході здійснення державної політики в сфері протидії злочинності» [74, с. 20]. Наразі в системі наук кримінально-правового циклу виокремлюють науку кримінально-правової політики як самостійну галузь [171, с. 203].

Значну роль у розробці основ кримінально-правової політики відіграв Л. Фейєрбах, який першим у 1804 році використав цей термін у своїй фундаментальній праці «Підручник з кримінального права». Він виокремив кримінальну психологію, кримінальну філософію та кримінальну політику як самостійні галузі гносеології. В аспекті кримінальної політики Л. Фейєрбах приділяв особливу увагу важливості покарання і водночас проводив різницю між загрозою покарання та виконанням покарання. Загроза покарання, на

його думку, покликана утримати злочинців від скоєння злочину, викликаючи почуття страху.

Значний вплив на розвиток концепції кримінально-правової політики у другій половині XIX століття здійснили Франц фон Ліст та Карл Штоосс. Франц фон Ліст, австрійський і німецький юрист, у своїй праці «Завдання кримінальної політики», представник соціологічного напрямку, розглядав кримінально-правову політику як самостійну гілку науки кримінального права та визначав її «сукупність підстав, що спираються на наукове дослідження причин злочинності та дії, що вироблені покаранням, підстав, погодившись з якими держава за допомогою покарання і споріднених йому інститутів повинна боротись зі злочинністю». Карл Штоосс, швейцарський криміналіст, фахівець з кримінальної політики, розробник Кримінального кодексу Швейцарії, уперше паралельно з основними видами покарань запропонував додаткові покарання. Ідеї Ліста та Штоосса та їх переосмислення цілей кримінального права, мали важливе значення для теорії кримінального права другої половини XIX – початку XX століття. Вони вітали запровадження диференційованих режимів санкцій та тенденції до поступового розширення профілактичних та превентивних можливостей держави у сфері боротьби зі злочинністю, запровадження «систем антикримінальних соціальних реакцій», що відображає загальну рису континентальної кримінальної політики початку XX століття.

Отже, починаючи з другої половини XIX століття позиція суспільства та державний вплив «поступово змінюється у напрямку їх ресоціалізації останніх, серед яких медичні заходи. Поворотним моментом вважається виступ на другому міжнародному конгресі у Брюсселі у 1847 році голови касаційного суду Ван Минена, який засудив практику тілесних покарань і смертної кари як засобів правосуддя. Він передбачив створення нової кримінальної політики, що має своєю метою не залякування шляхом репресій, а перш за все перевиховування злочинці [122].

Тривалий час цей термін залишався синонімом теорії та практики пенітенціарної системи, але з часом поширився на всі рівні знань, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю. Сучасні дослідники концепцій кримінально-правової політики XIX століття розглядають їх крізь призму загальних тенденцій суспільного розвитку у цей період, і прагнуть інтегрувати різноманітні соціальні та правові історичні аспекти, і звертаються, наприклад, до відносин між кримінальною політикою та емпіричною кримінологією, що висуває на перший план самоідентифікацію руху за реформу кримінального права того часу.

Значно ширше кримінальну політику тлумачив М. П. Чубинський, який визначав її як галузь кримінальної юриспруденції, що повинна формулювати керівні принципи побудови найкращого кримінального правосуддя в кожній країні шляхом проведення соціальних реформ і побудови найкращого кримінального законодавства. М. П. Чубинський виділяв такі складові кримінальної політики, як: кримінальна догма («кримінальне право у вузькому розумінні»); кримінальна політика («кримінальне законодавство у вузькому розумінні»); кримінально-виконавче законодавство («кримінальне право у вузькому розумінні»); кримінальна політика («учення про організацію «боротьби зі злочинністю»); кримінальна етіологія (як частина кримінального права, що отримала назву кримінології) [26, с. 93].

У багатьох публікаціях, присвячених питанням кримінально-правової політики, її розглядають у широкому та вузькому значеннях. Зокрема, Наприклад, А. А. Митрофанов зазначає, що «у широкому значенні цим поняттям охоплюється загалом здійснення протидії злочинності з використанням засобів кримінальної репресії, а у вузькому ж значенні вона саме і є політикою протидії злочинності з використанням засобів матеріального кримінального права» [107].

Основою сучасного розуміння кримінально-правової політики є міждисциплінарний підхід, що виходить далеко за межі лише кримінального права та законодавства, оскільки, як справедливо зазначає І. В. Козич, є

«комплексним явищем, що уособлює в собі досягнення, фактично, всіх наук кримінально-правового циклу, вона хоч-не-хоч базується й на надбаннях багатьох інших наук, зокрема таких, як політологія, соціологія, історія політико-правових учень, філософія, державне управління тощо» [73, с. 34].

Кримінально-правова політика є системним елементом державної політики у сфері протидії злочинності, що формує стратегію і тактику протидії злочинності за допомогою кримінально-правових інструментів, формулює стратегію і тактику протидії злочинності [123, с. 220]. Вона розробляє основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінального права, що впливають на злочинність, а також засоби, необхідні для їх досягнення. Вона виражається в законодавчих нормах, що стосуються законодавчих норм, виражені в рішеннях Конституційного Суду України, Постановах Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами загальної юрисдикції Кримінального кодексу України», Рішення Верховного Суду про неоднакове застосування норм матеріального права (складова кримінально-правової політики) [105, с. 460].

Кримінально-правова політика, як зазначають В. І. Борисов та П. Л. Фріс, є «нерозривною складовою частиною всієї політики Української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій прояв у законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності» [13, с. 18]. Кримінально-правова політика є частиною державної політики і є, на думку О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, «напрямом діяльності спеціально уповноважених органів, на які покладено обов'язок запобігати злочинам шляхом застосування до осіб, які їх вчинили, покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, а також шляхом правового виховання, особистого та спеціально-кримінологічного

впливу», а до основних її завдань віднесено «захист прав і свобод людини і громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом запобігання цим посяганням через заходи їх профілактики» [49]. Визначення кримінально-правової політики держави крізь призму її правотворчої діяльності надає О. В. Ільїна, яка наголошує, що цей вид кримінальної політики, спрямований на боротьбу зі злочинністю через діяльність державних інституцій, уповноважених на «видання кримінально-правових норм, діяльність з їх офіційного тлумачення, а також діяльність суду та органів, що сприяють правосуддю, щодо застосування кримінального закону, що передбачає покарання, інші форми кримінальної відповідальності, а також інші заходи кримінально-правового характеру» [61, с. 103].

О. О. Козаченко розглядає поняття кримінально-правової політики крізь призму «діяльності державних та не державних (громадських) органів та організацій, яка підпорядковується сформованим основним завданням, принципам, напрямам і цілям кримінально-правової дії щодо подолання злочинності, і проявляється в нормах кримінального права, практиці їх застосування, актах їх тлумачення та актах застосування права». Виходячи з наведеного вище визначення кримінально-правової політики, можна виокремити такі її рівні Доктринальний рівень передбачає наявність національної політичної доктрини кримінально-правової політики. Як і будь-яка інша політика, кримінально-правова політика потребує стратегічного політичного бачення розвитку антикримінальної діяльності. Програмний рівень тісно пов'язаний з доктринальним, що означає наявність чіткого стратегічного і тактичного плану у сфері доктринального розвитку та регулювання правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової політики. Законодавчий рівень пов'язаний з розробкою та прийняттям кримінально-правових актів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають порядок застосування кримінально-правових норм та інститутів. Науковий рівень охоплює розробку концепції кримінального права у сфері протидії злочинності та має місце в діяльності науково-дослідних установ та

окремих науковців, які розробляють цю проблематику. Правозастосовний рівень пов'язаний зі сферою застосування кримінально-правових норм та інститутів правоохоронними та судовими органами. Саме на цьому рівні кримінально-правова політика знаходиться на поверхні і тому становить особливий інтерес для широкої громадськості [71, с. 6–7]. На думку Д. О. Балабанової, «кримінально-правова політика є первинним рівнем динаміки кримінального права, це поточна повсякденна діяльність органів державної влади та громадськості щодо організації та здійснення заходів боротьби зі злочинністю, а також визначена законом і реалізована державною владою кримінально-правова сфера. Її розглядають як генеральну лінію у сфері кримінального права, тобто основні напрями, пріоритети, найважливіші завдання, шляхи та засоби кримінально-правового регулювання, що відповідають існуючим у суспільстві потребам (кримінально-правова політика). Змістом кримінальної політики є здійснення комплексу соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на те, щоб впливати на причини злочинності і тим самим сприяти зниженню злочинності» [6, с. 9; 5, с. 351].

М. І. Колос до особливостей кримінально-правової політики держави відносить її «предмет, тобто те, на що вона спрямована, зокрема, на виявлення причин злочинності, вироблення напрямів розвитку боротьби з нею, формулювання завдань і визначення засобів кримінально-правового регулювання найбільш важливих суспільних і правових відносин, їх охорони та захисту від суспільно-небезпечних посягань відповідних суб'єктів тощо» [76, с. 326]. П. Л. Фріс пропонує «розмежовувати напрями кримінально-правової політики на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, своєю чергою, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів, зокрема: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки України; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами

проти волі, честі та гідності особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами у сфері господарської діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти довкілля; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти громадської безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти безпеки виробництва; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти безпеки руху та експлуатації транспорту; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти громадського порядку та моральності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами в сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами у сфері використання електронно обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами у сфері службової діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти правосуддя; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти встановленого порядку несення військової служби (військовими злочинами); кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [173, с. 18].

У якості основних напрямів реалізації кримінально-правової політики розглядають криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію та декриміналізацію. У сучасних умовах кримінально-правова політика реалізується в цих напрямках, але не обмежується ними, і все більшого значення наразі набувають такі напрями її реалізації, як: створення національних законодавчих механізмів міжнародного співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю [107]; міжнародне співробітництво України та Європейського Союзу у сфері кримінальної політики [122]; міжнародна кримінально-правова політика [113]; вплив на реалізацію кримінально-правової політики України воєнного стану [174] тощо. Отже, основними напрямками кримінально-правової політики є криміналізація, декриміналізація, пеналізація та депеналізація.

У юридичному контексті термін «криміналізація» означає процес (діяльність) визначення суспільно небезпечного діяння як злочину та його наслідків, посилення кримінальної відповідальності за діяння, яке вже мало статус кримінального правопорушення. Криміналізація як спосіб формування кримінально-правової політики є важливим і відповідальним процесом. У разі недооцінки важливості криміналізації будуть узагалі незахищеними або недостатньо захищеними від посягань важливі суспільні блага та цінності. Розглянемо детальніше стан криміналізації як засобу формування кримінально-правової політики в сучасній Україні. Важливою віхою на шляху побудови правової демократичної держави стало прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України. Цей основоположний закон увібрав у себе багатолітній досвід українських та зарубіжних учених. Разом з тим, суспільний прогрес, розвиток техніки та технологій, поряд із позитивними досягненнями, викликали появу нових видів злочинних посягань, що зумовило необхідність застосування кримінальної відповідальності за їх учинення. З часу прийняття Кримінального кодексу й до літа 2025 року до нього було внесено майже 300 змін та доповнень, серед яких кількість тих, що стосувалася декриміналізації, є незначною.

Як зазначав П. Фріс, «декриміналізація – це процес визнання на державному рівні втрати криміналізованим діянням суспільної небезпечності, відсутність необхідності подальшої боротьби з ним за допомогою КК України та вилучення норм, що передбачають відповідальність за його вчинення, з чинного закону про кримінальну відповідальність» [172, с. 27]. Декриміналізація діяння може бути повною або тільки його частини, діяння, яке раніше каралося кримінальним законодавством в майбутньому може бути зараховано до розряду інших категорій злочинів: адміністративних, цивільних, податкових, дисциплінарних правопорушень.

Декриміналізація – це виведення діяння зі сфери дії кримінального права та визнання його незлочинним. Таким чином, на перший погляд, «переведення» діяння з категорії кримінальних злочинів до категорії проступків або адміністративних правопорушень також може розглядатися як декриміналізація. Однак сучасний підхід до визначення сфери дії кримінального права, який формується під впливом практики ЄСПЛ та сформованої ним автономної концепції злочину, дає підстави для іншого висновку. Критерієм віднесення діяння до злочину (у розумінні ЄСПЛ) є не те, чи передбачене воно кримінальним законом, а тяжкість правових наслідків його вчинення та міра позбавлення чи обмеження, що застосовується до правопорушника. За такого розуміння злочинами визнаються також кримінальні правопорушення, які передбачають арешт, конфіскацію певного майна, великі штрафи і навіть адміністративні делікти. Таким чином, встановлення відповідальності за проступки та адміністративні правопорушення замість кримінальної відповідальності за злочини означає декриміналізацію, а не декриміналізацію. Тому пропонується визнати, що декриміналізація означає внесення змін до КК України таким чином, що діяння більше не підлягає кримінальній відповідальності як злочин або не підлягає таким же заходам кримінально-правового характеру. Отже, виключення статті з Особливої частини КК України не є декриміналізацією:

- якщо вона передбачає спеціальну норму (оскільки діяння підпадає під дію загальної норми);
- якщо вона передбачає «складений» злочин (хоча окремі елементи такого злочину залишаються кримінально караними);
- якщо діяння, передбачене цією нормою, є якщо діяння, передбачене цією статтею, є готуванням до злочину, передбаченого іншими статтями кримінального закону;
- якщо діяння, передбачене цією статтею, є співучастю у злочині, передбаченому іншими статтями КК України. Декриміналізація може бути здійснена такими способами:
 - шляхом «підвищення» критеріїв визначення суспільно небезпечних наслідків, зокрема, шляхом внесення змін до приміток до статей Особливої частини КК України – внесення до загальної частини КК положень, що декриміналізують за певних умов;
 - внесення до статей особливої частини КК України положень, що передбачають декриміналізацію злочинів, передбачених КК України, за певних умов.

Декриміналізація повинна бути здійснена для наступних діянь:

- діяння невеликої суспільної небезпеки;
- діяння, що вчиняються дуже рідко [115, с. 179].

Пеналізація злочинів – це діяльність законодавця, який встановлює в кримінальному законі покарання за вчинення певного злочину (визначає його караність) [34, с. 33]. Інші автори стверджують, що пеналізація полягає не у встановленні караності злочину, а в посиленні караності злочину більшою мірою, ніж раніше. Вони назвали це «новим підходом». Прихильники цього підходу протиставляють пеналізацію зменшенням караності злочину. Нарешті, багато досліджень показують, що пеналізація означає не тільки те, що закон встановлює караність злочину, але й те, що суд застосовує конкретне покарання. Це застосування судом конкретного покарання до особи, яка вчинила злочин. Саме застосування покарання є одним із напрямів

(складових частин) кримінального процесу. Як напрям (складова частина) кримінально-правової політики, покарання за вчинення злочину має спільні та відмінні риси з іншими її напрямками (складовими частинами). Іншими словами, кримінально-правова політика і караність злочинів співвідносяться, з одного боку, як ціле і частина (оскільки караність є лише одним з елементів кримінально-правової політики), а з іншого – як її внутрішній зміст і зовнішня форма вираження (оскільки караність виражає принципи, покладені в основу кримінально-правової політики, і завдання, які вона переслідує). Але в будь-якому разі пеналізація злочинів є вузько специфічним поняттям, похідним від поняття кримінально-правової політики, і характеристики останньої повинні визначати характеристики першого, а не навпаки. З огляду на те, що кримінально-правова політика розуміється як різновид соціальної діяльності, її складові, такі як пеналізація злочинів, можуть бути охарактеризовані за допомогою так званого діяльнісного підходу. Оскільки пеналізація є одним із напрямів кримінально-правової політики, то суб'єкти, які її здійснюють, є суб'єктами кримінально-правової політики в цілому. Щодо останньої в літературі сформувався висновок, що кримінально-правову політику у вузькому розумінні здійснює лише держава в особі її відповідних органів [34, с. 34].

Завданням кримінально-правової політики є визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання винних осіб, а також за допомогою кримінально-правової політики визначити коло діянь, які є протиправними, сприяти визначенню ефективних способів впливу на правопорушників та визначенню ефективних способів запобігання злочинності. З цього приводу заслуговує на увагу думка О. М. Литвака: «Теорія кримінальної політики, навіть якщо вона вільна від ідеологічних нашарувань, має внутрішні логічні суперечності. Адже будь-яка політика як метод управління суспільними справами стосується масового явища, в даному випадку сотень тисяч людей, які перебувають у лабетах кримінальної юстиції», і неможливо досягти стовідсоткового успіху від ефективності

кримінально-правової політики [103, с. 56]. Наприклад, як зазначають В. О. Туляков, Ф. Ш. Іскендеров та А. С. Хильченко, «пеналізаційна європейська практика базується на суворому використанні принципу верховенства права, проте багато питань, які ми повинні вирішити на шляху формування методології пенального дискурсу в Україні, залишаються відкритими» [161, с. 56]. Щодо удосконалення кримінального законодавства Є. Л. Стрельцов зазначає, що використання, а частіше «запозичення» кримінально-правового досвіду інших країн, може бути корисним, особливо в інформаційних цілях, але при використанні такого досвіду слід мати на увазі, що кожна країна є унікальною у визначенні характеру та змісту свого кримінального права, особливо у випадку його суттєвих змін, тому при таких запозиченнях слід враховувати, що вони часто мають неоднакові підходи. Такий процес відбувається майже завжди, і переважно в таких випадках йдеться про «збереження» того, що є стабільним, і врахування того, що є «новим» [156].

У підсумку зазначимо наступне. Чіткого визначення кримінально-правової політики на законодавчому рівні не існує. На нашу думку, кримінально-правова політика – це невід’ємна складова державної політики, діяльність державних органів та організацій, спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних протиправних діянь (активних чи пасивних) шляхом застосування покарання або в інший спосіб [167]. Основним завданням кримінально-правової політики держави є забезпечення правильного тлумачення положень КК України, які застосовуються для притягнення осіб, винних у вчиненні злочинів, до кримінальної відповідальності, та підвищення ефективності кримінальної відповідальності за протиправні діяння [165].

Уявлення про кримінальну політику, як складову політики держави в цілому, яка існує в системі та у взаємозв’язку з іншими напрямками діяльності держави з управління суспільством, формувалися також і в працях

радянських науковців. Однак боротьба з суспільно небезпечними діяннями та явищами, що відносяться до злочинних, проведення різного роду профілактичних заходів багато в чому своєю кінцевою метою мають саме запобігання злочинності. Значним кроком у розробці теоретичних питань кримінальної політики у радянській кримінально-правовій науці стало включення до її змісту не лише власне кримінально-правового компонента, заснованого на нормах кримінального права, а й кримінально-процесуальних та кримінально-виправних елементів. Такий підхід у сучасних умовах здатний забезпечити єдність державної політики у сфері запобігання злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх. Перевагою такого підходу до визначення кримінально-правової політики є об'єднання у межах даного явища заходів як спеціального, і загальносоціального характеру. Кримінально-правова політика щодо неповнолітніх значною мірою повинна передбачати заходи загальносоціального характеру, враховуючи особливу вразливість осіб неповнолітнього віку, незрілість їх свідомості та особистості. При цьому вона не підміняє собою соціальну політику, оскільки передбачає особливий комплекс загальносоціальних заходів, спрямованих безпосередньо на неповнолітніх, і застосовується з метою недопущення вчинення ними правопорушень.

2.2. Особливості кримінологічної характеристики злочинів неповнолітніх

Загальновідомо, що наразі злочинність неповнолітніх віднесено до найбільш актуальних проблем. Існує певна вікова закономірність розвитку особистості у суспільстві, з цим пов'язують ймовірність скоєння злочину неповнолітнім, зокрема, через їх нестійку та несформовану психіку. Це питання широко розглядається у віковій психології, принципом якої є індивідуальний підхід до розвитку психічної діяльності людини. Соціологи та психологи виділяють різні життєві цикли, які характеризуються зміною

індивідуальних інтересів та стосунків з іншими людьми. Необхідність профілактики злочинності неповнолітніх зумовлена тим, що актуальність цієї проблеми не зникає в нашому суспільстві, особливо під час збройних конфліктів, коли криміногенна ситуація вкрай загострюється.

Більшість українських науковців схильні вважати, що злочинність – це внутрішня схильність особи, яка має намір вчинити злочин [99, с. 34–35]. Злочинність слід визначати як властивість окремих осіб, громадських організацій, суспільств, окремих країн і людства. Злочин – це вчинення діяння, яке є небезпечним для оточуючих. Взаємопов’язаність злочинних діянь та їх причин, що підлягають кількісній інтерпретації, та підлягає кількісній інтерпретації, що призводить до запровадження державою кримінально-правових заборон. Кримінально-правові заборони.

Отже, аналізуючи законодавство України, можемо чітко стверджувати що фізична особа у віці від 14 до 18 років є неповнолітньою. Важливо не плутати з визначенням малолітніх осіб, вік яких не досяг 14 років, так як їх права і обов’язки суттєво різняться між собою, наприклад, відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, здійснюють батьки (усиновлювачі) або опікуни чи інша особа, яка здійснює виховання малолітньої особи або відповідні заклади, зазначені у законі, а неповнолітні особи відповідають за завдану ними шкоду самостійно.

Визначення кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх має свої особливості, зумовлені недостатністю життєвого досвіду, соціальних психологічних особливостей особи. Для того, щоб навести чіткий опис особливостей кримінологічної характеристики злочинів, що скоюють неповнолітні, необхідно, насамперед, зазначити тлумачення терміну «кримінологічна характеристика».

Кримінологічна характеристика – це сукупність певних відомостей про конкретний злочин або групу злочинів з метою боротьби з ними. Вона є однією зі складових комплексної системи запобігання злочинам, а також розробки комплексу заходів запобігання злочинам. Водночас кримінологічну

характеристику не можна відокремлювати від її цілей. З цього приводу А. В. Старушкевич зазначає, що кримінологічна характеристика – це «систематизована інформація про динаміку злочинності, яка має значення для встановлення причин злочинності та умов, що сприяють її вчиненню, і вжиття заходів щодо їх усунення» [154].

Кримінологічний аналіз злочинності, її показників, умов і детермінант безпосередньо пов'язаний з розробкою комплексу організаційних, соціальних і правових заходів протидії як злочинності в цілому, так і конкретним протиправним діям. Таким чином, кримінологія стверджує, що наукове дослідження – це процес отримання нових знань про злочинність, її причини та умови, особу злочинця з метою розробки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності щодо запобігання проявам злочинності [59]. Чим більш комплексно розглядатиметься явище злочинності неповнолітніх, природа правопорушення та фактори, що призводять до його вчинення, тим ефективнішими будуть механізми запобігання та протидії такій поведінці. Враховуючи закономірності вчинення правопорушень та їх варіації, аналіз дозволяє більш точно оцінити специфіку протиправної поведінки в конкретних ситуаціях, своєчасно виявити нові тенденції та специфічні взаємозв'язки між різними структурними елементами протиправної поведінки. Водночас виявлення тенденцій у рівні та структурі злочинності має важливе значення для реальної оцінки стану злочинності, для короткострокових і довгострокових прогнозів, для розробки стратегії і тактики боротьби зі злочинністю, а також для розрахунку сил і засобів для забезпечення правоохоронної діяльності [154].

Структура особистості злочинця передбачає наявність трьох характерних (властивостей, якостей) груп: 1) соціально-демографічні характеристики (стать, вік, соціальний статус, рівень освіти, сімейний стан, рід занять тощо); 2) кримінально-правові характеристики (зміст і мотивація злочинної діяльності, індивідуальний чи груповий характер, тривалість та

інтенсивність злочинної діяльності, попередня судимість тощо) 3) соціально-психологічні характеристики та якості особи злочинця (світогляд, інтереси, ставлення до життя) [9]. Ці особливості структури особистості злочинця досліджувалися в наукових працях українських кримінологів, зокрема А. Б. Благі, О. М. Джузи. Відповідно до позиції А. Б. Благі щодо кримінологічної характеристики особи злочинця, у нашому випадку неповнолітньої особи, основними елементами структури зазначеної категорії є: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) соціально рольові; 4) морально-психологічні, необхідно детально розглянути зазначені складові кримінологічної характеристики суб'єкта злочину [12, с. 92]. Наприклад, кримінально-правові характеристики особи злочинця дають змогу встановити спрямованість і мотив злочинного діяння, колективний чи індивідуальний характер злочинного діяння, інтенсивність і тривалість злочинного діяння, наявність судимості. Іншими словами, ця інформація характеризує особу правопорушника з точки зору кримінального права та охоплює якості, притаманні правопорушнику. Соціально-рольові ознаки, або особистісно-рольові характеристики, характеризують соціальний статус особи в різних сферах життя (суспільне життя, сім'я, місце роботи). (суспільне життя, сім'я, робоче місце) [135, с. 129]. Морально-психологічні характеристики визначають внутрішній світ особи, яка порушує кримінальний закон (наприклад, потягові мотиваційно-ціннісні характеристики, соціально значущі риси особистості, емоційні та вольові якості [48]).

Основною проблемою, з якою стикається держава, є латентна злочинність, тобто прихована злочинність за участю неповнолітніх. Латентна злочинність – це така, коли злочин вчинено, але про нього не повідомлено правоохоронні органи або повідомлено правоохоронні органи, але не зареєстровано; латентна злочинність – це злочини, які фактично були вчинені, але не виявлені, або через інші особливі обставини. Це сукупність злочинів, які не були відомі правоохоронним чи судовим органам, і інформація про них не відображена в офіційній кримінально-правовій

статистичній звітності. Офіційним джерелом інформації про злочинність є, зокрема, інформація, що міститься у звітах Генеральної прокуратури України, наприклад, Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року [53]. Дані, що містяться в них, використовуються як при розробці заходів протидії цим негативним явищам, так і при плануванні ресурсного забезпечення організаційних структур, що здійснюють такі заходи. Тільки наявність достовірної та повної інформації про злочинність, відображеної в статистичній системі, сприяє ефективному виконанню завдань науки про злочинність. Потенційні злочини та їх масштаби повинні вивчатися і визначатися з метою отримання більш адекватного уявлення про кількість фактично скоєних злочинів, оскільки вони зумовлюють нечітку і неповну картину злочинності в цілому [142, с. 151].

Про латентний характер злочинності неповнолітніх опосередковано свідчить той факт, що майже 51–69% злочинів, які щорічно вчиняються неповнолітніми, є тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Визначаючи кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх, слід зазначити, що злочинність неповнолітніх, як правило, є загально кримінальною злочинністю. Структура злочинності неповнолітніх також має особливості порівняно зі структурою загальної злочинності. Так, у кримінологічних джерелах зазначається, що структура злочинності неповнолітніх є усіченою через значну кількість таких видів правопорушень, як крадіжки, хуліганство (які разом становлять понад дві третини правопорушень), грабежі та незаконне заволодіння транспортними засобами [183, с. 173–176]. Зокрема, крадіжки залишаються найпоширенішим видом правопорушень у структурі злочинності неповнолітніх.

Відомий французький письменник-мораліст, психолог XVII століття Жан де ла Брюйєр у книзі «Характери, або звичаї нинішнього віку» писав: «Діти нахабні, примхливі, запальні, ревниві, цікаві, егоїстичні, ліниві, легковажні, боягузливі, брехливі, потайливі, легко розливаються сміхом або

сльозами, надмірно висловлюють радість або гіркий смуток, особливо через дрібниці, вони роблять все, щоб уникнути болю, але їм подобається її завдавати: вони вже маленькі люди» [101].

Злочинна діяльність осіб, які не досягли повноліття, безпосередньо відображає характеристики, тенденції та закономірності, притаманні злочинності дорослих. Як зазначає Н.С. Юзікова, поняття «злочинність неповнолітніх» «вживається у загально-кримінологічному розумінні (для змістовної характеристики феномену злочинної активності частини суспільства віком від 14 років до повноліття) та спеціально-кримінологічному розумінні (із можливим диференційованим розподілом на вікові підгрупи: 11–13 років, 14–15 років, від 16 років до повноліття та визначенням територіально-часових меж» [182, с. 46].

Як уже зазначалося, злочинність неповнолітніх пов'язана з віковими межами, встановленими законом. Відповідно до традиційного кримінально-правового підходу, неповнолітнім вважається особа у віці від 14 до 18 років. Ці вікові межі визначені у ст. 22 КК України як нижня та верхня межі для неповнолітніх. Водночас, початок злочинної діяльності, що впливає на кримінальні тенденції цієї вікової групи, може спостерігатися серед значно молодших молодих людей [93, с. 220]. Ознайомившись з твердженням Жан де Лабрюєра, вкотре пов'язуємо кримінологічну ситуацію щодо неповнолітніх з віковою закономірністю розвитку психіки особи, тобто з їх фізіологією, тому задля попередження проявів протиправної поведінки обов'язково треба брати до у ваги цей аспект і враховувати психологію дітей, так як саме вони є майбутнім держави.

Щодо причин злочинності неповнолітніх, то їх розглядають як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (вплив десоціалізації з боку сім'ї та школи, психологічні труднощі та ускладнення, зумовлені багатопроблемним суспільством, деформація спілкування та взаємодії) та індивідуальних особливостей (протиріччя, основними з яких є суб'єктивні невідповідність між готовністю до дорослого життя та

об'єктивною обмеженою компетентністю неповнолітнього; психологічні конфлікти, які проявляються переважно в середовищі, спілкуванні, виховних впливах у сім'ї та суспільстві, соціальних і моральних цінностях, вибіркового позитивному ставленні дитини до норм, що надаються найближчим оточенням) [189] Неповноцінна соціалізація, замкнутість особи, оточення та обставини які заважають повноцінно навчитися комунікації в соціумі призводить до ситуації, де дитини знаходиться поза колективу.

Б. М. Головкін, посилаючись на вітчизняну практику та статистичні відомості зазначає, що «діти починають експериментувати із вчиненням правопорушень і суспільно небезпечних діянь, як правило уже з 11 років. Саме тому у різних країнах вікові рамки кримінальної відповідальності значно різняться. Так, наприклад, у Канаді мінімальна та максимальна межа віку кримінальної відповідальності неповнолітніх 12–18 років, у Данії – 15–18 років, у Англії – 10–18 років, у Японії – 14–20 років, у Франції – 13–19 років, у Сінгапурі – 7–17 років» [25, с. 204]. Особливу увагу заслуговує тенденція до збільшення кількості дітей з вадами психічного розладу у майже половини неповнолітніх правопорушників, які перебувають на обліку в дитячих кімнатах поліції, виявляються різноманітні психічні аномалії, наприклад, олігофренія, психоз, психопатія, неврози, психофізичний інфантилізм [42]. Вкрай необхідно якомога швидше виявити психічні розлади у дитини, так як з кожним втраченим днем хвороба може прогресувати і найгіршим наслідком стає психічний стан неповнолітнього, яким є загрозливим для оточуючих, якщо вона не проходить реабілітацію. Окрім психічних розладів, як причина скоєння протиправних дій, існує велика кількість інших факторів що підштовхує молодь до злочинів. Низький рівень забезпечення сім'ї, неспроможність або небажання заробляти достатню кількість коштів для життя родини. Найбільше на неповнолітнього впливає його ближнє оточення, а саме сім'я, проблеми у родині, споживання алкоголю, наркотиків батьками можуть негативно повпливати на поведінку особи. Звичайно фізичне та психологічне насилля над дитиною також можуть

призвести до схильності скоєння протиправних дій. Матеріальне становище сім'ї відіграє також вирішальну роль, адже недостатня кількість фінансів спонукає членів сім'ї до злочинів проти власності, деякі батьки підштовхують дітей до крадіжок або жебракуванню. Телебачення та соціальні мережі також можуть стати причиною до надмірної збудженості та агресії неповнолітнього, так як все більше батьків замінюють живе спілкування та виховання дитини на відволікання уваги неповнолітнього сучасними гаджетами [168].

На думку Л. В. Дундича, «причини і умови злочинності неповнолітніх можна розглядати як загальні, глибинні, стійкі зв'язки і тенденції, які визначають характер конкретного злочину, протиріччя, що лежать в його основі». До основних причин злочинності неповнолітніх віднесено:

1) сімейну сферу: негативний вплив батьків та інших членів сім'ї формує особистість через поведінку та мову дитини.

2) важкі матеріальні умови, негативний вплив з боку найближчого оточення – сім'ї, освітнього середовища, однолітків та дорослих, підбурювання з боку дорослих правопорушників, а також пропаганда «переваг» злочинного способу життя. У кримінологічній літературі а зазначається, що більшість осіб, які вчиняють насильницькі злочини, зазнавали приниження або покарання в дитинстві, а також страждали від жорстокого поводження та насильства з боку дорослих. Безпритульність і бездоглядність часто штовхають дітей на дрібні злочини, щоб привернути до себе увагу і помститися своєму оточенню. Ризик підліткової злочинності значно зростає, якщо адміністрація школи не вживає належних управлінських та виховних заходів. Окремої уваги заслуговує вплив Інтернету на злочинність неповнолітніх. Розвиток технологій призвів до того, що багато сучасних підлітків надають перевагу комп'ютерним іграм та Інтернету, а не вулиці. Повсюдне поширення соціальних мереж серед молодих людей, розум і свідомість яких ще недостатньо розвинені і які не до кінця розуміють різницю між добром і злом, часто призводить до

різноманітних неприємних і складних ситуацій. На думку вчених, сучасні підлітки живуть в інформаційному суспільстві, де будь-який медіа-продукт є в певному сенсі рекламою способу життя і певних цінностей, які впливають на наслідки їхнього вибору. Підліткова психіка часто виявляється неготовою до інформаційного вибуху і без належного захисту стає дуже вразливою.

3) кримінальну сферу: на думку вітчизняних кримінологів, серйозною проблемою у запобіганні злочинності неповнолітніх є негативний вплив організованих злочинних угруповань на неповнолітніх. Все частіше неповнолітні активно залучаються до злочинної діяльності або стають безпосередніми учасниками злочинних дій. Розважальні мережі для неповнолітніх, створені за безпосередньої участі організованої злочинності, заохочують неповнолітніх до вживання наркотиків, психотропних речовин, прекурсорів та алкоголю, а також, що не менш небезпечно, залучають їх до ідеологій, які заперечують усталені соціальні норми. Неповнолітні правопорушники зазвичай легко сприймають так звану кримінальну романтику і вбачають у ній лише прояв мужності, сміливості та «чоловічої сили». Шкідливі, а іноді й трагічні аспекти злочинної поведінки зазвичай не потрапляють до їхнього поля зору, тому вони не замислюються про них і байдужі до жертв [50, с. 97–98].

Злочинність повнолітніх характеризується колективним характером. У складі групи неповнолітні скоюють майже половину всіх злочинів, а залежно від виду злочину ця цифра може бути ще вищою. Наприклад, 75–80% крадіжок, грабежів, розбої, хуліганства, вимагання та зґвалтувань вчиняються у складі групи. Зазвичай, підліткові групи є нечисленними (два–три члени), не мають стійкої структури та нетривалий час існування, оскільки викриваються правоохоронними органами, незважаючи на те, що формуються для тривалої злочинної діяльності. Склад та інші якісні характеристики злочинних груп неповнолітніх варіюються залежно від виду та обставин вчинення злочину [183, с. 296]. Основними причинами належності неповнолітніх до асоціальних груп є не лише бажання здобути

прихильність та схвалення однолітків, а й почуття неповноцінності, самотності, нерозуміння з боку членів сім'ї, бажання захистити себе від насильства з боку старших, сильніших однолітків, бажання бути фінансово незалежними від батьків, які розпоряджаються їхніми витратами, бажання проводити своє дозвілля як «дорослі». Також є бажання бути фінансово незалежними від батьків, які контролюють витрати, проводити дозвілля як «дорослі», мати «кишенькові гроші» на особисті потреби, наприклад, носити першокласний одяг або відвідувати розважальні заклади, орієнтовані на молодь [80, с. 6]. Серед неповнолітніх чоловіків проводилося дослідження яке показало негативне та зневажливе ставлення до жінок, але мали значно кращі стосунки до матері. Це може бути наслідком розриву родини. Це явище проявляється, коли батьки зазвичай або залишають сім'ю, або поводитися жорстоко по відношенню до інших членів сім'ї. Матері, як правило, залишаються з дітьми, тому гнів і розчарування орієнтовані більше до батька, і це може призвести до більш міцного та позитивного зв'язку з матір'ю. Аналіз сімейного походження злочинців показали, що більшість піддослідних жили в нефункціональному, занедбаному середовищі [204]. Групова злочинність серед неповнолітніх розповсюджена більше у містах, аніж у селах, це зумовлено тим що у селах неповнолітні мають набагато менше вільного часу, так як у них є необхідність допомагати своїм родичам по господарству. Як показує практика чим більше і активніше неповнолітня особа задіяна у навчанні, роботі чи у спорті тим менша вірогідність того, що в неї залишиться час на протиправні діяння.

П. М. Маланчук та О. М. Шелест стверджують, що «вбивства вчиняються в основному неповнолітніми чоловічої статі (92%), серед яких у віці до 14 років – 11%, від 14 до 15 років – 68%, від 16 до 18 років – 21%. Рівень інтелекту у неповнолітніх осіб, які вчиняють вбивства, доволі низькій. 81% з них не мали постійних джерел доходу, але на обліку в службі зайнятості як безробітні не перебували. 53% неповнолітніх досліджуваної категорії проживали в неповних родинях. Більшість неповнолітніх мали

засуджених родичів, проживали не в повних родинях, один або обоє батьків вживали спиртні напої. Така статистка наводить на думку, що сліди злочинів такі особи не намагаються приховати або роблять це безуспішно. Психофізіологічні ознаки. Неповнолітніх злочинців характеризує такі негативні риси, як агресивність (86%), брутальність (65%), облудність (54%), лінь (25%), злість та нахабність (30%), жадібність, цинізм, егоїзм, мстивість (20%). 64% засуджених мали черепно-мозкові травми» [104, с. 925].

На думку О. Л. Старко, якщо узагальнити дані, які характеризують неповнолітніх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, можна виділити найхарактерніші кримінологічні ознаки особи неповнолітнього злочинця. Це особа чоловічої статі, 16–17 років, зростає в неповній сім'ї, навчається в закладі середньої освіти. За характером імпульсивний, невірноважений, перебуває в стані довготривалої психотравмувальної ситуації. Вчиняє крадіжки, грабежі. У складі групи вчиняє хуліганство [153, с. 205]. Якщо проаналізувати данні статистики, виявляється, що злочинність серед дівчат підлітків у багато разів менша ніж серед чоловіків та найрозповсюдженіші є злочини проти майна серед неповнолітніх.

Вивчення неповнолітніх правопорушників часто розглядалося у контексті парадигми захисту та факторів ризику, не беручи до уваги більш криміногенні аспекти, серед яких тип злочину та його зв'язок із конкретним профілем молоді. Можливо, принцип непропорційності між самим фактом і покаранням, який застосовується в ювенальній юстиції, дещо відсунув мінливий вид злочину на другий план. Якби такий зв'язок існував, його можна було б використовувати для розробки програм втручання, розроблених відповідно до потреб молоді, за дослідженням було виявлено найрозповсюдженіші дві групи: злочини, вчинені проти особи, і проти власності. Злочинами проти власності: крадіжка як злочин або правопорушення, пошкодження майна, шахрайство, спроба пограбування, пограбування/викрадення транспортного засобу, крадіжка зі зломом та крадіжка зі зломом із проникненням. Злочини проти осіб: тілесні

ушкодження, загрозливу поведінку, необережне водіння, пограбування із залякуванням, лжесвідчення, нелюдське поводження, опір арешту, напад, вбивство з необережності, злочини проти громадського здоров'я та домашнє насильство, у ході аналізу було виявлено що характеристики злочинців які вчиняли той або інший вид правопорушень майже нічим не відрізнявся [196].

Більшість проблем, у тому числі пов'язаних з правами неповнолітніх, виникають через низьку правову культуру та правове виховання громадян. Зростання злочинності, корупції, низький рівень зарплат і пенсій, прийняття законів і постанов, які не виконуються, негативно впливають на свідомість громадян та їхню віру в справедливість закону. Особливо це стосується неповнолітніх. Проводячи комплексне дослідження злочинності неповнолітніх, науковці визначили низку факторів, які, окрім негативного впливу сім'ї та недоліків шкільної освіти, сприяють їх протиправній поведінці, серед яких відсутність соціальних послуг, недостатня увага держави та громадськості до проблем злочинності загалом, та неповнолітніх зокрема, підбурювання до злочину з боку дорослих, негативний вплив ЗМІ, пропаганда насильства, зловживання наркотиками тощо [140].

Слід також звернути увагу на позицію вітчизняного вченого С. С. Мірошніченка, який говорить про: «необхідність удосконалення державою механізму протидії злочинності, оптимізації інтеграційних зв'язків між такими його елементами, як цілі, завдання, функції, методи діяльності, через комплексне вирішення питань реалізації принципу верховенства закону, прав і свобод людини і громадянина» [111, с. 149]. Разом з тим, є не вірним твердження про те, що держава повинна покладати завдання запобігання злочинності лише на правоохоронну систему, так як ефективність боротьби зі злочинністю, у тому числі злочинністю неповнолітніх, залежить від багатьох факторів, наприклад, від навколишніх умов і оточуючих.

А. П. Закалюк відзначає, «ще одну особливість злочинності неповнолітніх. Відомо, що показник органів МВС щодо кількості осіб,

виявлених за вчинення злочинів, завжди відрізняється від показника судової статистики стосовно кількості осіб, засуджених за їх вчинення, в сторону зменшення останнього». Зрозуміло, що не всі особи, визнані винними у вчиненні правопорушення, згодом притягуються до кримінальної відповідальності, постають перед судом і отримують обвинувальний вирок. Однак у випадку зі злочинністю неповнолітніх розбіжність у цих показниках є найбільш разючою. Наприклад, у 2005 році було засуджено 17,6 тис. неповнолітніх, що на 5,1 тис., або майже на чверть менше, ніж кількість неповнолітніх, які пройшли обстеження. Таку розбіжність у цифрах зазвичай пояснюють великою кількістю неповнолітніх, звільнених від кримінальної відповідальності (від 16 до 17 тисяч в останні роки), що є характерним для цього виду злочинів. Слід додати, що 12,7 тис. ув'язнених (дані за 2005 рік) було звільнено з випробуванням (72,3%), а щодо ще 3,8 тис. було завершено розгляд справ і застосовано примусові заходи виховного характеру. У динаміці злочинності неповнолітніх у сучасній кримінологічній літературі прийнято виділяти декілька періодів. За радянських часів в Україні злочинність неповнолітніх мала тенденцію до поступового зниження протягом 20 років до початку 1970-х років; вона почала зростати з 1972 року; у 1992 році вона була в 3,5 рази вищою, ніж у 1972 році; після здобуття незалежності злочинність неповнолітніх продовжувала зростати до 1996 року (41 811 випадків), тобто майже на 20% порівняно з 1992 роком. Кількість випадків злочинності неповнолітніх зросла майже на 20% з 1992 року. Після цього, в період з 1997 по 2002 рік, рівень злочинності неповнолітніх поступово знижувався (32 335 випадків у 2002 році, що на 7,3% менше, ніж у 1992 році); у 2003 році загальний рівень злочинності зріс на 23,5% порівняно з попереднім роком, що зазвичай пов'язують із заходами Міністерства внутрішніх справ, спрямованими на збільшення кількості зареєстрованих злочинів. Темпи зростання злочинності неповнолітніх у період з 1972 по 2001 рік майже в три-чотири рази перевищували темпи зростання чисельності українського неповнолітнього населення, що також свідчить про підвищення

кримінальної активності останнього Найбільше зростання припадає на вікову групу 16–17 років, але в останні роки спостерігається також значне зростання у віковій групі 14–15 років. Про сучасний стан злочинності неповнолітніх свідчить насамперед її значно вищий рівень [56].

Кризові явища сьогодення, важке матеріальне становище сімей значною мірою негативно впливають на формування моралі неповнолітніх та криміногенну ситуацію серед молоді. Зростає кількість підлітків, які не навчаються і не працюють. Проблема із працевлаштуванням значно впливає на погіршення криміногенної ситуації в підлітковому середовищі. Якщо у 1991 році із всієї чисельності підлітків, які вчинили злочини – 22,4% не працювали та не навчалися, то в 2000 року їх рівень склав вже 64,0%. З метою зменшення напруги цієї проблеми, службами зайнятості населення, в справах сім'ї та молоді, органами у справах неповнолітніх ведеться пошук виходу з даного становища. З цією метою щорічно проводяться заходи тимчасового працевлаштування неповнолітніх на літній період, особливо важко виховних. Щорічно місцеві державні адміністрації за поданням служби зайнятості бронюють на підприємствах, в установах та організаціях робочі місця для працевлаштування осіб, які потребують соціального захисту, залишається проблема дитячої безпритульності та бездоглядності. Аналіз проблеми показує, що більше половини затриманих неповнолітніх із неблагополучних сімей. Однією з причин розповсюдження явища бездоглядності дітей є складна соціально-економічна ситуація. Але держава турбується про своє майбутнє. Так, в Указі Президента України від 28 січня 2000 р. «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» підкреслювалось, що необхідно значно посилити увагу до соціальних проблем неповнолітніх і перш за все з метою профілактики правопорушень серед дітей та підлітків, які залишилися без батьківського піклування, було розроблено комплекс заходів, утворено спеціальну комісію з питань запобігання дитячій бездоглядності та соціальної реабілітації неповнолітніх, залучена велика кількість міністерств, відомств, спеціальних органів та

установ. МВС України, вжито ряд організаційних та практичних заходів, які сприятимуть стабілізації оперативної обстановки, запобіганню скоєнню правопорушень та злочинів неповнолітніх [65, с. 471].

Однією з найпоширеніших і провідних причин злочинності неповнолітніх є домашнє насильство. Дім – це місце, де дитина вчиться, якою людиною вирости. Якщо вони стикаються лише з насильством, вони самі перетворюються на жорстоких людей. У багатьох випадках дитина не знає, чому вона зазнає насильства і як від нього захиститися. Це може призвести до дрібної злочинної діяльності, зокрема крадіжки в магазинах або порушення правил дорожнього руху. Інші можуть завдати більшої шкоди та вчинити більші злочини, які відображають їхній внутрішній гнів. Діти можуть накидатися на оточуючих за те, що вони пережили вдома. Ці правопорушники, швидше за все, мають позицію «мені все одно» [185]. Реагування на правопорушення неповнолітніх є унікальним завданням політики та практики. Незважаючи на те, що значна частина злочинів вчиняються неповнолітніми, більшість неповнолітніх «виростуть» із правопорушень і приймуть законослухняний спосіб життя, коли стануть дорослішими [230]. У сім'ї дитина засвоює основні переконання, цінності, ставлення та загальні моделі поведінки, які дають напрямок подальшій поведінці. Тому що сім'я – це початок передавач культури (через процес соціалізації) і значною мірою формує особливості особистості дитини, значний акцент приділено структурі сім'ї. Для маленьких дітей дім і сім'я є основними джерелами інформації про життя. Таким чином багато дослідників і теоретиків зосереджувалися на типах цінностей, установок і переконань зберігається та передається родиною з покоління в покоління. Правослухняність визначається як послідовне дотримання людиною найважливіших суспільних правил, її намагання підтримувати громадський порядок і рівновагу, збереження індивідуальності. Інститути вищої освіти відіграють важливу роль у сприянні законослухняній поведінці студентів і стосуються рівня освіти, який пропонують середні школи та інші навчальні

заклади [205].

Отже, кримінологічна характеристика злочинів неповнолітніх надає змогу, насамперед, всебічно дослідити особу злочинця, середовище та умови, що підвищують ймовірність скоєння протиправного діяння, що, своєю чергою, допомагає у розробці ефективного механізму протидії та попередження злочинності неповнолітніх.

2.3. Розвиток кримінального законодавства у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Україні після Другої світової війни

Для надання більш розгорнутої та об'єктивної характеристики нормативно-правових актів, на яких в Україні базувалася діяльність з протидії та попередження злочинності неповнолітніх та притягнення їх до кримінальної відповідальності у 40-60 роках XX століття, для розуміння динаміки цих процесів розглянемо найголовніші нормативно-правові акти, що врегульовували таку діяльність у період після Першої світової війни.

Боротьба зі злочинністю, визначення діяння злочинним, санкція за скоєння, диспозиція, суб'єкт, об'єкт протиправного діяння, все це асоціюється, насамперед, з кримінальним кодексом. Слід зазначити, що у перші роки радянської влади такого законодавчого акту не було, а питання визначення віку кримінальної відповідальності та порядку розгляду справ неповнолітніх правопорушників регулювалися декретами і постановами Раднаркому УСРР. Першим документом радянської влади про кримінальну відповідальність неповнолітніх вважається Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР «Про комісію у справах неповнолітніх» від 14 січня 1918 року, який ліквідував суди та тюремне утримання для малолітніх та неповнолітніх, а розгляд справ щодо неповнолітніх обох статей до 17 років, які займалися суспільно небезпечними діяннями, було віднесено до відання комісії щодо неповнолітніх. Стаття 13 Керівних начал кримінального процесу від 12 грудня 1919 року передбачала, що особи, які не досягли 14 років,

звільняються від суду і покарання. Заходи виховного характеру (коригування) застосовуються лише до цих осіб, у віці від 14 до 18 років, і застосовуються лише у випадках, якщо визнавалися такими, що діяли без розуміння, тобто без наміру (умислу). Декрет РНК УСРР «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 року уповноважив справи неповнолітніх правопорушників розглядати переважно комісіям у справах неповнолітніх, за винятком підлітків від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у бандитизмі. Однак, як зазначає Л. В. Сорока, названі нормативно-правові акти «за всієї своєї гуманності не привели до зменшення злочинності неповнолітніх, оскільки від кримінальної відповідальності та покарання звільнялися практично всі неповнолітні, без урахування їх психічних особливостей та моральної дефективності (тобто схильності до вчинення антисоціальних вчинків), що на практиці сприяло надзвичайному зростанню дитячої та юнацької злочинності» [152, с. 183].

Першим кодифікованим кримінальним актом періоду 20-60 років ХХ століття став Кримінальний кодекс УСРР 1922 року. Він містив 227 статей та складався із Загальної та Особливої частин. Загальні положення КК УСРР 1922 року повністю узгоджуються із загальними положеннями КК Російської Радянської Соціалістичної Республіки. Окремий розділ КК УСРР 1922 року передбачав наступні категорії злочинів: державні злочини, які поділяються на контрреволюційні злочини (ст.ст. 57–73) і злочини, спрямовані на порушення адміністративного порядку (ст.ст. 74–104); посадові (ст.ст. 105–118); злочини, пов'язані з порушенням правил відділення церкви від держави (ст.ст. 119–1254); економічні (ст.ст. 126–141); злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи (ст.ст. 142–179); злочини проти власності (ст.ст. 180–199), військові злочини (ст.ст. 200–214; злочини, пов'язані зі здоров'ям населення, громадською безпекою та громадським порядком (ст. ст. 215–227) [89, с. 44]. Цей законодавчий акт посилив кримінальну відповідальність неповнолітніх порівняно декретом, передбачивши, що покарання не застосовується до неповнолітніх віком до 14 років, а неповнолітні у віці від

14–16 років можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. Рішення щодо цих осіб приймала Комісія у справах неповнолітніх, які не обмежується заходами медичного та виховного характеру. За загальним правилом вік кримінальної відповідальності особи становив 16 років. Відповідно до постанови ВЦИК від 3 січня 1923 року до КК УСРР 1922 року було внесено зміни, згідно з якими суди, а не комісії мали вирішувати справи стосовно неповнолітніх [20, с. 45–46].

Прийняті 31 жовтня 1924 року «Основні положення кримінального законодавства Радянського Союзу і союзних республік» містили лише загальні положення про кримінальну відповідальність неповнолітніх, поділяючи їх на малолітніх і неповнолітніх. Закон забороняв кримінальне покарання для малолітніх, застосовуючи до них лише медико-педагогічні заходи. Щодо неповнолітніх, кримінальне покарання було нормою, але комісія могла замінити його на медико-педагогічні заходи. Деталі цих положень мали визначати республіканські кодекси.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 року та КК РРФСР 1926 року встановлювали правила, за якими до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечну поведінку і не досягли 14 років, повинні застосовуватися заходи лікувально-виховного характеру. До неповнолітніх у віці від 16 до 16 років (ст. 11) заходи судового та дисциплінарного стягнення застосовуються лише за умови визнання комісією у справах неповнолітніх заходів медичного та виховного характеру [90]. Слід зазначити, що у КК УСРР 1927 року термін «покарання» був замінений на термін «заходи соціального захисту судово-виправного характеру», оскільки перший з них ототожнювався з відплатою, тоді як другий мав асоціюватися з проявом нового підходу до боротьби зі злочинністю у Радянській державі, що ведеться з принципово інших класових позицій, а у 30-х роках кримінальне законодавство знову повернулося до першого терміну» [152, с. 184–185].

КК УСРР 1927 року був чинним до початку 60-х років XX століття, регулюючи суспільні відносини в період важливих історичних подій, у ньому

відобразилася репресивна тенденція посилення відповідальності. Так, у КК УСРР 1922 року 36 складів злочинів передбачали найвищу міру покарання, а редакція кодексу 1927 р. включала уже 45 злочинів, які передбачали смертну кару [72, с. 9].

Особливої уваги заслуговує розгляд постанови ЦВК УСРР і РНК УСРР від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх». У постанові йдеться, що з 12 років до неповнолітніх, обвинувачених у вчиненні крадіжки, заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтва, вбивства чи замаху на вбивство, застосовуються всі заходи кримінальної відповідальності, у тому числі смертна кара [130]. Можна спостерігати закономірність у часі та близькості законодавчих актів РРФСР та УСРР, які зазвичай приймалися спочатку в Росії і не могли суперечити один одному, що доводить, наскільки облудною була радянська політика щодо інших національних особистостей.

У боротьбі з дитячою безпритульністю у середині 30-х років ХХ століття та після Другої світової війни органи державної влади керувалися низкою нормативно-правових актів, зокрема постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 1 червня 1935 року «Про порядок затримання і подальшого направлення безпритульних і бездоглядних дітей» [16].

10 грудня 1940 року було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за дії, які можуть спричинити залізничні катастрофи», який розширив вікові межі кримінальної відповідальності за рахунок кримінального покарання неповнолітніх з 12 років: «Неповнолітні, визнані винними в діях, що можуть спричинити аварію поїзда, підлягають усім заходам кримінального покарання і притягненню до кримінальної відповідальності з 12-річного віку. Спрямування цього указу щодо «застосування усіх заходів кримінального покарання» та віку кримінальної відповідальності явно не відповідали характеру злочинного діяння. У всіх інших випадках, згідно з Указом Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» від 31 травня 1941 року,

неповнолітніх притягують до кримінальної відповідальності з 14 років. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 травня 1941 року «Про кримінальну відповідальність за дії, які можуть спричинити залізничну катастрофу» доповнено перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 12 років, у зв'язку з чим до неповнолітніх, які вчинили дії по розплутуванню рейок або розміщенню на рейках предметів, які можуть спричинити залізничну катастрофу, могли застосовуватися усі міри кримінального покарання. Також було встановлено загальний для всіх республік вік настання кримінальної відповідальності. Відповідно до цього Указу неповнолітні підлягали відповідальності з 14 років за злочини, не передбачені указами від 7 квітня 1935 року та 10 грудня 1940 року [158, с. 68].

Попередженню злочинності серед неповнолітніх сприяв також Указ Президії Верховної Ради СРСР від 7 липня 1941 року. «Про застосування судами постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», який роз'яснював, що кримінальна відповідальність неповнолітніх настає як у випадках скоєння ними злочинів навмисно, так і з необережності. Президія пропонувала Верховному Суду СРСР застосовувати постанову ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 року у відповідності з текстом закону і з чинним кримінальним законодавством СРСР, а отже, і постанову ЦВК і РНК УРСР від 9 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», прийняту 30 липня 1944 року на виконання постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 року.

Наказом Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР № 001359 від 5 серпня 1943 року боротьба з безпритульністю була покладена на Головне управління міліції (ГУМ) НКВС СРСР, Управління транспортної міліції ГУМ НКВС та управління міліції, управління транспорту та управління водопостачання НКВС республік, областей і країв у сфері дитячої безпритульності, відділи (групи) міліції по нагляду за бездоглядністю і

злочинністю, а також відділи (групи) міліції УМВС, УМВС на транспорті та УМВС водопостачання приймальників-розподільників мали право направляти неповнолітніх правопорушників до комісії по боротьбі з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і злочинністю неповнолітніх при районному (міському) виконавчому комітеті Ради депутатів трудящих СРСР. Постанова РНК СРСР № 659 від 15 червня 1943 року про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та хуліганством та Наказ Народного комітету юстиції СРСР від 19 червня 1943 року про трудове виховання за дрібні правопорушення (дрібне хуліганство, дрібні крадіжки та інші дрібні злочини) для осіб віком до 16 років. Були створені колонії, в яких «важких» молодих людей перевиховували без судового покарання, і проблема була настільки серйозною, що в листопаді 1944 року на засіданні РНК УРСР під головуванням прем'єр-міністра Микити Хрущова було піднято питання про погану поведінку неповнолітніх (як безпритульних дітей, так і дітей дошкільного віку). Зокрема, було проаналізовано дисциплінарну ситуацію серед учнів київських шкіл і прийнято спільну Постанову Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КП(б)У) та Ради народних комісарів УРСР, яка рекомендувала негайно передавати справи проти молодих людей, які порушують суспільні норми, до органів НКВС, а судовим органам не задовольнятися найсуворішими репресивними заходами. Для покращення боротьби зі злочинністю неповнолітніх у прокуратурі було створено спеціальну групу, також призначено прокурорів і слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів неповнолітніх.

30 липня 1944 року РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову № 917 «Про заходи в боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю дітей в Українській РСР», яку можна вважати першою комплексною програмою з подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на завершальному етапі. Важливе значення для попередження дитячої безпритульності, бездоглядності в роки Другої світової війни мала

прийнята РНК СРСР 23 січня 1945 року Постанова «Про утримання дітей, які залишились без батьків», яка покладала на органи державної влади України завдання виявляти і брати на облік безпритульних дітей і влаштовувати їх в дитячі установи. Важливу роль у цьому зіграли, насамперед, дитячі кімнати міліції, через які проходили всі затримані діти. Ця інституція сприяла попередженню дитячої безпритульності, бездоглядності і злочинності.

Розшук дітей був важливим елементом боротьби з дитячою бездоглядністю, безпритульністю та злочинністю. Загальновідомо, що міліція проводила операції з розшуку зниклих безвісти під час війни. Центральне бюро розслідувань діяло у складі Паспортного відділу НКВС СРСР, де відповідно до наказу № 001359 Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (НКВС) від 15 серпня 1943 року було створено Особливий слідчий відділ з розшуку дітей. Його основним завданням було виявлення дорослих, які втягували неповнолітніх у злочинну діяльність, та ліквідація злочинних угруповань неповнолітніх. Там, де це було необхідно, у школах, університетах та інтернатах для неповнолітніх мала бути створена мережа обізнаних осіб. Діяльність цієї мережі мала бути спрямована на виявлення причин, що сприяють виникненню студентської злочинності та прогулів [146, с. 212–215].

Після закінчення Другої світової війни рівень злочинності зріс серед усіх груп населення, у тому числі серед неповнолітніх, що спричинило серйозні ускладнення суспільного життя у повоєнній Україні. Під час війни багато дітей втратили батьків та годувальників і стали безпритульними. Повоєнна розруха, безпритульність і зброя на руках у населення призвели до нового зростання злочинів проти власності та насильницької злочинності. Фактором зростання злочинності також став голод 1946–1947 років. Л. І. Рожкова наводить дані, віднайдені в архівних документах, у публікаціях науковців, які свідчать, що починаючи з жовтня 1946 року відбулося зростання усіх видів та форм злочинності, у тому числі таких її проявів, як убивства, бандитизм, грабежі. Зокрема, у 1946 році в УРСР у порівнянні з

1945 роком «кількість грабежів збільшилася на 120%, вбивств на 117%, пограбувань з вбивствами на 130%, а загальна кількість зареєстрованих злочинів становила 66876 злочинів» [108, с. 208], а реакцією держави на ці процеси стало прийняття у січні 1946 року постанови РНК УРСР та ЦК КП/б/У «Про заходи посилення боротьби з кримінальною злочинністю, зміцнення охорони громадського порядку та органів міліції». Початок 1947 року ознаменувалися безпрецедентним зростанням злочинності, що ставила під загрозу безпеку УРСР. У відповідь на цю ситуацію, у червні 1947 року, було видано репресивний Указ Президії Верховної Ради СРСР, який запроваджував сувору кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна. Під його дію потрапили тисячі людей, у тому числі неповнолітні, які опинилися в стані крайнього голоду, і передбачав позбавлення волі на термін від 7 до 25 років. Як свідчать дані на середину липня, лише на Сумщині було порушено 67 кримінальних справ за крадіжки, головним чином зерна, скоєні під час збору врожаю [137].

Згідно слідчій практиці, більшість злочинів скоювали безпритульні та бездоглядні діти у великих промислових і густонаселених містах та їх обласних центрах, таких як Сталінська, Ворошиловградська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Київська та Одеська області; злочини, скоєні неповнолітніми в Україні, становили 64,7% від загальної кількості, а найбільше зростання рівня злочинності відбулося в 1945 році. У 1946 році спостерігалася тенденція до зростання злочинності безпритульних дітей, особливо у східних та південних областях УРСР, що частково було пов'язано з голодом, спричиненим стихійними лихами. В Одеській області були ще й додаткові причини зростання безпритульності. Наплив дітей до області зі східних та північних областей був зумовлений бажанням дітей відвідати Одесу, у боротьбі за яку загинули їхні батьки. Важливим фактором великої кількості безпритульних і бездоглядних дітей по Одеській області був потяг до Чорного моря та бажання вступити на навчання до морських військових та цивільних училищ. Крім того, більшість таких дітей хотіли бути

вихованцями на пароплавах і мріяли стати моряками. Задля забезпечення порядку та виявлення дітей-сиріт міліція здійснювала повсякденне вилучення безпритульних та бездоглядних з вулиць, для чого було впроваджено постійне чергування та обходи, проведення систематичних рейдів по місту, на вокзалах і базарах, підвалах та горищах. Після затримання безпритульних, бездоглядних та загублених дітей і підлітків доставляли до спеціально побудованих дитячих кімнат у відділках міліції. Існування таких кімнат пояснювалося цілком об'єктивною причиною – неможливо було розмістити дітей у загальних ізоляторах тимчасового тримання. Це було пов'язано з тим, що контакт зі злочинцями, навіть протягом короткого періоду часу, міг згубно вплинути на формування світогляду молодої людини: згідно з інструкцією НКВС від 7 червня 1935 року «Про порядок утримання і подальшого влаштування дітей, які залишилися безпритульними», дитячі кімнати повинні були бути світлими і чистими, зі стільцями, столами та умивальниками. Обов'язково передбачався стіл та умивальник. Якою ж була реальність дитячих кімнат в Одеській області після визволення: у 1945 році перевірка дитячих кімнат Одеського головного лінійного відділу міліції показала, що, по-перше, кімнати освітлювалися «каганцями», в них було сиро і холодно; по-друге, дитячі кімнати та їхнє обладнання перебували в незадовільному стані, діти спали на підлозі. По-третє, було виявлено, що з дітьми не проводиться жодної виховної роботи. Більшість дітей перебувають на вулиці, крадуть і жебракують [148, с. 132].

31 грудня 1953 року наказом МВС СРСР № 265 було затверджено «Інструкцію про діяльність органів внутрішніх справ по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю». В інструкції зазначалося, що боротьба з дитячою бездоглядністю та безпритульністю є обов'язком усіх працівників міліції, але особливо інспекторів кімнат у справах неповнолітніх, дільничних інспекторів міліції та працівників патрульно-постової служби міліції. Інструкція зобов'язувала працівників кімнати у справах неповнолітніх міліції, серед інших служб, систематично контролювати поведінку за місцем

проживання молоді, звільненої під заставу та умовно-достроково. У жовтні 1957 року Кабінет Міністрів УРСР ухвалив Постанову № 1099 «Про заходи щодо поліпшення роботи з дітьми, які не відвідують школу, і запобігання дитячій бездоглядності». Постанова вимагала створення дитячих спортивних майданчиків при школах і будинках дитини, створення батьківських комітетів і комітетів сприяння для організації роботи з дітьми при всіх будинках дитини, обов'язкового працевлаштування молоді, яка досягла 16-річного віку, а також обов'язкового працевлаштування молоді власниками підприємств. Значних змін зазнало законодавство після прийняття 13 квітня 1959 року Указу Голови Верховної Ради СРСР «Про затвердження такими, що втратили чинність, законодавчих актів про введення в дію Основ кримінального законодавства, Закону про кримінальну відповідальність за державні та військові злочини, Основ судоустрою, Основ військової юстиції та Основ кримінально-процесуального законодавства» [162, с. 104].

Повоєнний період характеризувався посиленням державних заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх та відновленням цілеспрямованої профілактичної діяльності з попередження злочинної поведінки неповнолітніх. Головну роль у цьому відігравали органи внутрішніх справ в особі служби дільничних інспекторів та діяльність Бюро кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Перші зміни знайшли своє відображення у низці законів про амністію. Перша повоєнна амністія (липень 1945 р.) звільняла від відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на строк до трьох років; повністю звільнялися засуджені за злочини, пов'язані з воєнними обставинами, та умовно-достроково звільнені; засудженим на строк понад три роки скорочувалися терміни покарання наполовину; березнева амністія 1953 року звільняла від відбування покарання чоловіків, старших 55 років, жінок, старших 50 років, неповнолітніх, молодших 18 років, та невиліковно хворих осіб; вдвічі скорочувалися терміни ув'язнення засуджених до позбавлення волі на п'ять і більше років; вдвічі скорочувалися терміни ув'язнення засуджених до позбавлення волі на п'ять і більше років;

вдвічі скорочувалися терміни ув'язнення засуджених до позбавлення волі на п'ять і більше років. Що ще важливіше, цей Указ Президії Верховної Ради СРСР (березень 1953 року) вперше запровадив ідею заміни кримінальної відповідальності адміністративною та дисциплінарною відповідальністю за певні державні, господарські та місцеві правопорушення. У контексті правової лібералізації було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про скасування смертної кари» (26 травня 1947 року), яким смертну кару було замінено на 25 років ув'язнення у виправно-трудових таборах за злочини, за які передбачалася смертна кара. Однак у той час скасування смертної кари розглядалося як пропагандистська кампанія сталінського режиму. Суди перестали виносити смертні вироки, але смертна кара продовжувала існувати в сталінських концтаборах. Посилення кримінальних репресій у перше десятиліття повоєнного періоду проявилось у відновленні смертної кари (12 січня 1950 року), але лише в обмежених випадках (для зрадників, шпигунів і диверсантів після «численних звернень і вимог трудящих» [158, с. 70–72]).

Як зазначають дослідники О. М. Бандурка та В. А. Греченко, діяльність міліції у 1948 році мала унікальні особливості, зумовлені тогочасною політичною та соціально-економічною ситуацією. По-перше, післявоєнна розруха досягла величезних масштабів і продовжувала впливати на спосіб життя більшості населення. За офіційними даними, до 1948 року відбудова народного господарства була майже завершена, але розруха, спричинена війною, ще не закінчилася. По-друге, на попередній, 1947 рік припав пік голоду, наслідки якого все ще відчувалися в Україні. По-третє, морально-психологічна ситуація в суспільстві – звички до насильства і застосування зброї, що з'явилися під час війни, а також велика кількість вогнепальної зброї на руках у населення, також внаслідок війни, – позначилися на криміногенній ситуації в республіці. По-четверте, скасування смертної кари у травні 1947 року негативно вплинуло на запобігання злочинності. По-п'яте, 14 грудня 1947 року уряд прийняв постанову «Про проведення фінансової реформи та

скасування картки на продовольчі та промислові товари». Основні поліцейські заходи, пов'язані з цим заходом, почали впроваджуватися в 1948 році. По-шосте, протягом цього року відбулися деякі зміни в організації міліції. У Головному управлінні МВС СРСР, у різних республіках і областях були створені слідчі управління, набули чинності дисциплінарні статuti міліції [7, с. 5–6].

Після смерті Сталіна десятиліття демократизації суспільного життя в країні призвело до звуження сфери застосування кримінальних репресій. У березні 1953 року ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР і Президія Верховної Ради СРСР ухвалили рішення про злиття Міністерства державної безпеки СРСР і Міністерства внутрішніх справ СРСР у Міністерство внутрішніх справ СРСР. Водночас тюрми, слідчі ізолятори та виховно-трудові колонії для неповнолітніх були передані у відання Міністерства внутрішніх справ, а виправно-трудові колонії та табори – Міністерству юстиції. Це рішення не було позитивно сприйняте, і на початку 1954 року виправно-трудові колонії і табори було повернуто до компетенції Міністерства внутрішніх справ. У 1954 році було відновлено дострокове та умовно-дострокове звільнення ув'язнених. Була скасована система відрахування робочих днів, що існувала до цього часу; у 1957 році постановою Кабінету Міністрів УРСР було затверджено Положення про спостережні комісії. Відновлено роботу комісій у справах неповнолітніх при місцевих радах; у 1958 році Рада Міністрів СРСР затвердила Загальносоюзне положення про виправно-трудові колонії і тюрми [4, с. 54].

У 1956 році було намічено низку конкретних заходів щодо поліпшення роботи радянської міліції, а депутатам трудящих усіх рівнів рекомендувалося зайнятися питанням організації підпорядкованої їм міліції. мали займатися проблемою забезпечення безпеки в регіонах. Так, наприкінці 1958 року з ініціативи робітників Ленінграда і Донбасу була створена добровольча Народна гвардія. З метою поліпшення ситуації в боротьбі зі злочинністю ЦК

КПРС і Рада Міністрів СРСР 2 березня 1959 року прийняли постанову «Про участь трудящих в охороні громадського порядку» [30, с. 21].

На основі Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік Верховна Рада Української РСР 28 грудня 1960 року прийняла КК Української РСР, який набув чинності 1 квітня 1961 року і залишався чинним понад 40 років до 1 вересня 2001 року [88]. Суб'єктом злочину за КК УРСР 1961 року вважалася особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років, і лише за окремі злочини, прямо передбачені законом, кримінальна відповідальність наставала з 14 років. На думку О. С. Кузембаєва, джерелом кримінального права в Україні наразі є КК України 1960 року, але його дія поширюється на злочини, вчинені після прийняття КК України 2001 року, відповідні статті Особливої частини КК 1960 року та відповідні статті Особливої частини КК 2001 року оскільки до відповідних статей Особливої частини КК 2001 року були внесені зміни. Таким чином, вчинення однією особою двох злочинів утворюватиме сукупність злочинів, один з яких буде кваліфікуватися за відповідними положеннями старої редакції Особливої частини КК, а інший – за новою редакцією цієї ж частини [96]. Отже, можна зробити висновок, що КК України 1960 року залишається чинним і його положення застосовуються до визнання злочинів, вчинених у період дії КК України 1960 року, тобто до прийняття КК України 2001 року. Порівнюючи радянську та українську конституції, можна сказати, що КК 1960 року є найбільш гуманним за весь радянський період [169].

У підсумку зазначимо, що надії народу на покращення життя, демократизацію суспільно-політичного ладу країни після Другої світової війни не виправдалися. Після перемоги над фашизмом влада використала цей факт для збереження тоталітарного режиму та зміцнення адміністративного порядку. Як зазначає І.Я. Терлюк, післявоєнний період сталінізму в розвитку радянського кримінального права характеризувався суперечливими тенденціями, скасуванням норм воєнного часу та певною лібералізацією законодавства, але й подальшим посиленням кримінальної репресії [158,

с. 68]. У другій половині 30-х – до кінця 50-х років ХХ століття репресії та кримінальні санкції були найжорсткішими, застосовувалися каторжні роботи, що відобразилося також на кримінально-правовій політиці стосовно неповнолітніх правопорушників у напрямку посилення її карального змісту.

Висновки до розділу 2

Дослідження кримінально-правової політики держави, особливості кримінологічної характеристики особи неповнолітнього та досвід боротьби із такою злочинністю минулих років сприяли формуванню таких висновків:

1. Запропоновано авторське визначення терміну кримінально-правової політики, як невід'ємної частини будь-якої державної політики, а також діяльність державних органів та організацій, спрямованої на захист прав людини, прав і свобод громадян, суспільства і держави від суспільно небезпечних протиправних діянь (активних чи пасивних) кримінально-правовими та іншими засобами.

2. До основних завдань кримінально-правової політики віднесено:

- визначення рамки діянь які вважаються протиправними і суб'єкти які їх заподіяли повинні бути покарані;
- досліджує та визначає ефективні методи подолання того або іншого виду злочину;
- належне тлумачення кримінального кодексу України, за допомогою яких забезпечується притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину.

3. Виявлено, що вікова закономірність розвитку особистості у суспільстві пов'язана із ймовірністю скоєння злочину неповнолітнім, через їх нестійку та несформовану психіку. Індивідуальний підхід до вивчення розвитку розумової діяльності особи, дає можливість виявити основні причини які підштовхують неповнолітнього до скоєння протиправних діянь, а також розглянути які саме злочини сколюються найчастіше та при яких

обставинах, виявлено що найчастіші злочини які скоюють неповнолітні це злочини проти власності в організованій групі.

4. Виявлено основні причини, що спонукають неповнолітнього до скоєння протиправних дій, зокрема: вплив кризових явищ, важке матеріальне становище сімей, зростання кількості підлітків які ніде не навчаються, та ніде не працюють, цей фактор пов'язують як через самого неповнолітнього (небажання займатись чимось корисним), так і від держави(брак робочих місць, або спеціалізованих оздоровчих гуртків для молоді). У сучасний період особливо на психіку неповнолітніх впливають воєнні дії, тому брак соціально-психологічних заходів з боку спеціалістів є однією із причин підвищення злочинності підлітків, та найголовнішими причинами залишаються бездоглядність та безпритульність дітей.

5. З метою зниження рівня правопорушень неповнолітніх було розглянуто комплексні заходи організаційних, соціальних і правових структур щодо протидії як злочинності загалом, так і конкретним протиправним діям скоєних підлітками, виявлено не вірним твердження про те, що держава повинна покладати завдання запобігання злочинності лише на правоохоронну систему, так як ефективність боротьби зі злочинністю, у тому числі і злочинністю неповнолітніх залежить від багатьох факторів, наприклад від навколишніх умов і оточуючих.

6. Проаналізовано законодавчу базу боротьби зі злочинністю неповнолітніх після Другої світової війни у порівнянні з довоєнним законодавством. Зазначено, що у 1940–1960 рр. злочинність неповнолітніх носила нестабільний характер, то зростала, то поступово зменшувалася під впливом попереджувальної діяльності правоохоронних органів та кримінально-правової політики держави. Досліджено кримінальні кодекси, а також іншу законодавчу базу (декрети, постанови, накази та розпорядження)

РОЗДІЛ 3.

САНКЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ, У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

3.1. Причини та умови злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

Усі прошарки населення зазнають негативних впливів війни, зокрема, неповнолітні особи, які посилюється за рахунок їх незрілої та нестійкої психіки і робить їх більш емоційними та вразливими. Максимально небезпечним є потрапляння неповнолітнього у злочинне середовище, у середовище постійних протиправних дій. Важливим є не лише виявлення протиправних дій та накладання покарання за їх скоєння, але й попередження та профілактика таких діянь. Перед державою стоїть завдання за будь-яких умов, у тому числі і воєнного стану, забезпечення максимально комфортних умов для навчання, виховання, забезпечення безпеки дітей. Збройний конфлікт у будь-якому столітті, у будь-який проміжок часу та місці веде до руйнівних, негативних наслідків. Необхідність запобігання злочинності серед неповнолітніх існує тому, що ця проблема все ще залишається однією з головних у нашому суспільстві. Розглядаючи повоєнну Україну 40-і – 60-ті роки XX століття, необхідно враховувати специфічні причини зростання злочинності неповнолітніх у зазначений період. У залежності від умов, що її зумовлювали, показники інтенсивності злочинів змінювались.

Причини та умови злочинності – це система соціально негативних явищ і процесів, що детермінують злочинність. Причини та умови злочинності – це не випадкова, механічна сукупність детермінант злочинності, а система, що являє собою єдність і цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, розташованих на певних ієрархічних і субординаційних рівнях. Причини – це інші явища (системи), тобто явища (системи), які породжують наслідки. Причинність – це генетичний зв'язок. При визначенні того, що є причиною, а що наслідком, необхідно розрізняти два основні елементи. До причин

протиправних діянь належать соціально-психологічні детермінанти, що складаються з економічних, політичних, правових, побутово-психологічних та інших з таких факторів [94, с. 76].

Делікти, вчинені неповнолітніми, особливо насильницькі та рецидивні, характеризуються більшою зухвалістю, агресивністю та жорстокістю, ніж правопорушення, вчинені дорослими. Нині переважна більшість злочинів (близько 80%) скоюється неповнолітніми в місцях, де вони проживають або проводять дозвілля, причому більшість злочинів скоюється неповнолітніми в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Кожне друге правопорушення вчиняється у групі. Рівень рецидивної злочинності серед неповнолітніх є низьким, а повторне правопорушення зазвичай відбувається після досягнення 18-річного віку. Більшість неповнолітніх правопорушників – чоловіки, але дівчата також скоюють правопорушення разом з хлопцями. Жіноча злочинність серед неповнолітніх пов'язана зі злочинністю серед неповнолітніх чоловіків у співвідношенні 1:15 [18, с. 143]. Психічні захворювання, алкоголізм та неблагополучні сім'ї були і є одними з найголовніших причин або умов, що підштовхують дітей до вчинення правопорушень.

Розвиток суспільства закономірно впродовж усієї історії значною мірою залежить від того, яке становище займає молодь, неповнолітні у соціумі. По-перше, це залежить від того, яку частку у загальних показниках становить ця категорія населення. По-друге, необхідно враховувати такі їх властивості, як підвищена схильність до перебування в авангарді суспільних рухів та намагання виступати каталізаторами та рушіями соціальних змін.

Більшість правопорушників починають вчиняти правопорушення ще в молодому віці. Однією з причин цього є сімейне неблагополуччя. Це комплексне поняття з багатьма ознаками, зокрема погіршення структури сім'ї (неповні сім'ї), низький моральний статус її членів, недоліки та викривлення педагогічних знань батьків і відсутність у них навичок виховання дітей [19, с. 158–159]. Діти, яких покинули батьки під час війни та

в повоєнний час, або які самі були розлучені чи позбавлені батьківського піклування через смерть одного з них, вдаються до бродяжництва, жебрацтва та крадіжок, систематично вживають алкоголь, одурманюючі речовини та наркотики, часто стають жертвами сексуальних злочинів і втягуються в протиправну діяльність дорослих, а зростання кількості цих явищ становить загрозу для суспільства.

Хоча конфлікт негативно впливає на всі категорії населення країни, діти і збройний конфлікт – це неприйнятне поєднання, якого неможливо уникнути. Тому влада повинна докладати всіх зусиль, щоб захистити дітей від наслідків війни. Проблема збільшення кількості дітей-сиріт, дітей, які перебувають у зонах активних бойових дій, дітей, які були переселені в безпечні райони, але «відірвані» від звичного середовища проживання, та інших категорій вразливих дітей, порушення прав цих дітей, втягнення неповнолітніх у протиправну або злочинну діяльність призводить до збільшення випадків насильства щодо дітей. Більш суворого контролю потребують також неповнолітні, які до війни перебували на обліку в підрозділах ювенальної превенції правоохоронних органів України, оскільки соціальна деградація, спричинена війною, створює підґрунтя для вчинення ними певних протиправних дій (бродяжництва, булінгу, переслідування інших тощо), які вони вже вчинили або схильні до вчинення [138, с. 408]. Серед чинників, що штовхають неповнолітніх на вчинення правопорушень – відсутність батьківського контролю, відсутність профілактичних заходів щодо роботи з «важкими» підлітками, безробіття батьків, зловживання алкоголем та наркотичними речовинами, побутові проблеми, безробіття батьків, відсутність коштів на утримання дитини [143, с. 100]. Значний вплив на неповнолітню дитину має її зовнішнє оточення. Наприклад, сім'я, в якій росте дитина, навчальні заклади, які вона відвідує, люди, з якими вона спілкується і дружить, наскільки її економічне становище є сприятливим для її розвитку, наскільки її права захищені державою, а також її статус зайнятості [164].

Р. К. Мертон зазначав, що суспільство саме створює умови, які можуть призвести до нелегальних або протиправних аспектів антисоціальної поведінки. Негативні процеси в суспільстві сприяють зростанню аномії. Аномія описує соціальну ситуацію, в якій люди не можуть досягти своїх цілей легальними засобами, ігнорують легальні соціальні норми і намагаються досягти своїх цілей нелегальними засобами. Як символ успіху підкреслюється накопичення багатства [225]. Брехня, корупція, аморальність, злочинність і цілий ряд заборонених засобів стають буденними і звичними. Складна економічна та фінансова ситуація в країні, політична нестабільність, перебування країн у стані збройного конфлікту, післявоєнний (відбудовчий) період, терористичні акти, відсутність чіткої ідеологічної лінії в державі, цілеспрямованого національного виховання, помітне падіння моральних цінностей, поширення кримінальних романів і субкультур, пропаганда насильства засобами масової інформації, радіо і телебачення безпосередньо сприяють формуванню молодіжної девіантності та злочинності. Це підтверджується дослідженнями А. В. Камбура, який зазначає, що сьогодні «різноманітність і динамізм життя, політичні та економічні інновації суттєво змінюють повсякденне життя індивідів, груп і суспільства» і що «особливістю реформ в Україні є те, що за історично короткий проміжок часу відбулося багато змін у соціальному житті населення. Ми вважаємо, що темпи змін у навколишньому середовищі (як соціальному, так і природному) настільки високі, що кількість таких змін вже перевищила здатність людей до адаптації» [66]. Більше того, наявність у суспільстві значної кількості бродяг, бездомних, наркоманів, алкоголіків та нероб, які відкидають соціальні норми та порядок і в більшості випадків є представниками певних субкультур, має безпосередній вплив на зростання злочинності та криміногенності [110, с. 77].

В юридичній та психологічній літературі існує декілька класифікацій причин злочинності неповнолітніх. Відповідно до однієї з цих класифікацій, причини злочинності неповнолітніх можна розділити на кілька груп. Перша

група – біологічні та генетичні фактори: алкоголізм і наркоманія батьків, неврологічні та психічні розлади у батьків і дітей, ускладнений перебіг вагітності та пологів, спадкові захворювання. Друга група – соціальні фактори – включає негативні сімейні впливи, недоліки шкільної освіти, відсутність суспільно корисної роботи, негативний вплив мікросередовища, неспроможність правоохоронних органів запобігти підлітковій злочинності та іншим соціальним негараздам. Третій фактор включає особистісні характеристики дитини, такі як характер, темперамент, цінності, ступінь жорстокого поводження, адекватна самооцінка та захоплення, а також такі тенденції, як невпевненість у собі, страх і схильність до маніпуляцій. Четвертий фактор – правосвідомість дитини, тобто її знання законів та меж власної відповідальності за вчинок. П'ятий фактор – фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються в організмі дитини в період вчинення нею правопорушень (особливо в підлітковому та ранньому дорослому віці), що можуть спонукати особу до вчинення протиправних дій [160, с. 48].

Злочинність неповнолітніх є частиною загальної злочинності у суспільстві та зумовлена певними притаманними їй детермінантами. Для подолання та протидії злочинності неповнолітніх необхідно виявити та всебічно вивчити детермінанти, які впливають на поведінку осіб віком до 18 років, з метою подальшої розробки методів подолання їх протиправної поведінки. Детермінація як явище (від лат. *determinare* – визначати, зумовлювати) – у широкому розумінні найбільш загальна категорія, що вказує на зв'язок між речами та явищами, характеризує залежність одного явища, процесу або стану від іншого. Таким чином, детермінанта – це визначальна причина, детермінувати – вирішувати, зумовлювати, а рішення – визначальний, регулюючий процес [144, с. 127].

Під детермінантами злочинності неповнолітніх розуміють взаємодію всіх процесів, явищ і чинників, що породжують і формують злочинність неповнолітніх та зумовлюють зміни її умов, кількісних і якісних характеристик. Бажаним є комплексне розуміння детермінант злочинності

неповнолітніх, що вимагає визнання всіх існуючих чинників злочинності неповнолітніх (природних, психологічних та соціальних), з певним акцентом на важливості соціально-психологічного пояснення злочинності неповнолітніх. При визначенні змісту детермінант злочинності неповнолітніх важливо мати на увазі, що стосовно злочинності неповнолітніх існують загальні фактори (умови), які зумовлюють виникнення злочинності в суспільстві в цілому. Однак існують і специфічні детермінанти, які відрізняють злочинність неповнолітніх від інших груп правопорушень. До них відносяться соціальні фактори, елементи соціального середовища з урахуванням впливу біологічних і психологічних факторів, що призводять до формування криміногенної спрямованості особистості кожного неповнолітнього правопорушника. Загальні детермінанти злочинності та специфічні фактори злочинності неповнолітніх варіюються на індивідуальному рівні в криміногенному контексті. Причинами злочинної поведінки є базові глибинні потреби – фізіологічні потреби в життєзабезпеченні (наприклад, їжа, одяг і житло), почуття та емоції (наприклад, задоволення, гнів, ненависть, страх, ревності, хвилювання) і соціальні потреби (самовираження і самоствердження – самооцінка, слава, групова солідарність, допомога комусь). Ці бажання не є злочинними за своєю природою, але задовольняються шляхом негативної деформації особистості, внаслідок чого неповнолітній вчиняє злочинне знаряддя, тобто злочин. Таким чином, мотив набуває кримінального характеру. У цьому сенсі мотиви злочинної поведінки дітей часто є егоїстичними, агресивними, деструктивними та ірраціональними. Хоча неповнолітні здебільшого вчиняють злочини умисно, для них характерні об'єктивні ознаки делінквентності, недостатнє усвідомлення причин і мети своєї поведінки, імпульсивність і раптовість намірів вчинити правопорушення, а також вплив контексту вчинення правопорушення, який, у свою чергу, активізує значну кількість «ситуативних» мотивів. На відміну від загальних та видових факторів, індивідуальні фактори злочинності неповнолітніх слід поділяти на

причини та умови. Це пов'язано з тим, що різні типи детермінантних зв'язків мають важливе значення для механізмів індивідуальної злочинної поведінки. Безпосередньою причиною злочинності є криміногенні якості дитини та криміногенна спрямованість особистості, яка знаходить своє кінцеве вираження у злочинному мотиві [95].

О. В. Бахур розглядає причини злочинності неповнолітніх як результат взаємодії двох чинників, умов мікросередовища (вплив зниження рівня соціалізації з боку сім'ї та школи, психологічні труднощі та ускладнення, що виникають у вкрай проблемному соціумі, деформація спілкування та взаємодії) та індивідуальних особливостей (протиріччя, найважливішим з яких є невідповідність між суб'єктивною готовністю до дорослого життя та об'єктивною обмеженою компетентністю підлітка; психологічні конфлікти зумовлені переважно екологічними причинами, спілкуванням, виховними впливами в сім'ї та суспільстві, соціально-моральними цінностями та вибіркоким позитивним ставленням підлітків до норм, що надаються найближчим оточенням) [8, с. 220–227]. Також життєві негаразди, зайнятість батьків на праці, через що недостатня увага та виховання дитині, впливовість до недобропорядних компаній, зауважимо що найрозповсюдженішим є скоєння протиправних діянь неповнолітніми у складі організованої групи, все це є детермінантами скоєння злочинів.

Проблема злочинності неповнолітніх в УРСР була серйозною, хоча за офіційними даними вона поступово зникала, на чому наголошували наприкінці 50-х років XX століття радянські фахівці з підліткової злочинності. Але на відміну від сучасних поглядів на її причини та умови виникнення, радянська юридична наука 40–60-х років XX століття фокусувалася переважно на її ідеологічному змісті.

Марксистсько-класова доктрина як ідеологічна основа радянського права описувала злочинність як не притаманне соціалізму явище, яке з розвитком цього типу суспільного устрою у найближчому майбутньому зникне. Передбачалося, злочинність у наслідок розвитку соціалістичних

соціальних умов, посилення «нетерпимості» населення до порушення закону та удосконалення криміналістичної техніки, зменшиться і в кінцевому підсумку зійде нанівець.

Цікавою у цьому контексті є стаття французького науковця Жака Беллона «Дитинство правопорушників в СРСР» (1959), у якій він наголошував на відсутності у радянській юридичній науці серйозних досліджень, присвячених цьому питанню. Свою увагу він зосередив на аналізі восьми статей, в яких проаналізовано запобігання підліткової злочинності та покарання неповнолітніх в СРСР, і які були опубліковані у 1957 році в журналах «Советское государство и право», «Советская юстиция» та «Социалистическая законность» – основних юридичних журналах досліджуваного періоду [192]. За відсутності об'єктивних офіційних даних щодо реальної картини злочинності неповнолітніх в СРСР у післявоєнний період, науковці порівнювали ситуацію у цій сфері з ситуацією, що склалася у США – свого головного геополітичного, ідеологічного та економічного супротивника, посилаючись на американську статистику злочинності неповнолітніх, викладену у відкритих джерелах інформації. За цими даними, до 1954 року кількість підліткових правопорушень у США зросла на 45%, 435 тис. неповнолітніх було засуджено, понад 100 тис. ув'язнено, а близько 40 тис. направлено до навчальних закладів. Як зазначали у своїх статтях радянські правознавці, за соціалістичного ладу складається протилежна картина: СРСР демонструє тенденції зниження підліткової злочинності. Про це доповідав у 1956 році на 6-й сесії Верховної Ради СРСР Генеральний прокурор СРСР Р. А. Руденко. Майже повна ліквідації злочинності неповнолітніх обґрунтовувалася тим, вона є несумісною з досягненнями у побудові комунізму, оскільки поступово були ліквідовані економічні та соціально-політичні чинники, які її зумовлювали, зокрема, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва, ліквідація паразитичних класів та ліквідація експлуатації людини людиною – це найважливіші заходи, які призвели до викорінення будь-якої злочинності в

СРСР, включаючи підліткову злочинність» [192].

Зокрема, у підручнику з кримінології 1966 року злочинність визначалася як ««соціальне та історично зумовлене явище, яке виникло в умовах експлуататорського ладу, досягає найвищого рівня при капіталізмі, а в процесі розвитку соціалістичного суспільства підриваються основні соціальні корені злочинності, проте ще зберігаються деякі причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів» [150, с. 253], що, на думку А. П. Закалюка, «фактично не розкривало предметну сутність цього поняття, а фокусувалося на політико-ідеологічних аспектах її походження та природи [55, с. 253]. Такий підхід до розуміння злочинності поширювався й на злочинність неповнолітніх.

Наведемо дані, які знайшла сучасна дослідниця О. С. Силка у публікаціях того часу щодо кількості засуджених неповнолітніх по областях УРСР у 1945 році [146, с. 213–214]:

Область	Кількість засуджених неповнолітніх (осіб)
Вінницька	56
Ворошиловградська	148
Волинська	18
Дніпропетровська	154
Дрогобицька	2
Житомирська	23
Запоріжська	52
Ізмаїльська	14
Київська	81
Кіровоградська	38
Кам'янець-Подільська	75
Львівська	12

Миколаївська	18
Одеська	72
Полтавська	57
Рівненська	23
Сумська	43
Сталінська	365
Тернопільська	4
Харківська	139
Херсонська	28
Чернігівська	30
Чернівецька	11

Найбільше злочинів неповнолітніх було в індустріальних областях та великих містах (Сталінська, Ворошиловградська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Одеська області та їх обласні центри), менша у західних областях.

Збільшення показників злочинності неповнолітніх спостерігалось на початку 50-х років XX століття, тоді як рівень злочинності загалом знижувався, на чому наголошує С. Самлук, посиляючись на архівні джерела. Так, у червні-грудні 1952 року в УРСР «органами міліції було затримано 24026 бездоглядних дітей, що на 1326 дітей більше, ніж у II півріччі 1951 року, а підставами їх затримання було: «бешкетництво скандальне, буйна поведінка – 17303 дітей, жебрацтво – 1830, вулична торгівля – 2909, кримінальні злочини – 1 808 осіб. Серед затриманих підлітків упродовж 1952 року, які скоїли злочини у віці від 12 до 18 років, 675 належали до категорії безпритульних, 772 – до бездоглядних, 414 – навчалися у фабрично-заводських школах і ремісничих училищах, 321 – навчалися у загальноосвітніх школах, 332 – працювали у сільському господарстві, 35 – працювали на виробництві, 33 – втекли з місць позбавлення волі (виправно-трудова таборів), 25 – втекли із трудових колоній» [139].

Зокрема, за вчинення навмисного вбивства 1953 році було притягнуто до кримінальної відповідальності 51 неповнолітню особу, тоді як у 1954 році – 62; за необережне вбивство у 1953 році – 24, а у 1954 році – 34; за завдання тілесних ушкоджень – 166, у 1954 році – 347; за статеві злочини – 211, у 1954 році – 258; за хуліганство – 274, у 1954 році – 657; за розкрадання соціалістичної власності – 1235, у 1954 році – 1354; за крадіжки особистої власності – 1262, у 1954 році – 1345 [1, с. 4; 176]. Загалом показник наведених вище злочинів, скоєних неповнолітніми, у 1954 році виріз майже на 8% у порівнянні з 1953 роком.

На прикладі Другої світової війни слід враховувати той факт, що в період з 1941 по 1945 роки сім'ї були нестабільними через те, що чоловіки йшли на фронт або гинули. Неспроможність сімейної системи функціонувати належним чином призвела до бездоглядності, яка згодом переросла у кримінальні злочини. Матеріальна скрута, спричинена великими руйнуваннями, спричиненими воєнними діями, була ще одним проявом. Значна кількість дітей порушувала громадський порядок через відсутність належного виховання у батьків. Слід також зазначити, що деякі діти були затримані за вуличну торгівлю та жебрацтво, до якого їх примушували батьки. Наприклад, Іван Янкевич, працівник облспоживспілки, мав сина та доньку. Сім'я жила в матеріально кращих умовах, але син займався спекуляцією на вулиці, за що і був затриманий. Ганна Дерміткіна, яка жила в тому ж районі Сталінської області і працювала в благодійному магазині, постійно відправляла доньку на ринок продавати хліб. У таких випадках батьки точно не керувалися бажанням отримати прибуток. Труднощі повоєнного суспільства вимагали мобілізації всіх засобів для забезпечення нормального рівня життя. Як наслідок, умови життя знедолених дітей стали вкрай поганими, і багато дітей втекли з дому, оскільки школи, опікуни та батьки не приділяли належної уваги їхньому вихованню. Діти, які опинилися на вулиці, рано чи пізно потрапляють під вплив злочинних угруповань або окремих осіб, а необхідність задовольняти свої базові фізичні потреби

штовхає їх на вчинення правопорушень. Відсутність зацікавленості батьків і шкіл у вихованні дітей означає, що багато дітей не відвідують школу, що призводить до серйозних злочинів і правопорушень серед дітей. Створилося замкнене коло, в якому дітей, чий особи були встановлені, повертають у сім'ї або навчальні заклади, а через деякий час вони знову опиняються на вулиці. Ситуація ускладнюється збільшенням кількості безпритульних, які не мають засобів до існування, що призводить до хуліганських дій. Найпоширенішою формою хуліганства були крадіжки. Крадіжки у пасажирів, крадіжки з вагонів, кишенькові крадіжки і навіть грабежі здійснювалися переважно молодими людьми [146, с. 210–211]. Не на багато покращився рівень злочинності і після війни, так як, проблема бездоглядності та безпритульності все ще залишалися. Після війни громадяни були масово залучені до громадських робіт, необхідно було відбудовувати країну, тяжко працювати на заводах та підприємствах, діти ж в цей час залишалися наодинці. Безпритульність також була поширеним явищем, велику кількість людей було вбито на війні, через що діти залишалися сиротами, також через руйнацію будівель, у тому числі і жилих, люди залишалися без даху над головою.

У 1950-х роках основною причиною цього соціального явища була відсутність контролю з боку батьків, вчителів, органів державної влади та комсомольських організацій за дозвіллям дітей та їхнім прагненням до самовираження, а не матеріальними проблемами. Таким чином, основною категорією неповнолітніх правопорушників були бездоглядні діти. Крім того, зміни в показниках підліткової злочинності пояснюються також реакцією відповідних органів влади на боротьбу з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю. Відразу після публікації чергового рішення або указу вищих партійних і правоохоронних органів в Радянському Союзі реакція на деякий час посилювалася, через деякий час, коли публікувалося наступне рішення або указ, активність знижувалася і, відповідно, злочинність починала зростати [2, с. 32].

Основними умовами виникнення злочинності в післявоєнний період були безпритульність, бездоглядність молоді та занепад сімейного господарства. Як наслідок, широко застосовувалися виховні заходи, спрямовані на неповнолітніх правопорушників. Так, Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1948 року «Про застосування Указу від 4 червня 1947 року про неповнолітніх» судово-слідчим органам було рекомендовано у зв'язку з недоцільністю застосування кримінального покарання у справах про дрібні крадіжки, вчинені неповнолітніми у віці від 12 до 16 років, обговорювати питання про припинення справи в порядку кримінального судочинства і направлення обвинувачених до виховно-трудової колонії [2, с. 31]. Наприклад, підлітковий бандитизм у 1950-х роках був бспричинений не стільки матеріальними проблемами, самовираженням, скільки неконтрольованим дозвіллям неповнолітніх з боку батьків, вчителів, органів державної влади та комсомольських організацій. Тому основною категорією неповнолітніх правопорушників були бездоглядні діти [17, с. 185].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла «Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік». Вони стали основою для розробки та прийняття Кримінального кодексу УРСР. Основною відмінністю цього нового закону є підвищення віку кримінальної відповідальності на два роки. Згідно зі ст. 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, кримінальній відповідальності підлягала особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, а за окремі види злочинів – 14 років. Закон наказував правоохоронним органам застосовувати заходи виховного характеру замість кримінального покарання за злочини невеликої тяжкості, які не становили суспільної небезпеки (ч.ч. 3 і 4 ст. 10 КК УРСР). Кримінальне законодавство 1958–1961 рр. передбачало запобігання злочинності шляхом виправлення і перевиховання молодих людей, які вчинили правопорушення. Так, ч. 6 ст. 63 КК УРСР передбачала передачу неповнолітніх на піклування трудових

колективів, громадських організацій або окремих громадян як один із заходів примусового виховання, або призначення педагогів відповідно до «Положення про громадських вихователів неповнолітніх» від 26 серпня 1967 року [175, с. 309–310].

Повсякденне життя міського населення у повоєнний період було надзвичайно складним. Більшість дослідників, які аналізують перше десятиліття повоєнного періоду, сходяться на думці, що українське суспільство того часу складалося зі збіднілих внаслідок війни людей, змушених жити з постійним прагненням вижити в умовах жорстких обмежень, які тривалий час маскувалися під «тимчасові труднощі» [70, с. 207–209].

У країні відчувався дефіцит продуктів харчування та промислових товарів. Особливо гостро продовольчі проблеми постали під час голоду 1946–1947 років. Ані матеріальне становище населення, ані його купівельна спроможність не були задовільними. Заробітна плата більшості міських жителів не дозволяла їм повноцінно харчуватися, не кажучи вже про придбання одягу, взуття, предметів культурно-побутового призначення. Наочним свідченням голоду 1946–1947 років в Україні є спеціальна доповідна записка МДБ УРСР до ЦК КП(б)У про скарги громадян різних областей України з 10 квітня по 15 травня 1946 року на важкі продовольчі умови, розширення та голод. Було знайдено 7330 листів; звіти МДБ часто містили свідчення про постійні випадки канібалізму в Україні. Про тяжке становище населення в містах свідчать також звіти інспекторів ЦК ВКП(б), які відвідали багато промислових підприємств. Про важкість життя мешканців міст у повоєнні роки свідчать заробітна плата та ціни на продукти харчування, які не давали змоги гідно жити окремо взятій людині [62, с. 180–182].

Окрім смертей, хвороб і голоду, сироти та напівсироти стали головною проблемою після війни: Є дані, що в грудні 1944 року в Україні було зареєстровано 125 000 дітей-сиріт. Не всі з них отримували державну

допомогу або були поміщені в дитячі будинки, багато хто жив з далекими родичами або прийомними сім'ями, а інші були в кращому випадку «дітьми полку», а в гіршому – безпритульними дітьми. Після війни боротьба за виживання в дитинстві продовжилася через голод 1946–1947 років, відсутність елементарних умов для життя і нескінченну потребу в праці. Все дитинство було стресом і боротьбою за виживання. Про мрії, прагнення та здатність до самореалізації не могло бути й мови. Адже на першому плані було життя вцілілих родин: треба було відбудовувати будинки, вести господарство і якось закінчити школу. Діти мусили виживати у зруйнованому та спустошеному світі. Друга світова війна закінчилася, але ніхто не повернув дітям дитинство. Тих, хто жив під окупацією, був інтернований у концтаборах і депортований до Німеччини, зневажали, принижували і переслідували. У повсякденних соціальних конфліктах їх називали «німецькими вівчарками», «німчурами», «німецькими підстилками», ніким не стримуваними і ніким не контрольованими. Усіх, хто перебував під окупацією, звинувачували у «злочині» зв'язків з ворогом. І знамените питання в радянській анкеті: «Чи були ви або ваші родичі на окупованих територіях?» визначило долю тисяч дітей. Для дітей війни не було реабілітаційних центрів, не було психологів, які б працювали з ними, вони просто продовжували жити далі [47].

Отже, можна спостерігати, що деякі злочини скоювалися дітьми з корисливих мотивів для того щоб вижити, багато сімей під час голодомору опинилися в скрутному становищі, діти та дорослі вмирали від нестачі їжі. Нічого іншого як крадіжки на підприємствах, заводах, колгоспах не залишалося робити. Сталінська конфіскаційна репресивна політика хлібозаготівель стала визначальною причиною голоду 1946–1947 років в Україні. Темпи хлібозаготівель в республіці центр не задовольняли. Репресії посилювалися. Хліб вивозився. Але замість допомоги в тяжкій голодоморній ситуації населення України, перш за все сільське, зазнало від влади жорстокого репресивного удару. За постановою ЦК ВКП(б) та Ради міністрів

СРСР від 27 вересня 1946 року під приводом «економії у витрачаннях хліба» з пайкового постачання за картками було знято 3 млн. 634 тис. 500 людей, з яких 2 млн. 892 тис. 100 жителів сільської місцевості, в основному робітників радгоспів та осіб, не пов'язаних з сільським господарством. З голодоморною бідною селяни були залишені сам-на-сам. Партійно-державне чиновництво постачалося через систему закритих спецрозподільників. Репресії, голод гнали колгоспників з села. Розгортався масовий голод. Вибита з голодуючого українського села продукція відправлялася в різні регіони імперії. Україна була головним постачальником зерна для Ленінграда, овочів – для Москви [15]. Голод – страшне явище, яке підштовхувало людей до неправомірних дій, особливо неповнолітніх, стурбованих своїм майбутнім та своїх родичів, а держава не допомагала населенню, навпаки, ускладнювала життя, забиравала останні запаси їжі та не дозволяла допомагати іншим країнам та міжнародним організаціям надавати гуманітарну допомогу, хвилюючись за свою репутацію на міжнародному олімпі.

Тим не менш, з боку держави робилися спроби забезпечити дітей освітою: 1946–1956 роки – період післявоєнної відбудови, розбудови та оптимізації народного господарства, культурної реконструкції, підвищення рівня народної освіти, визначення основних напрямів відновлення та подальшого розвитку системи освіти республіки. У цей період з'їзд партії ухвалив кілька п'ятирічних планів, підвищив значення освітньої галузі та визначив новий підхід до її розвитку. Важливою тенденцією державної освітньої політики в цей час стало посилення державної опіки над дітьми-сиротами. Проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності були особливо гострими в цей період. До позитивних результатів цього періоду можна віднести перехід від семирічного до восьмирічного обов'язкового навчання; реорганізація семирічних шкіл у восьмирічні завершилася у 1961 році; наближався до завершення процес переходу від 10-річних шкіл до загальноосвітніх робітничих політехнічних училищ з 11-річним терміном навчання; поява нових типів навчальних закладів (шкіл-інтернатів і шкіл з

продовженим днем) та розширення мережі закладів (шкіл-інтернатів і шкіл з продовженим днем). Були створені нові типи дошкільних закладів – дитячі ясла та дитячі садки, в системі професійно-технічної освіти запроваджено інститут ремісничих училищ, розширено мережу вечірніх та заочних навчальних закладів [125].

Таким чином, Друга світова війна принесла в Україну нову хвилю дітей-сиріт та безпритульних. Лише після закінчення бойових дій до цих проблем почали ставитися серйозно. За офіційною статистикою, на кінець Другої світової війни в Україні налічувалося понад 1,3 млн. дітей-сиріт та напівсиріт. Радянська Україна не вигадала нічого нового і спиралася на перевірену модель дитячого будинку. Повторювалися і типові проблеми. Наприклад, перевірка дитячого будинку № 7 у Чернівцях навесні 1946 р. показала, що діти спали по двоє на ліжку, постільна білизна та одяг були старі та брудні. Багато вихованців дитбудинку страждали від корости, епідерміту та стригучого лишая. У цей же період були видані нові правила розміщення майбутніх сиріт. До них належали хлопці, яких після закінчення сьомого класу автоматично направляли до професійно-технічних училищ. З осені 1953 року ці заклади почали приймати спочатку дітей з дитячих будинків, а потім і всіх інших бажаючих. У середині 1950-х років радянський уряд оголосив, що соціальні проблеми дітей були повністю вирішені. У 1956 році комуністична партія, заявивши про повне вирішення соціальних проблем дітей, також оголосила, що вирішила створити нові навчальні заклади для соціально незахищених дітей. Так, були створені школи-інтернати з чітким завданням виховувати дітей «у дусі високих ідеалів комунізму і моральних цінностей засновників нового суспільства». Незважаючи на проголошені високі ідеали, їх реалізація була невтішною. У багатьох випадках молоді люди, які виходили з інтернатів, вступали у доросле життя напівпрофесійними жебраками і волоцюгами, іноді – безнадійними злочинцями [141]. Аналізуючи навколишнє середовище дітей-сиріт, котрі потрапили до інтернатів з не найкращим відношенням до

неповнолітніх, стає зрозумілим, що через численні психологічні травми і без того нестабільної і хрипкої психіки дитини, вони були схильні до залучення у «погані» компанії, де вони були втягнуті у неправомірні проступки.

На думку Н. О. Якобчука, «однією із ключових особливостей повсякденного життя українського суспільства 1940-х – початку 1950-х років була наявність протиріч не лише в різних сферах життя, а й у поведінці людей. З одного боку, людина повоєнної доби, знедолена війною, з розумінням сприймала труднощі, суворі обмеження й випробування періоду «відбудови», а з другого, хоч і не відкрито, але починала скаржитися на низький рівень життя. Вона мала новий досвід і знання, поступово усвідомлювала й оцінювала не лише власні умови життя та праці, а й становище в країні. Повоєнне суспільство мало іншу соціальну та вікову структуру» [184, с. 110].

Отже, злочинність неповнолітніх у 1940–1960 рр. носила нестабільний характер, то зростала через тяжку соціальну, політичну, економічну кризу в післявоєнній Україні, то поступово зменшувалася під впливом попереджувальної діяльності правоохоронних органів та кримінально-правової політики. Якщо розглядати період, що був одразу після завершення війни, а саме сорокові роки, головними причинами зростання протиправних дій серед неповнолітніх було скрутне матеріальне становище сімей, втрата постійного місця проживання та загибель членів сім'ї. Якщо розглядати більш пізній період, п'ятдесяті і шістдесяті роки то на передній план виступають такі основні причини злочинності як, безконтрольність з боку батьків, вчителів і держави.

3.2. Особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

З давніх часів існує розуміння того, що кожна вікова група має свої специфічні особливості та вікові зміни. Зокрема, вік впливає на поведінку

дітей, усвідомлення ними вчинення правопорушень та їх поведінку. Україна має багатий історичний досвід правового регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх. На різних історичних етапах питання віку настання кримінальної відповідальності та заходів, що застосовувалися до неповнолітніх правопорушників, вирішувалися по-різному.

Метою покарання для неповнолітніх є виправлення, яке пов'язане з позитивними змінами в особистості неповнолітнього та процесом формування його готовності до самодисциплінованої, законослухняної поведінки. У період відбування покарання неповнолітній правопорушник повинен дати негативну оцінку не лише власній поведінці, а й своєму ставленню до вчинення суспільно небезпечних діянь відповідно до Конституції України, виробити стійку позитивну соціальну установку, яка буде утримувати його від вчинення правопорушень [117, с. 231].

Першим систематизованим нормативним актом в Україні за радянських часів, що містив кримінально-правові норми, став КК УСРР, затверджений Постановою ВУЦВК від 23 серпня 1922 року. Він був покликаний захищати робітничу державу від злочинності шляхом застосування покарань та інших заходів соціального захисту до порушників революційного правопорядку. Такі заходи застосовувалися з метою загального попередження нових злочинів, пристосування злочинців до умов життя шляхом виправлення і впливу праці, а також усунення можливості вчинення злочинцями нових злочинів. Кримінальний кодекс УСРР від 8 червня 1927 року містив більш досконалі формулювання, які враховували розвиток доктрини кримінального права та правозастосовчої практики того часу. Зокрема, у його Загальній частині було уточнено поняття умисного злочину, удосконалено критерії визначення розміру санкцій за злочини неповнолітніх, запроваджено поняття давності виконання покарань та встановлено систему зняття судимості. Однак відбулися також зміни, які посилили кримінально-правовий тиск. Закон передбачав депортацію за рішенням суду соціально небезпечних осіб, у тому числі тих, хто не вчинив

конкретного правопорушення. Зокрема, зазначалося, що у зв'язку з відсутністю в Кримінальному кодексі прямих посилань на конкретні види злочинів, покарання та інші заходи соціального захисту визначаються за аналогією зі статтями Кодексу, що регулюють подібні види злочинів (ст. 7) [90]. Термін «покарання» було замінено терміном «заходи соціального захисту», що поділялися на судово-виправні, медичні та медико-педагогічні, мета яких полягала у захисті радянської держави від злочинних посягань.

Особлива частина КК УСРР 1927 року відрізнялася від КК УСРР 1922 року тим, що містила нові норми про злочини проти порядку управління, державної власності та охорони власності громадських організацій і приватних осіб. Поняття державних злочинів було поширено на відповідних працівників кооперативів та громадських організацій. Запроваджувалася кримінальна відповідальність за умисне банкрутство. Поняття контрреволюційних злочинів було значно розширено. Посилено санкції за злочини, вчинені групами. Посилено кримінальну відповідальність [90].

Найбільше про посилення кримінальних репресій свідчила Особлива частина КК УСРР 1927 року, яка передбачала: 1) можливість кримінальної репресії за діяння, вчинені попри невинуватість (усі повнолітні члени сім'ї, які проживали з військовослужбовцем, що втік за кордон або дезертирував, підлягали позбавленню виборчого права та п'ятирічному заслання у віддалений район Сибіру, навіть якщо вони не знали про наміри злочинця); 2) застосовувався так званий «небезпечний стан» тобто небезпечне становище, тобто «небезпечне через зв'язок зі злочинним середовищем або колишню злочинну поведінку», так званий об'єктивний принцип кримінального права. Слід зазначити, що прийняття цієї норми ігнорує загальновизнаний в теорії кримінального права принцип, що «закон не має зворотної дії в часі»; 3) можливість застосування кримінального законодавства за аналогією, що розв'язало руки виконавцям терористичної політики. Типовими стали покарання за неповідомлення про державні злочини. Запровадження положень про контрреволюційні злочини поклало

початок організованим масовим репресіям проти висловлення інакомислячих поглядів і думок, які ставили під сумнів відданість партії партійним і державним принципам. Навіть якщо контрреволюційний характер цих діянь не вдавалося довести, кримінальні санкції не скасовувалися, а лише пом'якшувалися. Кількість злочинів, за які передбачалася смертна кара, збільшилася на третину. Смертна кара згадувалася близько 50 разів як вища міра соціального захисту. Ці зміни підготували ґрунт для того, щоб зарубіжні юристи (Г. Гіппель) охарактеризували тогочасне радянське кримінальне право як «односторонній вимір класової справедливості, заснованої на страху у формі закону» [157].

У 30-х рр. XX століття норми кримінального характеру містилися не лише в КК 1927 року, а і в постановах ВУЦВК та РНК. Наприклад, 7 серпня 1932 року ЦВК й РНК СРСР прийняв постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності». Згідно з нею розкрадання суспільної власності (в тому числі колгоспної) каралося розстрілом та конфіскацією всього майна, а за наявності обставин, які пом'якшують покарання, могло замінятися позбавленням волі на строк не менше 10 років. Прийняття таких актів зумовлювалося здійсненням карально-репресивної політики радянської влади, що призвело до масового голодомору 1932–1933 років та репресій 1937–1938 років. Кримінально-правові акти, прийняті у 1939–1945 роках, свідчили про посилення ролі загальносоюзного законодавства та кримінальної репресії.

У наступний період була опублікована постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю», в якій зазначалося, що особи, які не досягли 12-річного віку, звинувачені у вуличних крадіжках, вбивствах, зґвалтуваннях і грабежах, можуть бути притягнуті до всіх видів кримінальної відповідальності, включаючи розстріл. 10 грудня перелік цих злочинів було розширено до злочинів, пов'язаних із залізничним транспортом. Це рішення значно посилило кримінальну

відповідальність неповнолітніх. Крім того, вперше була дозволена смертна кара для неповнолітніх; Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 січня 1941 року вік кримінальної відповідальності за всі інші злочини був встановлений на рівні 14 років; Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 року і Кримінальний кодекс СРСР 1960 року гуманізували кримінальну політику. Вік кримінальної відповідальності був підвищений, виходячи із загальної тенденції злочинності серед неповнолітніх, з урахуванням необхідності посилення профілактики злочинності серед неповнолітніх. Суб'єктом злочину вважалася особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. Вік відповідальності підвищувався до 14 років лише за окремі злочини, прямо зазначені в законі [54, с 41].

Під час Другої світової війни було прийнято низку нормативно-правових актів, якими кримінальна відповідальність за передбачені діяння наставала не з 14, а з 16 років. Серед них, зокрема, Указ Голови Верховної Ради СРСР від 13 лютого 1942 року «Про мобілізацію працездатного міського населення на роботу у воєнний час на виробництві та будівництві» та Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 року «Про порядок мобілізації працездатного міського населення на роботу у воєнний час». «Про порядок мобілізації працездатного населення міста і сільської місцевості на сільськогосподарські роботи в колгоспах і радгоспах», Указ Голови Верховної Ради СРСР від 15 квітня 1942 року «Про відповідальність у разі ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи або самовільного залишення таких робіт», 1943 рік. Постанова РНК СРСР від 15 червня «Про посилення заходів боротьби з безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством дітей» дозволяла закривати справи і відправляти до трудових колоній осіб, які не досягли 16-річного віку.

У перші повоєнні роки основними факторами поширення злочинності неповнолітніх, як вже зазначалося, були безпритульність, бездоглядність молоді та скрутне фінансове становище сімей та держави загалом. Як

наслідок, широко застосовувалися виховні заходи, спрямовані на неповнолітніх правопорушників. Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1948 року «Про застосування Указу від 4 червня 1947 року про неповнолітніх» Верховний Суд СРСР почав комплексно застосовувати виховні заходи до неповнолітніх правопорушників. У Постанові «Про застосування Указу від 4 червня 1947 року про неповнолітніх» рекомендувалося, зважаючи на недоцільність застосування кримінального покарання у справах про дрібні крадіжки, вчинені неповнолітніми у віці від 12 до 16 років, обговорювати з судовими органами питання про припинення кримінальної справи і направлення обвинуваченого до виховно-трудої колонії.

Неведемо кілька прикладів злочинів того періоду, скоєних неповнолітніми. 17 березня 1945 року перевірко-фільтраційним пунктом НКВС міста Волковиськ, Гродненської області за зраду Батьківщини, було заарештовано Кемеле Карліну Карлівну, 1927 року народження, яка повернулася з Німеччини у СРСР. Розслідуванням було встановлено, що К. К. Кемеле з 1941 до 1944 рік проживала на тимчасово окупованій радянській території в селі Мореново, Одеській області. У березні 1944 добровільно виїжджала до Польщі, де працювала в селі Сарново, у німця Герлінк Тотліна. 18 вересня 1944 року добровільно у місті Бресті прийняла німецьке підданство та отримала німецький паспорт, чим зрадила Батьківщину. Вироком Білоруського РСР за ст. 63-1 КК була позбавлена волі на 5 років [36].

29 грудня 1944 року була заарештована Келлер Цедестіна Альбертівна, народжена 1927 року у селі Зельці, Роздільнянського району, Одеської області, безпартійна, закінчила 5 класів школи, вона була зарахована до «фольксдойче» – німецьких національних меншин у Європі. Постановою особливого призначення НКВС СРСР за ст. 54-1а КК УРСР за зраду Батьківщини була заарештована у спеціальний виховний табір строком на 3 роки [40].

31 грудня 1944 року Феллер Георгій Валентинович, народжений 1927 р. у селі Зельці Одеської області, був засуджений за статтею 54-1а КК УРСР за зраду Батьківщини, він проживаючи на тимчасово окупованій території в Одеській області, відмовився від радянського громадянства та отримав німецьке громадянство, отримав від німців привілеї, двох коней, намагався евакуюватися, але був затриманий радянськими військами [38].

15 липня 1940 року був затриманий та заарештований за підозрою у шпionaжі Квітко Тимофій Наумович, 1925 року народження, на допиті зізнався, що в готелі «Лондонській» він був завербований для шпигунства Августом Васи́лем Сергійовичем, його псевдонім «дядя Вася». За завданнями «дяді Васи» Квітко збирав інформацію про військові частини Радянського Союзу у таких містах: Миколаїв, Тбілісі, Сімферополь, Москва, Мінськ та інших, влаштовуючись у військові частини. Квітко був направлений до закритої трудової колонії для неповнолітніх [37].

31 грудня 1944 року був заарештований Якоб Михайло Михайлович 1927 року народження у селі Зельці Одеської області, засуджений за ст. 54-1а КК УРСР за зраду Батьківщини, був заарештований та направлений у Чорногорський спеціальний виховно-трудо́вий та́бір строком на 3 роки [39].

28 червня 1945 року Кнехт Вільгельм Августович 1928 року народження, за ст. 54-1а КК УРСР за зраду Батьківщини під час перебування на тимчасово окупованій території (він прийняв німецьке громадянство), його зарахували до «фольксдойче» – німецьких національних меншин у Європі, а також у 1944 році евакуювався до Німеччини, але в Польщі був затриманий радянською армією та засланий в Сузунський район Новосибірської області строком на 3 роки [41].

25 грудня 1958 року до кримінального законодавства СРСР були внесені важливі зміни. 28 грудня 1960 року Верховна Рада СРСР ухвалила «Основи кримінально-процесуального законодавства Союзу РСР і союзних республік», які послужили основою для розробки та прийняття Кримінально-процесуального кодексу Української РСР 5-го скликання Верховною Радою

Української РСР 4-го скликання. Основною відмінністю цього нового закону є те, що вік кримінальної відповідальності було підвищено на два роки. За загальним правилом, згідно зі статтею 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, а за окремі види злочинів – з 14 років. Закон орієнтував правоохоронні органи на застосування заходів виховного характеру замість кримінального покарання за злочини невеликої тяжкості, які не становлять суспільної небезпеки (ч.ч. 3 і 4 ст. 10 КК УРСР). Кримінальне законодавство 1958–1961 рр. передбачало виправлення і перевиховання молоді, яка вчинила правопорушення, а також запобігання злочинності, забезпечував широку участь громадськості. Відповідно, п. 6 ст. 63 Конституції УРСР містила норму, за якою одним із заходів примусового виховання є передача неповнолітніх під нагляд трудових колективів, громадських організацій чи окремих громадян або призначення наставників відповідно до «Положення про наставників для неповнолітніх» [100, с. 360].

Послаблення тоталітарного режиму в СРСР зумовило прийняття 28 грудня 1960 року Верховною Радою УРСР КК у новій редакції, який набрав чинності з 1 січня 1961 року. Висловлюється думка, що підставою кримінальної відповідальності виступав склад злочину. Замість поняття «заходи соціального захисту» закріплювалося поняття покарання, його метою виступала спеціальна та загальна превенція злочинів. Система покарань КК УРСР 1960 року порівняно із КК УСРР 1927 року не містила таких покарань як висилка з країни та позбавлення громадянства. Основними покараннями є 1) позбавлення волі на певний строк; 2) депортація; 3) заслання; 4) виправні роботи без позбавлення волі; 5) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 6) штраф; 7) громадська догана; 6) смертна кара.

КК УРСР 1960 року зберіг стару модель кримінальної відповідальності неповнолітніх. У ньому у ч. 1 ст. 22 зазначалося, що покарання не зводиться

лише до відплати за скоєне. Воно також слугувало засобом виправлення та перевиховання засуджених, націленим на формування в них пошани до закону, суспільної моралі та сумлінної праці. Крім того, ключовою функцією покарання було запобігання рецидивам.

Відповідно до КК УРСР 1960 року, особливості притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх полягали у наступному: особи віком до 18 років, які вчинили злочин, що не становить суспільної небезпеки, підлягають умовно-достроковому звільненню від відбування покарання або заміні покарання більш м'яким, якщо буде визнано можливим їх виправлення без застосування кримінального покарання і якщо вони є суб'єктами кримінального правопорушення. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням може бути застосоване до осіб, засуджених за злочини, вчинені у віці до 18 років, лише якщо вони зразковою поведінкою і щирим ставленням до праці та навчання довели своє виправлення. Умовно-дострокове звільнення і скорочення невідбутої частини покарання застосовуються судом за місцем відбування покарання за спільним поданням органу, який відає виконанням покарання, і комісії у справах неповнолітніх або спостережної комісії виконавчого комітету місцевих Рад народних представників. За умови, однак, що правопорушник фактично відбув не менше третини призначеного строку покарання [91, с. 74].

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням може бути застосоване до особи, засудженої за вчинення злочину у віці до 18 років, лише за умови фактичного відбуття нею не менше половини призначеного покарання. Ця умова застосовується до осіб, засуджених до позбавлення волі на строк менше п'яти років за умисний злочин, вчинений у віці до 18 років; осіб, які раніше були засуджені до позбавлення волі за умисний злочин і які до погашення або зняття судимості повторно вчинили умисний злочин, за який вони були засуджені до позбавлення волі у віці до 18 років; особи, яка

не досягла 18-річного віку і під час відбування покарання в установі виконання покарань вчинила умисний злочин, за який їй було засуджено до позбавлення волі. Умовно-дострокове звільнення або скорочення строку покарання може бути застосоване після фактичного відбуття не менше двох третин призначеного строку покарання: до особи, яка раніше була засуджена до позбавлення волі за умисний злочин і до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення або скорочення невідбутої частини покарання, якщо вона до досягнення 18-річного віку і до закінчення невідбутої частини покарання знову вчинила умисний злочин, за який їй було засуджено до позбавлення волі. Особа вчинила наступні злочини. Бандитизм, розбій з метою заволодіння державним чи колективним майном або особистим майном громадянина при обтяжуючих обставинах, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, зґвалтування групою осіб або зґвалтування неповнолітньої з особливо тяжкими наслідками, захоплення заручників, торгівля людьми, викрадення радіоактивних речовин тощо [91, с. 80–81].

Факт вчинення особою правопорушення у неповнолітньому віці значно впливає на формування її стереотипів та системи ціннісних орієнтацій, а отже, і на подальший перебіг її життя. У різні періоди становлення українського права неповнолітні виокремлювалися як самостійна соціальна категорія не лише науковцями, а й практиками. Соціально-економічна криза, безробіття, невирішеність культурних проблем та збройний конфлікт в Україні вплинули на формування молодого покоління. З іншого боку, через особливості психічного розвитку та нестійкість внутрішньої системи цінностей неповнолітні більш схильні до засвоєння кримінальної культури.

Враховуючи особливості притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх, при призначенні покарання неповнолітньому суд повинен виходити з типових суспільних ризиків вчиненого злочину. З метою призначення належного та максимально індивідуалізованого покарання неповнолітньому суд зобов'язаний врахувати всі обставини вчиненого злочину, особу неповнолітнього та вплив призначеного покарання

на його реабілітаційний потенціал. Покарання не повинно призначатися за незначні правопорушення. У разі вчинення злочинів неповнолітніми за попередньою змовою суд також зобов'язаний враховувати характер і ступінь участі неповнолітнього у вчиненні злочину, характер взаємовідносин між співучасниками та ступінь залежності неповнолітнього від співучасника [117, с. 231]. Правила призначення неповнолітнім покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків повинні враховувати специфіку пропонованого виду покарання та механізм примусового впливу на особистість неповнолітнього. Сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено». Це твердження стосується і правил обчислення строків покарання та зарахування строку попереднього ув'язнення неповнолітніх [96].

Після Другої світової війни з'явилися різні дискурси, які відводили «молоді» та «молодому поколінню» важливу роль у матеріальній та ментальній реконструкції післявоєнних суспільств. Ці дискурси частково пошилялися на міжвоєнні традиції та концепції міжнародного молодіжного руху; частково вони вийшли зі специфічної післявоєнної ситуації, яка була сформована руйнуваннями, відчаєм та змінами глобального політичного становища у світі, спричених періодом «холодної війни» [238].

Проаналізувавши історію змін кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, можна стверджувати, що чинне кримінальне законодавство потребує вдосконалення в частині індивідуалізації виконання покарань для неповнолітніх правопорушників, більш м'якого виконання покарань неповнолітнім та розробки більш ефективних заходів запобігання злочинності неповнолітніх.

3.3. Види покарань, що застосовувалися до неповнолітніх в Україні у повоєнний період (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

Покарання є важливою частиною системи кримінального судочинства і застосовується з метою утримання людей від скоєння злочинів і забезпечення того, щоб винні понесли наслідки за свої дії. Покарання може приймати різні форми, від грошових штрафів до ув'язнення і навіть смерті. Тип призначеного покарання залежить від тяжкості злочину та обставин, пов'язаних з ним. У деяких випадках може бути застосована комбінація покарань [197].

Покарання – це вид примусового заходу кримінально-правового характеру, що застосовується судом від імені держави і полягає в примусовому обмеженні прав і свобод особи та покладанні на неї додаткових обов'язків. Ознаки покарання відповідають ознакам примусових заходів у кримінальному праві. Водночас покарання відрізняється від інших заходів своїм змістом і метою. Зміст покарання полягає у примусовому обмеженні певних прав і свобод особи та покладанні на неї певних додаткових обов'язків [49].

Відплата є, мабуть, найдавнішим виправданням покарання, і його можна знайти в теоріях Канта та Гегеля. Саме той факт, що особа вчинила протиправну дію, виправдовує покарання, і покарання має бути пропорційним вчиненому злочину. Сучасні кримінологи не змогли вирішити, чи повинні традиційні форми покарання залишатися найважливішим і найефективнішим засобом стримування злочинної поведінки, чи їх слід розширити або навіть повністю замінити комбінацією більш адаптивних і різноманітних виправних, відновлювальних і захисних заходів. Покарання визнається реакцією суспільства на злочин. Це гуманітарний акт, що передбачає навмисне заподіяння страждань правопорушнику. Ці страждання є інституціоналізованими. Покарання є реакцією на злочин і засобом соціального контролю [226].

Кримінальна відповідальність і покарання неповнолітніх мають свої особливості через відсутність у них життєвого досвіду та соціально-психологічні особливості. Аналізуючи систему покарань неповнолітніх, яка застосовувалася у 40–60-х роках, насамперед необхідно звернути увагу на чинне законодавство щодо видів покарань неповнолітніх: На думку О. А. Гритенко, необхідність спеціальних норм про відповідальність неповнолітніх за вчинені ними діяння в сучасному кримінальному праві зумовлена принципами справедливості та гуманізму, а також економією кримінальної репресії. Відповідно до цих принципів, до таких осіб слід обмежуватися відносно м'якими заходами, достатніми для забезпечення перевиховання осіб, які вчинили протиправні діяння. Суспільство не має права ставити перед неповнолітніми такі ж суворі умови, як і перед дорослими, тому в багатьох випадках для неповнолітніх достатньо заходів виховного, а не карального характеру. Відповідно до принципів справедливості та гуманізму, біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх підлягають обов'язковій оцінці, а закон встановлює правила, спрямовані на забезпечення більшого захисту неповнолітніх від злочинних посягань. Для того, щоб визначити соціально-психологічні особливості людини, необхідно вивчити закономірності формування певних внутрішніх структур особистості та функціонування регулятора поведінки. Для того, щоб людина стала суб'єктом суспільних відносин, вона повинна досягти певного рівня психофізичного та соціального розвитку, щоб усвідомлювати власну поведінку, бути здатною контролювати її, а отже, нести за неї відповідальність. Тривалий процес фізичного, розумового та морального розвитку необхідний для того, щоб людина стала особистістю. Важливими є також біологічні особливості неповнолітніх. Дехто вважає, що вік, з якого людина повинна нести кримінальну відповідальність, повинен відповідати віку статевого дозрівання, який є кульмінацією розвитку людини. Таким чином, обґрунтування базується виключно на фізіологічних процесах. Однак сьогодні загальновизнано, що

формування людини відбувається шляхом інтеграції біологічних (психофізичних) і соціальних факторів [86].

Система покарань за КК УСРР 1922 року мала «широкий» спектр – від громадської догани до депортації з УСРР. Вища міра покарання – смертна кара – могла бути застосована, якщо Революційний суд вважав це за потрібне. Смертна кара не застосовувалася до неповнолітніх і вагітних жінок, а також не призначалася, якщо з моменту вчинення злочину минуло більше п'яти років. КК УСРР 1922 року передбачав смертну кару у 36 складах злочинів, а КК УСРР 1927 року – у 45 складах злочинів. Як зазначає С. Я. Бурда, «смертна кара в СРСР була скасована в 1947 році, а для осіб, які вчинили злочини, передбачені Кримінальним кодексом, була введена смертна кара через повішення і каторжні роботи на строк від 15 до 20 років. Максимальним покаранням стало ув'язнення на 25 років у ГУЛАГу. Однак через три роки, під великим громадським тиском листів робітничих організацій та окремих громадян, смертну кару було відновлено, але лише за державні злочини» [14, с. 211].

КК УСРР 1922 року передбачав, що кримінальна відповідальність не поширюється на неповнолітніх віком від 14 до 16 років, а Комісія в справах неповнолітніх вирішила, що можна обмежитися заходами медико-педагогічного характеру. 3 січня 1923 року постановою ВУЦВК до КК УСРР 1922 року були внесені зміни, згідно з якими питання про застосування медико-педагогічних заходів вирішувалися вже не комісією, а судом. Крім того, зміни до Кримінального кодексу передбачали обов'язкове скорочення покарання, призначеного неповнолітнім у віці від 14 до 16 років, до половини максимального строку, встановленого законом, а для неповнолітніх у віці від 16 до 18 років – до однієї третини максимального строку покарання. Згодом Верховний Суд УСРР видав постанову, у якій роз'яснив, що ці положення повинні застосовуватися за аналогією до всіх неповнолітніх без винятку, а не лише тоді, коли вони засуджуються до максимальної міри покарання. 19 грудня 1923 року у Комісії у справах неповнолітніх право вирішувалося

питання про доцільність обмеження медико-педагогічних заходів щодо неповнолітніх. Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року запровадили лише загальні положення про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру до неповнолітніх застосовувалися тоді, коли відповідні органи вважали неможливим застосувати заходи соціального захисту судово-виправного характеру.

КК УСРР 1927 року містив положення про заходи медико-педагогічного характеру щодо неповнолітніх віком до 14 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння: до неповнолітніх віком від 14 до 16 років застосовуються заходи виправного характеру, якщо Комісія у справах неповнолітніх визнавала неможливим застосування заходів медико-педагогічного характеру; на відміну від КК УСРР 1922 року, до неповнолітніх віком від 16 до 18 років передбачалося також застосування заходів медико-педагогічного характеру, але це було можливим лише у випадку, якщо суд визнавав це необхідним. КК УСРР 1927 року також передбачав, що максимальні покарання, передбачені відповідними статтями, зменшуються наполовину для неповнолітніх у віці від 14 до 16 років і на третину – для неповнолітніх у віці від 16 до 18 років, а окремі покарання обиралися в межах цього діапазону. Слід визнати, що, на відміну від КК УСРР 1922 року, КК УСРР 1927 року запровадив інший підхід до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Останній був більш ліберальним, оскільки передбачав медико-педагогічні заходи як основні заходи впливу на неповнолітніх та розширював сферу їх застосування [67, с. 61–62].

У квітні 1935 року ЦВК РНК УСРР з метою якнайшвидшої ліквідації злочинності неповнолітніх та відповідно до союзних директив постановили, що справи про крадіжки, насильство, побої, поранення, каліцтво, вбивство або замах на вбивство неповнолітніх у віці від 12 років, які вчинили ці злочини, підлягають кримінальному переслідуванню і до них застосовуються

всі заходи кримінального покарання. Якщо буде визнано за необхідне застосувати до неповнолітнього протягом певного строку примусові заходи соціального захисту, передбачені статтею, що регулює відповідне суспільно небезпечне діяння, зменшуються наполовину для неповнолітніх віком до 16 років і на третину – для неповнолітніх віком від 16 до 18 років, і ці конкретні заходи соціального захисту обираються в межах зменшеного обсягу; притягнення неповнолітніх віком від 12 до 16 років до кримінальної відповідальності можливе лише за злочини, передбачені декретами ЦВК і РНК від 7 квітня 1935 року, а всі інші злочини, вчинені неповнолітніми віком від 12 до 16 років, не підлягають кримінальному покаранню за декретом і покладаються на батьків, опікунів та підбурювачів і організаторів злочинів неповнолітніх відповідно до законів від 7 квітня і 31 травня 1935 року [130].

З метою боротьби з дитячою безпритульністю як основного чинника правопорушень, були прийняті та впроваджені наступні закони: 1) Постанова Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісій УСРР від 23 листопада 1927 року «Положення про боротьбу з дитячою безпритульністю»; 2) Постанова РНК СРСР від 31 травня 1935 року «Про боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю»; (б) Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 4 серпня 1935 року про внесення змін до Кримінального кодексу УСРР, зокрема виключення ст. 12 КК, яка передбачала пом'якшення покарання для неповнолітніх; 3) Постанова РНК СРСР від 23 січня 1942 року «Про охорону дітей, які залишилися без батьків»; 4) Постанова РНК СРСР і ЦК КП(б)У від 27 березня 1943 року. Про складання детальних планів організації спеціальних дитячих будинків для дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронтах війни на звільнених від німецько-фашистських загарбників територіях 5) Постанова РНК СРСР від 15 червня 1943 р. Постанова РНК СРСР від 15 червня 1943 р. «Про дитячу безпритульність, бездоглядність і хуліганство. Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та хуліганством»; Постанова РНК СРСР від 1 вересня 1943 р. «Про поліпшення роботи дитячих будинків»; Постанова РНК УРСР і ЦК

КП(б)У від 30 липня 1944 р. № 917 «Про заходи боротьби з безпритульністю і бездоглядністю дітей, про поліпшення роботи з дітьми в Українській РСР» та ін. [1, с. 4].

Велике значення мав Указ Голови Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 року «Про кримінальну відповідальність за дії, що можуть спричинити аварії на залізничному транспорті». Указ передбачав, що будь-яка особа віком до 12 років, яка розв'язала рейки або поклала на рейки предмети, що можуть спричинити аварію поїзда, буде притягнута до кримінальної відповідальності з усіма кримінальними санкціями, включно з найвищою мірою покарання - смертною карою. Це свідчить про посилення кримінальної відповідальності для неповнолітніх у той час. Дійсно, вік кримінальної відповідальності для неповнолітніх в Україні був розділений на дві категорії: загальний (14 років) і знижений (12 років); застосування заходів медичного і виховного характеру до неповнолітніх у віці від 14 до 16 років стало правом суду, тому суду більше не потрібно було підвищувати його в кожному окремому випадку. На той час до неповнолітніх правопорушників застосовувалися загальні покарання, і жодних спеціальних заходів для їх застосування не передбачалося [97, с. 15–16].

Відповідно до КК УРСР 1960 року, кримінальній відповідальності підлягала особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи у віці від 14 до 16 років, які вчинили злочини, підлягають кримінальній відповідальності за обтяжуючих обставин лише за вбивство, замах на вбивство судді, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили погіршення здоров'я, зґвалтування, крадіжку, грабіж, злісне або особливо злісне хуліганство, незаконне заволодіння транспортним засобом; за обтяжуючих обставин настає кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- і нафтопродуктопроводів державної, колективної власності та особистого майна громадян з тяжкими наслідками; умисне

знищення або пошкодження державного, колективного майна та особистого майна громадян, умисні дії, здатні спричинити аварії на залізничному транспорті; смертна кара за особливо тяжкі злочини у випадках, спеціально передбачених спеціальним розділом Закону 1960 року. Призначення смертної кари – в частині виконання – у випадках, спеціально передбачених спеціальним розділом Закону 1960 року. До смертної кари не засуджуються особи, які не досягли 18-річного віку до вчинення злочину, а також жінки, які перебували у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку [88].

Досліджуючи КК УРСР 1960 року, а саме ч. 3 ст. 10 стосовно неповнолітніх, слід зазначити, що до осіб які вчинили у віці до 18 років злочин, що не становить великої суспільної небезпеки, якщо буде визнано, що її виправлення можливе без застосування кримінального покарання, а також до особи, яка до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, суд може застосовувати примусові заходи виховного характеру, які не є кримінальним покаранням. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК УРСР до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років або суспільно небезпечне діяння до виповнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, суд може застосовувати такі примусові заходи виховного характеру: зобов'язання публічно або в іншій формі просити вибачення у потерпілого; застереження; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також окремим громадянам на їх прохання; покладання на неповнолітнього, який досяг 15 річного віку і має майно або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні збитки; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються спеціальними положеннями. Суд

може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому громадського вихователя в порядку, передбаченим відповідним положенням [91, с. 74–75].

Отже, говорячи про злочинність неповнолітніх, можемо стверджувати, що ця категорія має свої особливості, вони пов'язані з певними властивостями особи неповнолітніх і їх статусом у суспільстві. Відповідно є і специфіка організації боротьби з такою злочинністю, враховуючи певні вікові закономірності розвитку особистості у суспільстві. Досліджуючи задану тему, було зосереджено увагу на характері суспільної небезпеки злочинності у після воєнні часи, на рівні життя громадян, було проаналізовано законодавство в сфері боротьби із злочинністю неповнолітніх 40–60 років XX ст. та розглянули види покарань і вік, з якого починалася кримінальна відповідальність неповнолітніх [69]. У залежності від навколишніх умов, показники інтенсивності злочинів змінювались. Усі прошарки населення держави зазнають негативних впливів війни, у тому числі неповнолітні особи, вони за рахунок своєї ще недорослої та стійкої психіки більш емоційні та впливові. Максимально небезпечним є потрапляння неповнолітнього у злочинне середовище, у середовище постійних протиправних дій. Є важливим не лише виявлення протиправних дій, накладання покарання за їх скоєння, найголовнішим є попередження та профілактика таких діянь. З боку держави стоїть завдання за будь яких умов у тому числі і воєнного стану забезпечити максимально комфортні мови для навчання, виховання, забезпечення безпеки дітей. Збройний конфлікт у будь-якому столітті, у будь-якому проміжку часу та місці веде руйнівні, негативні наслідки. Важливим є і види покарання що застосовувалися до неповнолітніх у 40–60 роки XX століття.

3.4. Проблеми попередження та протидії злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.)

Загальновідомим залишається той факт, що післявоєнна перебудова, складнощі у економічному, політичному, соціальному житті населені впливали на зростання злочинності різних груп населення, у тому числі неповнолітніх, тому і попереджувальні заходи були більш розширеними.

Окрім терміну «запобігання», у нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності також часто вживаються терміни «боротьба», «попередження», «запобігання», «профілактика», «контроль», «профілактика» та «протидія». В одних випадках ці терміни вживаються як синоніми, в інших – мають різне значення. Сучасні науковці-кримінологи дійшли висновку, що поняття «запобігання злочинності» є загальним по відношенню до понять «профілактика», «попередження», «запобігання», «профілактика», «запобігання», «протидія» та «протидіяння». Попередження, що міститься в понятті профілактики (як загальна, так і індивідуальна), полягає, з одного боку, у виявленні та усуненні детермінант злочинності, а з іншого – у виявленні осіб, які вдаються до протиправної поведінки, та застосуванні до них виховних впливів [120, с. 143]

Кримінологи вживають терміни «попередження», «профілактика» та «припинення» в одному значенні. Наприклад, А. Ф. Зелінський розглядає запобігання злочинності як загальне поняття, а деякі автори взагалі ототожнюють попередження і стримування. Зокрема, запобігання – це здійснення економічних, політичних, ідеологічних, виховних, правових та інших заходів протидії злочинності; діяльність, спрямована на виявлення конкретних видів і груп злочинів та конкретних злочинців; діяльність, спрямована на недопущення доведення злочину до кінця на різних стадіях злочинної поведінки. Однак серед кримінологів домінує думка, що поняття «запобігання», «попередження» та «стримування» злочинності суттєво відрізняються. Запобігання – це заходи, спрямовані на виявлення осіб, які готуються вчинити злочин, та припинення їх діяльності; попередження – це

виявлення та усунення причин і умов вчинення злочину; припинення – це заходи, спрямовані на виявлення осіб, які готуються вчинити злочин, та недопущення переростання їх підготовчих дій у замах на злочин або закінчений злочин А. Ф. Зелінський, А. Г. Рекар та А. Б. Сахаров під поняттям запобігання розуміють практичну діяльність, в ході якої відповідні державні органи, а також громадськість виявляють осіб, які мають намір вчинити кримінальне правопорушення, і не допускають реалізації їх намірів у вигляді злочинних діянь [180, с. 1129–1130].

В. В. Голіна та А. Ф. Зелінський під «профілактикою» розуміють усі форми та заходи запобіжного характеру, а під «попередженням» – заходи, спрямовані на усунення або нейтралізацію факторів, що зумовлюють вчинення злочину [57; 24]. Ю. Ф. Іванов та О. М. Джужа під запобіганням злочинності розуміють багаторівневу систему державних і громадських заходів, спрямованих на виявлення, усунення та нейтралізацію причин і умов злочинності. З цієї точки зору запобігання злочинності розглядається як діяльність, спрямована на усунення, нейтралізацію або послаблення факторів, що викликають або сприяють злочинності. Припинення – це діяльність, спрямована на припинення злочинної діяльності, яка вже розпочалася, та запобігання настанню злочинних наслідків. Запобігання – це діяльність держави або суспільства, спрямована на утримання злочинності на якомога нижчому рівні шляхом усунення причин та умов злочинності, недопущення або припинення конкретних правопорушень. Співвідношення між цими поняттями є цілком обґрунтованим [60].

Профілактичний вплив поширюється на всі види правопорушень: соціальні, соціально-психологічні, психологічні, об'єктивні та суб'єктивні, безпосередні та опосередковані, тяжкі та дріб'язкові. Однак, залежно від характеру і сутності різних сфер, превентивний вплив може бути різним. Ефективність запобігання злочинності може бути виражена як зведення і ослаблення впливів, що викликають злочинність, нейтралізація дії тих чи інших негативних факторів, усунення певних недоліків, помилок і

неточностей у соціальній діяльності людини, у її свідомості, психології і взаєминах з найближчим оточенням. У більш вузькому і практичному сенсі запобігання злочинності – це діяльність, спрямована на недопущення вчинення злочинів шляхом виявлення та усунення причин злочинності, умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також здійснення профілактичного впливу на тих, хто діє протиправно. Якщо виходити з того, що злочинність є породженням суспільства і наслідком об'єктивно існуючих у ньому протиріч, то повне викорінення злочинності, остаточне усунення причин і умов злочинності є нереальним завданням. Її можна запобігти, але не подолати.

Погоджуємося з твердженням А. Ф. Зелінського, що поняття «запобігання» злочинності є загальним поняттям, пов'язаним з іншими поняттями, такими як превенція, контрпревенція та профілактика. Запобігання злочинності є широким поняттям у кримінології і стосується не тільки відповідних державних органів, а й практичної діяльності громадськості. Отже, попередження злочинності можна розглядати як діяльність, спрямовану на заподіяння превентивного, попереджувального впливу на осіб схильні до скоєння протиправних діянь, а також усунення обставин, які є підштовхуючими для скоєння злочинів, а також недопущення скоєння протиправних діянь на різних етапах його готування.

У кримінологічній літературі виділяють два підвиди цілей запобігання злочинам: цілі спеціального запобігання та цілі загального запобігання. Метою спеціального запобігання є забезпечення такого впливу покарання на засудженого, який би унеможливив вчинення ним нового злочину. Запобігання вчиненню засудженим нових злочинів забезпечується фактом засудження, а також постановкою особи в ситуацію, коли виконання покарання суттєво ускладнює або повністю виключає можливість вчинення нового злочину. Наприклад, під час перебування в місцях позбавлення волі можливість вчинення низки правопорушень фізично виключається завдяки режиму виконання покарання, обмеженню контактів із зовнішнім світом та постійному контролю за поведінкою засудженого. Загальна превентивна мета

(загальне стримування) означає, що покарання має на меті запобігти вчиненню злочинів іншими особами. Ця мета покарання в першу чергу спрямована на тих, хто схильний до вчинення злочинів. Більшість громадян вчиняють правопорушення не через загрозу покарання, а через свої моральні якості, звички, соціальні та релігійні погляди і переконання. Навіть по відношенню до таких громадян кримінальне покарання має позитивний ефект, виховуючи правову культуру, пропагуючи нетерпимість до злочинців і створюючи належний рівень правосвідомості. Мета загального стримування досягається шляхом прийняття законів, що передбачають покарання порушників цих законів, засудження винних і накладення на них штрафів і санкцій. Загроза неминучого покарання та його виконання є засобом залякування антисоціальних елементів, які бажають вчинити правопорушення. У багатьох випадках саме залякування, страх перед покаранням і загроза його невідворотності утримує їх від вчинення правопорушень. Причому більший ефект має не суворість покарання, а його невідворотність. Спеціальне і загальне попередження, а також інші цілі покарання тісно пов'язані між собою. Будь-яке покарання, незалежно від його виду та розміру, має забезпечувати досягнення всіх цілей покарання [126].

Друга світова війна з її руйнівними наслідками стала поштовхом для зростання злочинності у декілька разів, що негативно відбивалися на житті неповнолітніх та і усього населення в цілому. На початку війни для працівників міліції стояла головна задача евакуювати мирне населення з дії активних бойових дій. Також у їх обов'язку було зберегти культурне та наукова спадщина, тому працівники науки і культури, вищі навчальні заклади, театри і музеї були перевезені на схід.

У своїй діяльності працівники міліції керувалися постановою РНК СРСР «Про порядок влаштування і подальшого утримання безпритульних і бездоглядних дітей» від 1 червня 1935 року. Велике значення для запобігання безпритульності та бездоглядності дітей під час війни мала Постанова «Про

опіку над дітьми, які залишилися без батьків», прийнята РНК СРСР 23 січня 1945 року, яка покладала на міліцію завдання виявлення, обліку та влаштування безпритульних дітей у дитячі будинки. Важливу роль тут відігравала, зокрема, дитяча кімната міліції, через яку проходили всі влаштовані діти. Своєю роботою вони сприяли профілактиці дитячої безпритульності, бездоглядності та правопорушень. На початку війни важливу роль у запобіганні злочинності неповнолітніх відіграла постанова Голови Верховної Ради СРСР від 7 липня 1941 року «Про застосування судами постанови ЦВК і РНК СРСР» від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх». У постанові зазначено, що кримінальна відповідальність неповнолітніх настає у злочинах, вчинених умисно, а також у злочинах, вчинених з необережності, і відповідно до статей закону на підставі чинного кримінального законодавства СРСР, Постанови ЦВК і РНК УРСР від 9 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх» [130; 159, с. 29]. З початком війни діяльність міліції значно ускладнилася, збільшилося навантаження та розширилася територія діяльності. Задля підтримання безпеки та продовження боротьби зі злочинністю працівникам міліції доводилося також боротися зі шпигунами, диверсантами, панікерами та дезертирами. Вони організовували і командували винищувальними загонами і народними дружинами, готували ґрунт для боротьби з партизанами, воювали у складі партизанських загонів, а іноді й армійських частин проти нацистських окупаційних сил [170].

Слід зазначити, що від початку війни до боротьби зі злочинністю залучалися всі працівники міліції УРСР, і ніякої спеціальної структури не було створено. У своїй роботі вони спиралися на широке коло осіб, включаючи громадських активістів/вчителів середніх шкіл, комсомольців, пенсіонерів та міліцейські бригади. Співробітники міліції виступали в дитячих будинках і школах-інтернатах, проводили широку навчальну та інформаційну роботу. Вони часто порушували адміністративні справи проти окремих батьків, опікунів та керівників дитячих будинків, винних у

недогляді за дітьми, організовували евакуацію дітей у безпечні райони та місця. Постанови РНК СРСР від 23 січня 1942 року «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків» та від 15 червня 1943 року «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством». На виконання положень цих постанов НКВС УРСР у квітні 1944 року видав директиву. Цією директивою особовому складу всіх підрозділів міліції було наказано активізувати роботу, спрямовану на своєчасне вилучення безпритульних і бездоглядних дітей з вулиць і вокзалів та влаштування їх до дитячих приймальників-розподільників, а також негайно організувати дитячі кімнати в центрах міст, на залізничних вокзалах і в міліцейських відділках. Відповідно до прийнятих рішень і директив співробітники української міліції здійснювали свою діяльність шляхом взаємодії з громадянами, вилучення дітей з вулиць, вокзалів, залізничних станцій і поїздів та направлення їх до дитячих приймальників-розподільників НКВС. Тут за рекомендацією ЦВК СРСР і Центру трудових резервів при РНК СРСР через відділення міліції кожній молодій людині видавалися тимчасові посвідчення, а спеціальні комісії, створені при місцевих зборах, розподіляли дітей по дитячих будинках, ремісничих училищах і школах фабрично-заводського навчання, повертали їх у сім'ї з відповідними заходами впливу, працевлаштовували. Співробітники міліції також проводили широкомасштабну просвітницьку роботу серед населення. Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) від липня 1944 року «Про заходи боротьби з безпритульністю і бездоглядністю дітей в Українській РСР», 21 червня 1943 року і в жовтні 1944 року за наказом НКВС у Київській, Вінницькій, Дніпропетровській та інших областях були створені і діяли дитячі трудові виховні колонії, в яких утримувалися безпритульні та бездоглядні діти і підлітки, неодноразово засуджені за дрібні злочини та інші нетяжкі правопорушення. На вимогу Верховної Ради СРСР Народний комісаріат освіти УРСР направив до цих

закладів та у відділи боротьби з безпритульністю і бездоглядністю дітей найбільш досвідчених і підготовлених педагогів [159, с. 33–36].

У перші післявоєнні роки склалася ситуація, коли керівники підприємств відмовлялися приймати на роботу неповнолітніх із дитячих будинків та поселень, посиляючись на відсутність гуртожитків та інші причини. А державні органи звітували про різке покращення роботи дитячих будинків та дитячих приймальників-розподільників, що розглядалося як найважливіші заходи боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, а також про покращення надання допомоги особливо нужденним неповнолітнім та сприяння у їх працевлаштуванні. Складнощі в утриманні неповнолітніх у спеціалізованих дитячих установах посилювалися у зв'язку поширенням випадків розкрадання коштів, які виділялися державою на їх утримання, розкрадання їх майна, продовольства. При написанні роботи було знайдено архівні дані про такі випадки у Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській, Вінницькій, Полтавській областях, та про притягнення винних працівників дитячих будинків до авідповідальності [35].

Цікаву інформацію з цього приводу наводять В. А. Греченко та О. Н. Ярмиш: «У 1956 році заклади міліції МВС УРСР затримали на вулицях 2933 безпритульних і 45561 бездоглядних дітей; кількість безпритульних дітей, затриманих на вулицях порівняно з 1955 р., зменшилася на 951 особу або на 24 %, а бездоглядних дітей – на 7610 чол. або 14,3 %. З числа дітей, доставлених у відділи міліції, було працевлаштовано 2064 особи, направлено до дитячих розподільників У 1956 році за бездоглядність дітей було притягнуто до адміністративної відповідальності 33042 батьків, у тому числі 14819 – попереджено і 18223 – оштрафовано на загальну суму 985377 кар.» [27, с. 5].

У другій половині 1950-х років серед вищого радянсько-партійного керівництва розпочалася боротьба за владу, у якій перемогла група на чолі з М. С. Хрущовим. Узятий ним курс на лібералізацію політичного режиму

зумовив зміни не лише в ідеологічній сфері, а й реорганізацію державно-управлінських структур, у тому числі й органів МВС-МДБ як основного інструменту в боротьбі за владу та розправи над політичними противниками в минулі роки. Зокрема, уже в березні 1953 року відбулося злиття МДБ (Міністерство державної безпеки) з МВС (Міністерство внутрішніх справ) СРСР та значне оновлення кадрового складу цих структур, очищення від «людей» Й. Сталіна та Л. Берії. Важливе значення мав указ Президії Верховної Ради СРСР (ПВР СРСР) «Про амністію» від 27 березня 1953 року, унаслідок якого з виправно-трудоих таборів та колоній було звільнено майже третину всіх ув'язнених. 1 вересня 1953 року була ліквідована сумнозвісна Особлива нарада при МВС СРСР, жертвами якої стали мільйони громадян Союзу.

Як зазначають дослідники питань генези державного механізму з протидії та профілактики злочинності неповнолітніх, у період «відлиги» та у наступні роки «у діяльності органів державної влади спостерігалось істотне розширення застосування виховних методів у боротьбі з підлітковою злочинністю, та включення до цього механізму спеціальних громадських організацій для сприяння державним органам у захисті прав дітей, у боротьбі з бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх» [119, с. 6]. Зокрема, у «Положенні про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в Українській РСР», затвердженого ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР 8 червня 1961 року, говорилося, що добровільні народні дружини «є громадськими самодіяльними організаціями, покликаними поряд із державними органами вести боротьбу з порушеннями громадського порядку і правил соціалістичного співжиття» [10]. Добровільні народні дружини та їх штаби у своїй діяльності, основою якої є запобігання правопорушенням і виховна робота, керуються вимогами радянських законів, знаходяться під їх захистом і проводять свою роботу в контакті з громадськими організаціями, органами міліції, прокуратури і суду [163, с. 298].

Таким чином, у 50-70-х роках ХХ століття діяльність вчителів, вихователів, піонервожатих та класних керівників була спрямована, насамперед, на попередження труднощів у навчанні молоді шляхом підвищення рівня ідейно-виховної роботи, налагодження дисципліни серед школярів та регламентації часу проведення занять та уроків. У цей період до роботи з важковиховуваними дітьми в школах активно залучалися громадські вихователі та лідери трудових колективів. У 60-70 роках ХХ століття було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема: «Інструкція про роботу органів міліції по ліквідації безпритульності та бездоглядності дітей» МВС СРСР (1953 р.), Постанова «Про організацію шкіл-інтернатів» (1956 р.), «Положення про школи з продовженим днем» (1960 р.), Постанова «Про перепрофілювання звичайних шкіл» (1960 р.), «Постанова про перетворення виховних колоній для неповнолітніх Міністерства охорони громадського порядку (МОПП) СРСР у спеціальні школи Міністерства освіти СРСР і спеціальні професійно-технічні училища Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів СРСР» (1964) [68].

У 1950–1960-х роках правоохоронні органи УРСР проводили роботу зі зміцнення громадського порядку та боротьби зі злочинністю, притягнення до відповідальності осіб, винних у дрібних розкраданнях державного і колективного майна, посилення боротьби з пияцтвом і наведення порядку в торгівлі міцними спиртними напоями. Зі зростанням хуліганства серед молоді в Україні почали формуватися комсомольські дружини, а на початку 1956 року було створено комсомольський осередок для керівництва комсомольсько-молодіжними патрулями. Разом з працівниками міліції обласних центрів та окремих населених пунктів молодь брала участь у рейдах і патрулюванні, проводячи активну профілактичну роботу серед неповнолітніх. У 1956–1957 роках рівень злочинності знизився, ситуація з попередженням тяжких злочинів стабілізувалася. Активізувалася діяльність, спрямована на виявлення порушень майнових прав громадян [63].

Повоєнний період суспільного розвитку характеризувався посиленням державних заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх та відновленням цілеспрямованої профілактичної роботи з попередження злочинної поведінки серед дітей. Важливу роль у цьому відіграла діяльність органів внутрішніх справ в особі служби дільничних інспекторів та Комісії у справах неповнолітніх. Відбувалася певна спеціалізація у середовищі працівників правоохоронних органів, залучених до профілактичної роботи з неповнолітніми. Реорганізація системи профілактики та кримінально-правової боротьби зі злочинністю неповнолітніх тривала і в 1970-х роках [29].

Отже, розмірковуючи над проблемами попередження злочинності неповнолітніх на території України після Другої світової війни слід зазначити, що першою з них стала безпритульність дітей, яких налічувалося сотні тисяч. Тому після закінчення війни активно приймалося законодавство щодо затримання і направлення таких неповнолітніх до дитячих установ. У цей період часу дітей засуджували за злочини скоєні навмисно і за необережністю. Більшістю протиправних діянь, що вчинялися неповнолітніми, займалася міліція.

Висновки до розділу 3

Дослідження санкцій за злочини, скоєні неповнолітніми після Другої світової війни, сприяло формуванню таких висновків:

1. Аналіз причин та умов злочинності неповнолітніх у повоєнній Україні свідчить, що діти, покинуті батьками або залишені вдома, бездоглядні внаслідок війни чи загибелі батьків, у післявоєнній ситуації вдавалися до бродяжництва, жебракування, крадіжок, систематично вживали алкоголь, токсичні речовини та наркотики, залучалися до протиправної діяльності дорослих. Життя і здоров'я цих дітей постійно перебувало у небезпеці, а їхня зростаюча кількість становила загрозу для суспільства.

2. Доведено, що після закінчення Другої світової війни держава у кримінально-правовій політиці щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх переслідувала переважно мету їх покарати, а не перевиховати, про що свідчать відсутність умов для адаптації дітей після відбуття покарання, жорсткість санкцій. З'ясовано, що вік кримінальної відповідальності був визначений становив 14 років, але існували випадки, коли кримінальна відповідальність наставала з 12 річного віку. Суттєві зміни відбулися у 60-ті роки, коли у КК України 1960 року встановив вік кримінальної відповідальності з 16 років, або з 14 років за деякі злочини.

3. КК УСРР 1927 року передбачав такі види покарання: висилка з країни та позбавлення громадянства – система покарань «варіювалась» від громадського осуду до вигнання за межі УСРР; арешт; заслання; вислання; виправні роботи без позбавлення волі; заходів медико-педагогічного характеру; штраф. Система покарань КК УРСР 1960 року передбачала такі основні види покарання як: позбавлення волі на певний строк; заслання; вислання; виправні роботи без позбавлення волі; штраф; заходи медико-педагогічного характеру; громадська догана.

4. Одним з найважливіших державних завдань було збереження життя та здоров'я дітей, оскільки через знищення їх домівок, вбивство на війні батьків більшість з них ставали безпритульними сиротами. Важлива роль у цьому була відведена працівникам міліції. З перших днів війни надзвичайно ускладнилася діяльність органів міліції, зросли обсяги роботи, збільшилася кількість напрямів. Забезпечуючи громадський порядок, продовжуючи протидіяти злочинності, працівники міліції змушені були вести боротьбу також зі шпигунами, диверсантами, панікерами, дезертирами. Міліція керувалася постановами «Про порядок затримання і подальшого направлення безпритульних і бездоглядних дітей», «Про утримання дітей, які залишились без батьків», «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» та іншими правовими актами.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягало у виявленні закономірностей формування кримінально-правової політики щодо протидії злочинності неповнолітніх на теренах України після Другої світової війни, на основі компаративного дослідження нормативних засад притягнення неповнолітніх правопорушників до відповідальності на національному та міжнародному рівнях щодо становлення ювенальної юстиції, та сформульовано наступні висновки.

1. Розкрито особливості кримінально-правової політики як невід'ємної складової будь-якої державної політики та діяльності державних органів і організацій, спрямованої на захист прав, свобод людини і громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних протиправних діянь (дій чи бездіяльності) шляхом застосування покарань та іншими методами. Основним завданням державної кримінально-правової політики є забезпечення правильного тлумачення положень Кримінального кодексу України, які застосовуються для притягнення злочинців до відповідальності за вчинення злочинів та підвищення ефективності кримінальної відповідальності за протиправні діяння. Основними напрямками кримінально-правової політики є криміналізація, декриміналізація, караність та пом'якшення покарання; криміналізація – це діяльність законодавця щодо визначення в кримінальному кодексі покарання за конкретне правопорушення, а пом'якшення покарання – це зменшення покарання за вчинення правопорушення.

2. Обґрунтовано, що кримінально-правова політика стосовно боротьби та попередження злочинності неповнолітніх, починаючи з першої половини XX століття, зазнала значних змін, що знайшло відображення у трансформації філософських, нормативних та інституційних основ. Надано розгорнуту характеристику еволюції кримінально-правової політики у сфері

боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах у XX столітті з урахуванням глобальних політико-правових змін, зумовлених Другою світовою війною, появою нових суб'єктів міжнародного права, що різнилися соціально-політичним ладом. Виокремлено загальне та відмінне у причинах поширення цього негативного явища у різних країнах, у формуванні нормативних та інституційних засад протидії злочинності неповнолітніх.

3. Встановлено, що протягом усього періоду зародження та розвитку кримінальної політики у сфері попередження злочинності неповнолітніх простежувалося домінування у різні часи певних ідей, які відображали погляди на дитинство, як соціокультурне явище, а його визначення, певною мірою, залежало від ціннісних засад суспільства, у межах якого воно сформовано. Доведено, що еволюція поглядів на дитинство та того, як суспільство відносилося до дітей, вплинуло на еволюцію нормативних засад визначення віку кримінальної відповідальності у напрямку його збільшення, призначення покарання неповнолітнім, що ставало, зазвичай, менш репресивним, створення спеціальних державних та громадських інституцій, які опікувалися неповнолітніми, як спеціальними суб'єктами кримінального права.

4. Розроблено багаторівневу періодизацію розвитку кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх, що формувалася на теренах України та інших держав у XX столітті, у якій факторами виокремлення етапів були як глобальні соціальні катаклізми, насамперед світові війни, трансформації національних політико-правових режимів та зміни ідеологічних засад державного будівництва, наприклад, громадянські війни, збройні конфлікти у межах держави. Розширено періодизацію процесів безпритульності, як одного чинників поширення злочинності неповнолітніх, що спостерігалось і спостерігаються в Україні. Запропоновано виокремити п'яту хвилю безпритульності серед неповнолітніх в Україні, і часом її відліку є російська військова агресія проти України, що почалася у 2014 році й з 24 лютого 2022 року переросла у

масштабну війну. Як демонструє історія, війни завжди виступають каталізатором значного збільшення кількості безпритульних дітей. Поява першої хвилі зумовлена Першою світовою війною, революцією, громадянською війною тощо; друга – колективізацію та голодомором у 1931–1933 роках; третя – Другою світовою війною, четверта – соціально-економічними потрясіннями перехідного періоду початку 90-х років XX століття.

5. Надано розгорнуту характеристику еволюції кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у зарубіжних країнах у XX столітті з урахуванням глобальних політико-правових змін, зумовлених Другою світовою війною, появою нових суб'єктів міжнародного права, що різнилися соціально-політичним ладом. Виокремлено загальне та відмінне у причинах поширення цього негативного явища у різних країнах, у формуванні нормативних та інституційних засад протидії злочинності неповнолітніх.

6. Доведено, що сучасний міжнародно-правовий механізм протидії та профілактики злочинності неповнолітніх є результатом генези міжнародних дискусій з прав людини, зокрема, з наголосом на забезпеченні благополуччя дітей під час воєн та конфліктів. Еволюція міжнародно-правових засад кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх та її профілактики тісно пов'язано з історичними подіями та соціальними рухами, що демонструє постійну потребу у розвитку нормативних та інституційних засад захисту прав дітей. Ці процеси слід розглядати у межах проблематики розвитку прав дітей як суттєвого елементу прав людини загалом. Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався значним змінами у ставленні до дітей, що призвело до збільшення соціальних інвестицій у їхній добробут. Руйнівні наслідки Першої та Другої світових війн виявили вразливість неповнолітніх і наголосили на необхідності більш структурованого підходу до благополуччя та захисту дітей. Після закінчення світових війн питання захисту прав дітей актуалізувалися не лише на доктринальному рівні, але й на ставали частиною

міжнародної політики, і це свідчить про те, що вони були не локальною проблемою, а частиною глобальних процесів. Найважливішою подією у цей період стало ухвалення у 1959 році в рамках ООН Декларації про права дитини 1959 року, що стало важливим етапом у переформулювання транснаціональних норм щодо формування правового статусу дитини.

7. Наголошено, що безпритульність неповнолітніх є окремою формою безпритульності загалом, яка відрізняється від її дорослої форми. Безпритульність неповнолітніх є, переважно, результатом соціальної несправедливості та нерівності, а не результатом індивідуальних обставин чи особистих недоліків. Збройні конфлікти локального та глобального характеру виступають каталізатором щодо збільшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей, що відбулося і після Другої світової війни. Після війни в Україні з'явилося багато безпритульних та бездоглядних дітей. Повоєнний час був складним періодом для громадян, а зростання злочинності неповнолітніх в Українській РСР було наслідком голоду, спричиненого кліматичними катаклізмами, наслідками війни та репресивною продовольчою політикою радянського уряду. Злочинність неповнолітніх у період 1940–1960 років була нестабільною, її збільшення у перші повоєнні роки та поступове зменшення обумовлено трансформацією державної кримінально-правової політики щодо цієї категорії суб'єктів права. Доведено, що запобігання та подолання безпритульності неповнолітніх потребує відходу від систем та політик, неефективність яких доведена історичним досвідом, і вимагає розробку стратегій та політик, спрямованих на підтримку неповнолітніх.

8. Охарактеризовано превентивні заходи щодо неповнолітніх у період з 40- 60-х років XX століття, поширених на теренах України. Наголошено, що кримінальне законодавство одразу після Другої світової війни містило суворі санкції щодо призначення покарання не лише дорослим, а й після досягнення дитиною 12 років, а профілактичних чи виховних заходів було дуже мало. Розглянуто динаміку нормативних приписів щодо встановленні мінімальної

межі притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності у період 20-60 років XX століття у зарубіжних країнах та в УРСР. Зокрема, згідно з КК 1927 року, до дітей віком від 14 до 16 років застосовувалися заходи виправлення, якщо комісія в справах неповнолітніх визнавала неможливим застосування заходів медичного та виховного характеру; з 1935 року санкції щодо неповнолітніх стали більш суворими, зокрема після досягнення ними 12 річного віку за скоєння крадіжок, насильства тощо. У 1940 році було запроваджено стосовно неповнолітніх максимальну міру покарання – смертну кару (вона не була застосована), яка була скасована 28 травня 1947 року, що стало важливою подією у повоєнній кримінально-правовій політиці. У повоєнний період кримінальне законодавство України перейшло від жорсткого методу покарання у вигляді позбавлення волі до ліберального методу підвищення віку кримінальної відповідальності, а також було посилено превентивну діяльність щодо неповнолітніх. Відповідно до положень КК УРСР 1960 року, суд міг призначити покарання особі, яка не досягла 18 років, за вчинення кримінального правопорушення або за вчинення кримінального правопорушення до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а функцією покарання було визначено не тільки кара, а й перевиховання засуджених, суворе додержання законів, повагу до правил життя суспільства, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, та іншими особами.

9. Виявлено основні причини, що спонукали та спонукають неповнолітніх до скоєння протиправних дій, зокрема: вплив кризових явищ; важке матеріальне становище сімей; зростання кількості підлітків, які ніде не навчаються та не працюють, що обумовлено як поведінкою неповнолітнього (наприклад, небажання займатись чимось корисним), так державою (наприклад, брак робочих місць тощо). У сучасний період на психіку неповнолітніх суттєво впливають воєнні дії, тому брак соціально-психологічних заходів з боку держави є однією з причин підвищення злочинності підлітків та поширення бездоглядності та безпритульності дітей.

Виявлено основні причини зростання злочинності у період після Другої світової війни та умови, через які криміногенна ситуація погіршувалася чи поліпшувалася. Встановлено, що злочинність неповнолітніх у 1940–1960 роках мала нестабільний характер, то зростала через соціальну, політичну, економічну кризу в післявоєнній Україні, то поступово зменшувалася під впливом попереджувальної діяльності правоохоронних органів та кримінально-правової політики держави. Якщо розглядати період одразу після Другої світової війни, то головними причинами зростання протиправних дій неповнолітніх було скрутне матеріальне становище сімей, втрата постійного місця проживання та загибель членів сім'ї. У період 50-60-х років XX століття основною причиною злочинності неповнолітніх була безконтрольність з боку батьків, вчителів і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О. І. Історико-правове дослідження системи покарання неповнолітніх за дрібні злочини у 1940-1950-ті роки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2, ч. 2. С. 3–7.
2. Андрухів О. І. Історико-правовий досвід застосування карально-профілактичних заходів для подолання злочинності серед неповнолітніх. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. Вип. 4. С. 29–33. URL: <http://surl.li/oktfrn> (дата звернення: 25.01.2025).
3. Андрухів О. І. Правові засади подолання безпритульності й бездоглядності у 1940–1950-х роках. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 3–7. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_1/3.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
4. Андрущак О. М. Спроби гуманізації виправно-трудового права радянської доби: причини, наслідки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 15. С. 52–55. URL: <http://surl.li/leflrz> (дата звернення: 25.01.2025).
5. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.
6. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 17 с.
7. Бандурка О. М., Греченко В. А. Досвід та висновки діяльності міліції Української РСР у 1948 році. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 5–14. DOI 10.32782/EP.2021.3.1 (дата звернення: 25.01.2025).
8. Бахур О. В. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 3. С. 220–227.
9. Башинський О. А. Нормативно-правові засади скасування смертної кари, як виду покарання в УСРР (УРСР) у 1917–1991 рр. *Науковий вісник*

публічного та приватного права. 2017. Вип. 5, т. 1. С. 3–8. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/5/tom_1/3.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

10. Безносюк О. Реорганізації МВС у МОГП у середині 50-х – на початку 60-х років XX століття: політико-правовий аналіз. *Схід*. 2012. № 2. С. 83–86. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/62325> (дата звернення: 25.01.2025).

11. Бехруз Х. Міжнародно-правові засади формування ювенальної юстиції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Вип. 12. С. 394–397. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/90> (дата звернення: 30.06.2025).

12. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.

13. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 15–31.

14. Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 4. С. 207–215. URL: <http://surl.li/secblx> (дата звернення: 25.01.2025).

15. Веселова О. М. Голод 1946–1947 рр. в Україні й експорт сільгосппродукції в країни Центрально-Східної Європи. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. пр. Київ : Ін-т історії України НАН України. 2007. Вип. 17. С. 64–71. URL: surl.li/jbvesn (дата звернення: 25.01.2025).

16. 86 років тому дозволили розстрілювати дітей віком від 12 років / Духовний Фронт України – інформаційний вебсайт. URL: <https://surl.li/bkizcc> (дата звернення: 25.01.2025).

17. Ветева Н. В. Історичні аспекти корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 179–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_4_25 (дата звернення: 25.01.2025).

18. Виноградова С. О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33, т. 2. С. 141–144. URL: <http://surl.li/bkydtm> (дата звернення: 25.01.2025).

19. Воднік В. Д. Злочинність неповнолітніх: причини та шляхи запобігання (за даними дослідження у м. Харкові). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 3. С. 155–178. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/14575> (дата звернення: 25.01.2025).

20. Володавська О. С. Історичний аспект становлення кримінальної відповідальності за перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 43–53.

21. Волошкевич Г. А. Історичні витoki та перший етап формування ювенальних судів (XIX – поч. XX ст.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. Т. 3, № 4. С. 1–7. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/1.pdf (дата звернення: 30.06.2025).

22. Волошкевич Г. А. Становлення ювенальної юстиції на українських землях в Російській імперії початку XX ст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2025. Т. 36, вип. 3. С. 7–12. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/02> (дата звернення: 20.05.2025).

23. Голиш Л. В. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943-1950 рр.: автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Черкаси, 2007. 20 с.

24. Голіна В. В. Попередження злочинності : конспект лекції. Харків : Українська юридична академія, 1994. 40 с.

25. Головкін Б. М. Злочинність неповнолітніх як суспільне явище. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 204–217.
26. Гончар Т. О. Поняття та основні етапи формування кримінальної політики: теоретичний аспект. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 93–96. URL: <http://surl.li/vuneug> (дата звернення: 25.01.2025).
27. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Діяльність міліції УРСР щодо проблем дитячої безпритульності та бездоглядності у 1950-ті рр. *Європейські перспективи*. 2024. № 2. С. 5–13. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.1> (дата звернення: 13.04.2025).
28. Григорова А. Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві : дис. ... канд..юрид.наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 197 с.
29. Гричанюк М. Історичні передумови протидії злочинності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 299–302. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/55.pdf> (дата звернення: 25.01.2025).
30. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко [та ін.] / за заг. ред. В. В.Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с. URL: <https://surl.li/vltcfc> (дата звернення: 25.01.2025).
31. Грушко М. В. Заборона участі дітей у збройних конфліктах: міжнародно-правова аксіома. *Права людини – пріоритет сучасної держави* : збірник матер. всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. С. 166–171.
32. Грушко М. В. Міжнародно-правовий захист прав дітей. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квіт. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 80–86.
33. Гусак А. П. Зарубіжних досвід пробації та протидії злочинності засобами пробації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2. С. 93–99. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.18> (дата звернення: 25.01.2025).

34. Гуторова Н. О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 32–49. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6113/1/Gutorova_Ponomarenko_32-49.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
35. Державний архів Одеської області. Ф. Р-7740, оп. 1, спр. 14.
36. Державний архів Одеської області. Ф. Р-805, оп. 2, спр. 11722.
37. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8065, оп. 2, спр. 13050.
38. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3431.
39. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3451.
40. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3452.
41. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3428.
42. Деякі психологічні аспекти злочинності неповнолітніх / І. Ф. Аршава, Т. В. Єрошкіна, О. Г. Репніна, І. О. Аршава. *Медична психологія*. 2011. № 1. С. 8–14.
43. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ : Наш формат, 2020. 928 с.
44. Джужа О. М. Проблемні аспекти кримінологічної ювенології. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 163–172. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/1827c0a4-04fc-469e-972c-3f4c33932f23> (дата звернення: 25.01.2025).
45. Дмитренко Н. А. Особливості профілактики та попередження окремих груп злочинів у збройних силах України. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 101–105. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.15> (дата звернення: 25.01.2025).
46. Добров П. В., Грідіна І. М., Касьянова Н. М. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в перші післявоєнні роки (на прикладі Донбасу) : монографія. Донецьк, 2011. 203 с.

47. Дорошенко О. Діти війни: зона впливу Рейхскомісаріат Україна та Трансністрія. Історія та спогади. *Гард-Сіті : новинний вебсайт*. 2020. 7 трав. URL: <https://surl.li/kjnwqu> (дата звернення: 25.01.2025).

48. Дубович О. В. Про деякі морально-психологічні властивості та риси особи злочинця без визначеного місця проживання. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 784–787. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7253> (дата звернення: 25.01.2025).

49. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

50. Дундич Л. В. Проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи запобігання їй. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42, т. 2. С. 96–99. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.24> (дата звернення: 25.01.2025).

51. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 25.03.2025).

52. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 25.03.2025).

53. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 25.03.2025).

54. Жмур Ю. М., Грицан В. П. Історичний шлях становлення інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2018. Вип. 33. С. 38–43. URL: <http://surl.li/cxwlay> (дата звернення: 25.01.2025).
55. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 т. Київ : Юн Юре, 2007. Т. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
56. Закалюк А. П. Курс сучасної Української кримінології : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. 712 с.
57. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 25 с.
58. Зінченко А. Г. Досвід подолання дитячої безпритульності в Україні у 20-х роках. Київ : Міжнародна фінансова агенція, 1998. 80 с.
59. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Аконіт, 2008. 300 с.
60. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посібник. Київ : Паливода, 2006. 264 с.
61. Ільїна О. В. Співвідношення кримінально-правової політики з кримінально-виконавчою політикою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 98–104. DOI <https://doi.org/10.32782/3922103> (дата звернення: 25.01.2025).
62. Ісайкіна О. Д. Побут міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.). *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали всеукр. наук. конф. (м. Переяслав-Хмельницький 14–15 трав. 2010 р.) / упоряд.: О. М. Лукашевич [та ін.]. Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2010. С. 181–183. URL: <http://surl.li/hrzyxb> (дата звернення: 25.01.2025).
63. Історія УМВС України в Чернівецькій області. URL: <https://zvitiaga.org/catalog/layer/istoriya-umvs-ukrayini-v-cherniveckij-oblasti> (дата звернення: 25.01.2025).

64. Казначєєва Д. В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 176–182.
65. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами. *Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 13. С. 471–474.
66. Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості в суспільстві перехідного типу: зміна ціннісних пріоритетів : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2007. 20 с.
67. Кідіна Н. В. Кримінологічні засади індивідуалізації покарання неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутрішніх справ. 2021. Київ, 2021. 258 с.
68. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина XX – початок XXI століття) : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05 / Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2011. 243 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U002038> (дата звернення: 25.01.2025).
69. Ковальова (Ужитчак) А. Ю. Санкції за злочини скоєні серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2020. С. 20–22. (дата звернення: 25.01.2025).
70. Ковальчук А. Ю., Коцюбинська Ю. М. Війна як детермінанта зростання рівня злочинності серед неповнолітніх в Україні. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 7 верес. 2022 р.). Київ : ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін. 2022. С. 209–211.
71. Козаченко О. О. Визначальні тенденції сучасної кримінально-правової політики України. *Перспективи розвитку юридичної науки очима молоді* : зб.

наук. пр. / за ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка. Миколаїв : МНЦ ОНЮА, 2008. С. 6–9.

72. Козир О. В. Розвиток кримінального законодавства в УРСР у 30–50-ті роки ХХ століття (історико-правовий аспект). *Права людини як критерій морального виміру політики і державної влади* : зб. тез доп. за матеріалами міжвуз. студ. наук. читань (м. Суми, 8 груд. 2006 р.). Суми : УАБС НБУ, 2006. С. 9–11.

73. Козич І. В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування : монографія. Івано-Франківськ : Вид. Супрун В.П., 2020. 300 с.

74. Коломоець Ю. Ю. Кримінально-правова політика України : конспект лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 212 с.

75. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (Х – початок ХХІ століття) : монографія : [у 2 т.]. Київ : Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.

76. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : монографія. Київ : Освіта України, 2019. 836 с.

77. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15, з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2025).

78. Конституція Сполучених Штатів Америки (з поправками) : прийнята 17.09.1787 р. URL: <https://salo.li/6a1ad85> (дата звернення: 25.01.2025).

79. Концепція державної сімейної політики : схвалена Постановою Верховної Ради України від 17.09.1999 р. № 1063-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

80. Корсак К. «Альфа-злочини». Чи можна їх зарадити?. *Науковий світ*. 2006. № 9. С. 6–8.

81. Крестовська Н. М. Традиції в ювенальному праві України. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора*

Ю. М. Оборотова : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 верес. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 49–54.

82. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

83. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 328 с.

84. Кримінальна політика України: концептуальні основи / В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Д. О. Балобанова, Є. Ю. Полянський, М. М. Дмитрук. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 200-209.

85. Кримінальне право України і Англії: порівняльний аналіз (окремі питання Загальної частини) : конспект лекцій / уклад.: М. І. Панов, С. О. Харитонов [та ін.] 2-ге електрон. вид., перероб. та допов. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 144 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/KPUAPA.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

86. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [С. В. Албул, О. А. Гритенко та ін.] ; за ред. В. О. Меркулової, В. Я. Конопельського. Одеса : Вид-во «Букаєв Вадим Вікторович», 2017. 430 с.

87. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05.04.2001 р. № 2341-III. у ред. від 05.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

88. Кримінальний кодекс Української РСР : затверджений від 28.12.1960 р. № 2000-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

89. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : затверджений ВУЦВК 23.08.1922 р. : [витяг]. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1060/70/> (дата звернення: 30.06.2025).

90. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : затверджений ВУЦВК 08.06.1927 р. Офіц. вид. Харків : Юрид. вид-во, 1928. 112 с.

91. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці / упоряд. Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко. Київ : Істина. 2001. 272 с.
92. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов та ін. Харків : Право, 2006. 292 с.
93. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол [та ін.] / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
94. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернея. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
95. Кримінологія: запитання та відповіді / [О. О. Авдєєв, А. А. Васильєв, О. С. Володавська та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2015. 324 с. URL: <https://pidru4niki.com/81540/pravo/kriminologiya> (дата звернення: 25.01.2025).
96. Кузембаєв О. С. Кримінальний кодекс України 1960 р. як джерело кримінального права України: вплив на кваліфікацію множинності злочинів. *Пошук концептуальних засад розбудови правової системи України : матеріали всеукр. конф. (м. Львів, 10–11 черв. 2011 р.)* / Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив». Львів, 2011. С. 100–102.
97. Кузьменко О. В. Еволюція уявлень про вікову осудність і кримінальну відповідальність дітей. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2016. Вип. 13. С. 14–16. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/Vestniki/2016_13.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
98. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина : курс лекцій. Київ : Кондор, 2006. 192 с. URL: <http://surl.li/drdr1q> (дата звернення: 25.01.2025).
99. Куц В. М. Поняття злочинності. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34–39.

100. Куц І. Г. Історико-правові засади злочинності неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 355–362. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/53.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
101. Лабрюєр Жан де. Характери, або звичаї нинішнього віку / пер. з фр. Г. Малець. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2009. 364 с.
102. Лисиця Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр. : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2021. 252 с.
103. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.
104. Маланчук П. М., Шелест О. М. Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця та вчинених ним злочинів. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 925–928.
105. Малахов Г. Б. Кримінально-правова політика у сфері державної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 459–462. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/114> (дата звернення: 25.01.2025).
106. Мануїлова К. В. Міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період (1940–1960 – ті рр.): порівняльний аналіз України та європейських країн. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 2. С. 151–156. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2025/25.pdf (дата звернення: 30.06.2025).
107. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2005. 17 с.
108. Михайленко П., Кондратьєв Я. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. Київ : Генеза, 1997. Т. 3:1926–1945. 1999. 616 с.
109. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські

правила») : прийняті 29.11.1985 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 25.01.2025).

110. Мінц М. О., Чуб А. Г. Злочинність серед неповнолітніх та заходи щодо її профілактики. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Соціологія*. 2011. Т. 156, Вип. 144. С. 76–79. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2011_156_144_18 (дата звернення: 25.01.2025).

111. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія. Київ : Десна, 2012. 432 с.

112. Міхеєва О. К. Сирітство, безпритульність та злочинність неповнолітніх у 1920-ті рр. в контексті соціально-демографічних процесів. *Історичні та політологічні дослідження*. 2013. № 1. С. 120–130. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/99> (дата звернення: 25.01.2025).

113. Музика А., Лашук Є. Міжнародна кримінально-правова політика як новий науковий напрям. *Право України*. 2010. № 9. С. 81–89.

114. Мунтян І. В. Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві : дис ... канд.соціолог.наук : 22.00.04. Одкса, 2017 237 с.

115. Навроцький В. Декриміналізація як один із способів гуманізації та лібералізації у сфері кримінального права. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 листоп. 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 178–182.

116. Назимко Є. С. Види та загальна характеристика спеціальних функцій ювенальної пенології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6–2. Т. 2. С. 92–94. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-2-2/24.pdf> (дата звернення: 25.01.2025).

117. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : Дакор. 2018. 336 с.

118. Назимко Є. С. Ювенальна пенологія – теорія про покарання неповнолітніх: визначення структури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Т. 4, вип. 19. С. 72–75.

119. Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-і – поч. 80-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... за спец.: 12.00.01. Київ, 2005. 20 с.

120. Однойко І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 143–147.

121. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук за спец.: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/1023212b-1b38-4cf9-b880-9bb767d90bf7> (дата звернення: 25.06.2025).

122. Основи кримінальної політики Європейського Союзу : навч. посібник / автори-упорядники: О. О. Житний, Г. С. Рибалко, Д. С. Слінько. Харків, 2022. 147 с. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/8b815635-47c1-4af0-9502-07df38b45cd9/.pdf>

123. Острогляд О. В. Поняття принципів кримінально-правової політики та його співвідношення з суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 211–216. DOI <https://doi.org/10.32782/39221376> (дата звернення: 25.01.2025).

124. Павлик Н. П. Виховна діяльність у притулку для неповнолітніх : монографія. Житомир : ОП «Житомирська облдрукарня», 2008. 228 с.

125. Період повоєнного відновлення системи освіти та управління нею в м. Києві (1945–1964 рр.) / Департамент освіти і науки України Київської міської ради. 2024. 14 трав. URL: <http://surl.li/qcnolh> (дата звернення: 25.01.2025).

126. Петренко В. Мета покарання / Лохвицький районний суд Полтавської області. 2018. 26 берез. URL: <https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/454029/> (дата звернення: 25.01.2025).

127. Пісоцька Н. М. Рецидивна злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.

128. Пліско Є. Ю. Створення спеціалізованих установ дитячого виховання для неповнолітніх правопорушників в Україні у 20–30 рр. XX ст. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 5. С. 29–32.

129. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n31> (дата звернення: 25.01.2025).

130. Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх : Постанова ЦВК та РНК СРСР від 07.04.1935 № 3/598. *Звід Законів УСРР*. 1935. № 11–12. Ст. 49.

131. Про заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 12. Ст. 77.

132. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. № 2402-III у ред. від. 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

133. Пустовий О. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні : дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 284 с.

134. Рекомендації парламентських слухань «Демографічна криза в Україні і її причини та наслідки» : схвалено Постановою Верховної Ради України від 05.06.2003 р. № 940-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 370.

135. Рень Ю. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють приховування злочинів. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2020. № 1. С. 127–131. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/29.pdf> (дата звернення: 25.01.2025).

136. Робоча програма навчальної дисципліни «Ювенальна превенція» / укл.: В. Шаблистий, Т. Шевченко. Дніпро : Дніпропетр. Держав. ун-т внутрішніх справ, 2023. 21 с.

137. Рожкова Л. І. «Війна» після війни: боротьба проти бандитизму на Сумщині у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 13. С. 315–319.

138. Романова А. С. Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 408–411. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.73> (дата звернення: 25.01.2025).

139. Саблук С. Організаційно-правові заходи протидії дитячій злочинності в УРСР у 1930-1950 рр. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 232–236. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.39> (дата звернення: 25.01.2025).

140. Самборський В. Д. Дитяча злочинність. Причини, шляхи подання / Офіційний веб-портал міста Подільська. 2021. URL: <http://websystem.kotovsk-city.gov.ua/index.php/informatsijii/1192-dityacha-zlochinnist-prichini-shlyakhi-podolannya> (дата звернення: 25.01.2025).

141. Самчук Т. Втрачене дитинство. Як долали сирітство і безпритульність після двох світових воєн. *Медія великих історій* : веб-сайт. 2022. 2 верес. URL: <http://surl.li/ksbvpm> (дата звернення: 25.01.2025).

142. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 150–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_1_30 (дата звернення: 25.01.2025).

143. Семерак О. С. Про деякі тенденції, структуру та причини злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 51, т. 2. С. 99–102.

144. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2274> (дата звернення: 25.01.2025).

145. Сизоненко А. С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 100–105. <https://doi.org/10.15421/392206> (дата звернення: 25.01.2025).

146. Силка О. С. Досвід подолання злочинності серед неповнолітніх у роки Другої світової війни 1942–1945. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2020. № 6. С. 209–220. DOI <https://doi.org/10.31743/teka.13385> (дата звернення: 25.01.2025).

147. Силка О. С. Подолання безпритульності, сирітства і правопорушень неповнолітніх громадян в Україні (грудень 1942 – травень 1945 рр.) : дис. канд. істор. наук 07.00.01. Київ, 2021. 201 с.

148. Силка О. С. Стан дитячої бездоглядності, сирітства та злочинності в 1942–1945 рр. на визволених від окупації територіях України. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2017. Вип. 25. С. 131–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2017_25_27 (дата звернення: 25.01.2025).

149. Сімейний кодекс України : Закон України 10.01.2002 р. № 2947-III у ред. 19.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

150. Сметаніна Н. В. Історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській кримінології. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 243–256.

151. Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 237 с.

152. Сорока Л. В. Становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 3. С. 183–187.

153. Старко О. Л. Кримінологічні ознаки особи неповнолітнього злочинця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 203–205. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/48> (дата звернення: 25.01.2025).

154. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 42 с.

155. Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думки прагматика. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2018. С. 59–62.

156. Стрельцов Є. Л. Сучасне кримінальне право: між догмами та інноваціями. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті професора Ю. М. Оборотова* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 верес. 2021 р.) / НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2021. С. 68–73.

157. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2011. 944 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/61346-krimnalne-zakonodavstvo.html> (дата звернення: 25.01.2025).

158. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

159. Тимченко А. П. Важливі напрямки діяльності працівників української міліції в надзвичайних умовах війни 1941–1945 рр. *Теоретико-правові аспекти функцій права в системі державотворення України* : зб. наук. пр. / за заг. ред. І. Л. Бородіна. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 28–37. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/26004> (дата звернення: 25.01.2025).

160. Туз Н. Д. Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця (кримінологічний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. Львів, 2016. 232 с. URL: <http://surl.li/uavndh> (дата звернення: 25.01.2025).

161. Туляков В. О., Іскендеров Ф. Ш., Хильченко А. С. Пеналізаційна практика у європейському кримінальному дискурсі : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2020. 116 с.

162. Ужитчак А. Ю. Боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 років XX ст.). *European political and law discourse*. 2021. Vol. 8, iss. 3. С. 103–107. DOI <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.3.13> (дата звернення: 25.01.2025)

163. Ужитчак А. Ю. Досвід попередження злочинів, що вчинялися неповнолітніми у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.). *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 296–301. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.45> (дата звернення: 25.01.2025).

164. Ужитчак А. Ю. Злочинність серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26–27 лют. 2021 р.) / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2021. С. 46–49. (дата звернення: 25.01.2025).

165. Ужитчак А. Ю. Кримінально-правова політика держави в умовах збройного конфлікту. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 10 лют. 2023 р.) / НУ «ОЮА. Одеса, 2023. С. 98–100. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23652> (дата звернення: 25.01.2025).

166. Ужитчак А. Ю. Особливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності в післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2021. Т. 1. С. 159–161. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e> (дата звернення: 25.01.2025).

167. Ужитчак А. Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 232–236. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32> (дата звернення: 25.01.2025).

168. Ужитчак А. Ю. Причини та умови виникнення злочинності серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса : Юридика, 2023. Т. 1. С. 140–143. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26043> (дата звернення: 25.01.2025).

169. Ужитчак А. Ю. Розвиток кримінального законодавства в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали міжнар.наук.- практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2022. Т. 1. С. 176–178. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e> (дата звернення: 25.01.2025).

170. Участь особового складу навчального закладу в Другій світовій війні / Нац. акад. внутрішніх справ. 2020. URL: <http://surl.li/oicvrs> (дата звернення: 25.01.2025).

171. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Вид. Супрун В. П. 2021. 389 с.

172. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 19–28.

173. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

174. Хавронюк М. Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру : [інтерв'ю]. 2024. 11 листоп. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/mykola-havronyuk-pro-kryminalno-pravovu-polityku-ukrayiny-pid-vplyvom-faktoriv-voyennogo-harakteru/> (дата звернення: 20.02.2025).

175. Хмуринська Т. О. Аналіз проблеми безпритульності та бездоглядності дітей та особливості їх реабілітації. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 1. С. 308–311.

176. Центральний Державний архів громадських об'єднань на українці в Україні. Ф1. Оп. 24. Справа 4088. Арк. 73–79.

177. Центральний Державний архів громадських об'єднань на українці в Україні. Ф1. Оп. 73. Справа 338. Арк. 38.

178. Цивільний кодекс України : прийнятий 16.01.2003 р. № 435-IV у ред. від 10.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.01.2025).

179. Шевченко Т. В. Про деякі питання створення ювенальної юстиції та впровадження відновного правосуддя в Україні (кримінально-правовий аспект). *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 9. С. 36–40.

180. Шендрик В. В., Крепаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». *Форум права*. 2011. № 1. С. 1129–1139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_182 (дата звернення 25.01.2025).

181. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання протидії їй в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2017. 38 с.

182. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

183. Якімова С. В. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. Хмельницький : Хмельниц. ун-т та управління та права, 2014. 442 с.

184. Якобчук Н. О. Українське суспільство у повоєнний період (1945–1953 рр.): соціальний вимір і повсякденність. *Військово-історичний меридіан*. 2019. Вип. 2. С. 99–112. URL: <https://surl.li/rsuowg> (дата звернення: 25.01.2025).

185. 7 Factors Leading To Juvenile Delinquency : Blog. URL: <https://www.nicewicz.com/blog/7-factors-leading-to-juvenile-delinquency/> (accessed: 25.01.2025).

186. Advocacy Brief on Child Justice: Prevention of Children at Risk from Coming in Conflict with the Law in Europe and Central Asia / UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia. 2022 (November). URL: <https://surl.li/wlcrop> (accessed: 25.01.2025).

187. Arthur R. Rethinking the Criminal Responsibility of Young People in England and Wales. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2012. Vol. 20, iss. 1. P. 13–29. URL: https://research.tees.ac.uk/files/6401810/Accepted_manuscript.pdf (accessed: 25.01.2025).

188. Bakken B. Crime, juvenile delinquency and deterrence policy in China. *The Australian Journal of Chinese Affairs*. 1993. Vol. 30. P. 29–58. DOI <https://doi.org/10.2307/2949991> (accessed: 25.01.2025) (accessed: 25.01.2025).

189. Barnert E. Minimum Age of Prosecution of 12: What Does It Mean and Why Does It Matter? / National Commission on Correctional Health Care (NCCHC). 2021. December 6. URL: <https://salo.li/4ce7126> (accessed: 25.01.2025).

190. Bathurst M. E. Juvenile Delinquency in Britain during the War. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1944. Vol. 34, iss. 5. P. 291–302.

191. Baur E. Jackson. The Trend of Juvenile Offences in the Netherlands and the United States. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1964. Vol. 55, iss. 3. P. 359–369. URL: <https://surl.li/odbhyi> (accessed: 01.05.2025).

192. Bellon J. L'enfance délinquante en U.R.S.S. *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1959. Vol. 1, № 1. P. 49-82. DOI <https://doi.org/10.3406/cmr.1959.1407> https://www.persee.fr/doc/cmr_0008-0160_1959_num_1_1_1407 (accessed: 25.01.2025).

193. Bovet L. Psychiatric aspects of juvenile delinquency : a study prepared on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations programme for the prevention of crime and treatment of offenders. Geneva : World Health Organization, 1951. 90 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/40722> (accessed: 25.01.2025).

194. Bradley K. Juvenile delinquency and the evolution of the British juvenile courts, c. 1900–1950. *History in Focus* / Institute of Historical Research. URL: <https://salon.li/857C05B> (accessed: 25.01.2025).

195. Capital punishment in the United Kingdom / Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Capital_punishment_in_the_United_Kingdom (accessed: 25.01.2025).

196. Characteristics of young offenders depending on the type of crime / K. Cuervo, L. Villanueva, F. González, C. Carrión, P. Busquets. *Psychosocial Intervention*. 2015. Vol. 24, № 1. P. 9–15. <https://doi.org/10.1016/j.psi.2014.11.003> (accessed: 25.01.2025).

197. Cherry K. How Punishment Works in Operant Conditioning / Verywellmind. 2023. August 29. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-punishment-2795413> (accessed: 25.01.2025).

198. Children and Young Persons Act 1933 / From Wikipedia, the free encyclopedia URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Children_and_Young_Persons_Act_1933#:~:text=A (accessed: 25.01.2025).

199. Children and Young Persons Act 1933 : Legislation / URL: <https://www.education-uk.org/documents/acts/1933-children-young-persons-act.html> (accessed: 25.01.2025).

200. Chronologie de la justice pénale des mineurs en France de 1791 à 2025. 2025. 14 février. URL: <https://www.vie-publique.fr/eclairage/281310-chronologie-de-la-justice-penale-des-mineurs-en-france-1791-2025> (accessed: 25.01.2025).

201. Code pénal [Français] du 25 septembre 1791 (Texte intégral original). https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm (accessed: 25.01.2025).

202. Code pénal [Français] : adoption 22 juillet 1992 (entrée en vigueur 1 mars 1994) version en vigueur au 20 mars 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (accessed: 20.06.2025).

203. Costa-Lascoux J. La délinquance des jeunes en France 1825–1968. Textes législatifs et réglementaires. Paris, Édition Cujas, 1978. 230 p. URL: https://criminocorpus.org/fr/legislation/chronologies/histoire-de-la-justice-des-mineurs/#/_ftn1#_ftn1 (accessed: 20.06.2025).

204. Démuthová S. Psychological characteristics of juvenile offenders with constant integration problems. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration*. 2012. Vol. 18, iss. 1/2. P. 177–192. DOI 10.2478/v10241-012-0032-4 (accessed: 25.01.2025).

205. Dong Y., Zeb S. Role of higher education system in promoting law abiding behavior among students. *Frontiers in Psychology*. 2022. № 13. DOI 10.3389/fpsyg.2022.1036991 (accessed: 25.01.2025).

206. Durkheim É. Les Règles de la Méthode Sociologique. Paris : PUF, 1967. 157 p.

207. Efi Avdela. When Juvenile Delinquency Became an International Post-War Concern / United Nations, Council of Europe. V&R unipress Vienna University Press. URL: <https://sal0.li/28EC985> (accessed: 25.01.2025).

208. Eich K. Die gesetzlichen Bestimmungen des Jugendstrafrechts der DDR ab 1968. Verbunden mit einem rechtsvergleichenden Ausblick auf das Jugendgerichtsgesetz der Bundesrepublik. Cuvillier Verlag Göttingen, 2008. 173 p.

209. European Committee on Crime Problems. *Juvenile Delinquency in Post War Europe*. Strasburg, 1960 (henceforth ECCP 1960). P. 37–38.

210. Fishman S. La bataille de l'enfance. Traduit par Johann Maunet. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2008. 323 p. URL: <https://doi.org/10.4000/books.pur.3975>. (accessed: 25.01.2025).

211. Foucault M. Surveiller et punir : naissance de la prison. Gallimard, 1975. 360 p.

212. German Policy on Youth crime / EUCPN is the European Crime Prevention Network. URL: <https://eucpn.org/document/german-policy-on-youth-crime> (accessed: 25.01.2025).

213. Gibbens T. C. N. Trends in Juvenile Delinquency / World Health Organization. Geneva, 1961 54 p. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/37818/WHO_PHP_5.pdf?sequence=1

214. Grabel S. Juvenile Crime Prevention / Grabel & Associates. URL: <https://www.grabellaw.com/juvenile-crime-prevention.html> (accessed: 25.01.2025).

215. Guodong Du. Juvenile Criminal Records Sealing System in China / China Justice Observer. 2023. 4 Jun. URL: <https://www.chinajusticeobserver.com/a/juvenile-criminal-records-sealing-system-in-china> (accessed: 25.01.2025).

216. History of the Juvenile Justice System / We Are Impactlaw. URL: <https://www.impactlaw.com/criminal-law/juvenile/system/history> (accessed: 25.01.2025).

217. Iriye A. The Making of a Transnational World. *Global Interdependence. The World after 1945* / in A. Iriye (ed.). Cambridge, Mass., London, 2014. P. 722–723.

218. Jin Guang-Xu. Japan. The criminal responsibility of minors in the Japanese legal system. *International Review of Penal Law*. 2004. Vol. 75, iss. 1. P. 409–421. URL: <https://surl.li/sdnbna> (accessed: 25.01.2025).

219. Jolly R., Emmerij L., Weiss T.G. *UN Ideas that Changed the World*, Bloomington & Indianapolis, 2009. 310 p.

220. Juvenile Delinquency and Laws Regarding Juveniles in Japan: Analytical. *Edubirdie*. 2022. December 27. URL: <https://surl.li/iheqfs> (accessed: 25.01.2025).

221. Juvenile Offenses. *Child Criminal Safety Issues / Child Crime Prevention & Safety Center* URL: <https://chidsafety.losangelescriminallawyer.pro/juvenile-offenses.html> (accessed: 25.01.2025).

222. Krausz D. Die Umerziehung schwererziehbarer und krimineller Jugendlicher in den Jugendwerkhöfen der DDR. Methoden einer Erziehungsdiktatur. 2009. URL: <https://m.diplom.de/document/226930> (accessed: 25.01.2025).

223. Laine-Frigren Tuomas. Traumatized Children in Hungary After World War II. *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II* / edit.: V. Kivimäki, P. Leese. 2021. P. 149–176. DOI 10.1007/978-3-030-84663-3_6 (accessed: 25.01.2025).

224. Lam J. Germany progressive juvenile justice approach / San Quentin News. 2018. September 12. URL: <https://sanquentinnews.com/germany-progressive-juvenile-justice/> (accessed: 25.01.2025).

225. Merton R. K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3, № 5. P. 672–682.

226. Mukesh Kumar. Punishment: Meaning and Types. 2023. March 13. URL: <https://www.tutorialspoint.com/punishment-meaning-and-types> (accessed: 25.01.2025).

227. Prior Davidand, Paris Alison. Preventing Children's Involvement in Crime and Anti-Social Behaviour: A literature Review : A paper produced for the National Evaluation of the Children's Fund / Institute of Applied Social Studies.

2005. URL: <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/5557/1/RR623.pdf> (accessed: 25.01.2025).

228. Quincy-Lefebvre P. Le droit pénal et les âges de la vie. *Le psychiatre, l'enfant et l'État*. 2016. Vol. 18. P. 15–36. URL: <https://doi.org/10.4000/rhei.3877> (accessed: 25.01.2025).

229. Reducing youth crime / Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/topics/youth-crime/reducing-youth-crime> (accessed: 25.01.2025).

230. Richards K. What makes juvenile offenders different from adult offenders? *Trends & issues in crime and criminal justice*. 2011. № 409. Canberra: Australian Institute of Criminology. DOI <https://doi.org/10.52922/ti274705> (accessed: 25.01.2025).

231. Roth M. R. Evaluation de l'apport des résultats de la recherche historique à la politique criminelle et à la prévision de son évolution, compte tenu des changements du contexte social et économique. *La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale*. 1986. P. 123–185. URL: <https://droit.cairn.info/revue-interdisciplinaire-d-etudes-juridiques-1986-1-page-123?lang=fr#re182no182> (accessed: 25.01.2025).

232. Steinberg G. Das Jugendstrafrecht der DDR in ihrem letzten Jahrzehnt. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 2020. №132(2). P. 397–440. DOI 10.1515/zstw-2020-0014 (accessed: 25.01.2025).

233. The International Covenant on Civil and Political Rights. *Compass: Manual for Human Rights Education with Young People* / P. Brander, L. Witte, N. Ghanea [and others]; Council of Europe. 2nd edit. 2023. 494 p. URL: <https://salo.li/3EE6222> (accessed: 25.01.2025).

234. The Law of the People's Republic of China on the Prevention of Juvenile Delinquency : adopted at the 24th Meeting of the Standing Committee of the Thirteenth National People's Congress of the People's Republic of China on 26.12.2020. URL: https://en.spp.gov.cn/2020-12/26/c_948425.htm (accessed: 25.01.2025).

235. The Regulation and Quality of Homelessness Services. Comparative Research 2019 / European Observatory on Homelessness. 2019. 83 p. URL: <https://salolli6FE3924> (accessed: 25.01.2025)

236. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) : General Assembly resolution 14.12.1990 № 45/11214. URL: <https://surl.li/tcdjls> (accessed: 25.01.2025).

237. What is the age of criminal responsibility in France? / Consortium for Street Children. 2024 (May). URL: <https://surl.li/zujhod> (дата звернення: 25.01.2025).

238. Wienand Ch. The Age of Youth: Civil Society and International Understanding Since World War II. Society, Culture & Politics / American-German Institute. 2017. December 6. URL: <https://americangerman.institute/2017/12/the-age-of-youth/> (accessed: 25.01.2025).

239. Wyvekens A. The French Juvenile Justice System. International Handbook of Juvenile Justice / edit.: J. Junger-Tas, Scott H. Decker. Springer, 2006. P. 173–186. URL: <https://shs.hal.science/halshs-00458770/document> (accessed: 25.01.2025).

240. Zimmermann V. Den neuen Menschen schaffen. Die Umerziehung von schwererziehbaren und straffälligen Jugendlichen in der DDR (1945–1990). Köln/Weimar/Wien : Böhlau Verlag, 2004. 435 s. DOI: 10.25656/01:1195 (accessed: 25.01.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ужитчак А. Ю. Боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 років XX ст.). *European political and law discourse*. 2021. Vol. 8, iss. 3. С. 103–107. DOI <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.3.13>
2. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів у зарубіжних країнах, що вчиняються неповнолітніми. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. С. 46–51. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1286>
3. Ужитчак А. Ю. Поняття, напрями, завдання кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 232–236. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.32>
4. Ужитчак А. Ю. Досвід попередження злочинів, що вчинялися неповнолітніми у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст.). *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 296–301. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.45>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ковальова (Ужитчак) А. Ю. Санкції за злочини скоєні серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2020. С. 20–22.
2. Ужитчак А. Ю. Злочинність серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.). *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26–27 лют. 2021 р.) / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2021. С. 46–49.

3. Ужитчак А. Ю. Особливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності в післявоєнній Україні (40–60 pp. XX ст.). *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.): у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2021. Т. 1. С. 159–161. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e>

4. Ужитчак А. Ю. Розвиток кримінального законодавства в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 pp. XX ст.). *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.): у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2022. Т. 1. С. 176–178. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa640474-544a-431b-b6d1-67231937c11e>

5. Ужитчак А. Ю. Кримінально-правова політика держави в умовах збройного конфлікту. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 10 лют. 2023 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2023. С. 98–100. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23652>

6. Ужитчак А. Ю. Причини та умови виникнення злочинності серед неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 pp. XX ст.). *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.): у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2023. Т. 1. С. 140–143. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26043>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія». Її положення, висновки та пропозиції доповідалися на конференціях: «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р., форма участі – особиста); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI століття» (м. Одеса, 26–27 лют. 2021 р., форма участі – особиста); «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 трав. 2021 р., форма участі – особиста); «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 черв. 2022 р., форма участі – особиста); Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів (м. Одеса, 10 лют. 2023 р., форма участі – особиста); «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 трав. 2023 р., форма участі – особиста).